

4X1116 A-31133 259

ט פ ר

תולדות חכמי ישראל

יב ל כ ל

תולדות חכמינו, מְאִרְיָנוּ וּמְאִרְיָנוּ הגדולים, תולדות ספריהם
בתורה ובחכמה, ותולדות הליטעראטור העברית בכלל
טימי התקופה הראשונה ברבנות עד ימי הדור האחרון הזה.

מאת

קלמן שולמאן

חלק שלישי

תוצאה שניה עם הוספות רבות ותקונים

ווי לנא

ברפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

שנת תרמ"ד לפ"ק

ТОЛДОТЪ ХАХМЕ ИСРАЕЛЬ.

Биография Еврейскихъ литераторовъ.

Томъ III.

Сочинение К. Шульмана.

Съ Виленскаго изданія 1879 года.

68797

Дозволено цензурою. — 11 Ноября 1883 г. Вильна.

В И Л Ь Н А.

Типографія Вдовы и братьевъ Роммиъ.

Жмудскій переулокъ домъ № 2631.

1884.

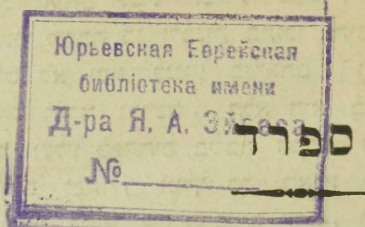
מנש

לכבוד הרב הגביר הגדול בתורה ושלם במדע
אוצר נחמד, משכיל ביראת ה'... כש"ת
מהור"ר דוב בער באמפי הי"ו.
מאת ק. שולמאן

רבים אומרים אבדה שפת עבר ונכרתה מקרב עמיה,
בני דור הישן ינדרו ומביתם קלה יגרשוה, ובני דור החדש
יסגרו לפניו בריח ודלתים, ופליטת סופריה הלעולם יחיו?
וגם בעודם חיים ילחצו להנזר ממנה באין תומך בידיהם
ובאין מאסף ספריהם, אולם לא רבים יצדקו בדבריהם, וגם
בדבר הזה הוציאו משפט מעקל. הן תורתנו הקדושה כתובה
בשפת עבר, ואם תשכח השפה אשר התורה כתובה בה, הלא
אז תשכח גם התורה וה' אלהינו הבטיחנו כי לא תשכח התורה
מפינו כל ימי עולם (דברים ל"א, כ"א) ודבר אלהינו יקום
לעולם! ואם אמנם כי רבים מבני הדור החדש לא ילמדו
את בניהם תורת שפת עבר עד כי לא יבינו הבנים קרוא
בספר תורת אלהים בשפה אשר נתנה לנו ה', אך הרבים
הם מעטים המה מול רבבות אלפי ישראל אשר ילמדון
את בניהם תורת ה' בשפת הקדש כאשר עשו אבותינו
מעולם, והאבות אשר העו דרכם, עונם ישאו במנעם
מבניהם אור התורה, כי אורה האמת יראה רק בשפת
אלהים אשר היא כתובה בה, וכל ההעתקות אף היותר
טובות, אך צלה הן — והנה כאשר לא ספה ולא תסוף
שפת קדשנו מקרב בני עמנו, כן לא יסופו גם אנשי לבב
אשר כל ישעם וכל חפצם להגדיל תורתה ולהאדירה ולתמוך ידי
סופריה. ואם אמנם מעטים הם בני עליה כאלה בדורנו ולא

יִמָּצְאוּ רַק אַחֵר בַּמִּדִּינָה וּשְׁנַיִם מִרְבָּכָה , אֲךָ גַם הַמַּעֲטִים הָהֵם
לְאוֹתוֹת וּמוֹפְתִים הֵם בְּיִשְׂרָאֵל כִּי עוֹד לֹא כָּתְבָתָה שְׁלֵהֶבֶת הָאֱהָבָה
לְשִׁפְתָנָהּ וּתּוֹרַתָּהּ הַקְּדוּשָׁה בְּלִבּוֹת בְּנֵי עַמָּנוּ , וַיֵּשׁ תְּקוּהָ כִּי בִימֵים
יֵצְרוּ יַעֲרָה רוּחַ מַמְרוֹם כֹּזֵה גַם עַל כָּל הַמּוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל — . וְאַחֵר
מִשְׁרִירֵי יַחֲדֵי בְנֵי עַלְיָה הָהֵם , הוּא הָאִישׁ אֲשֶׁר לִשְׁם כְּבוֹרוֹ
הַקְּדֻשָּׁתִי אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה הֵלֵא הוּא הָרַב הַגָּבִיר הַיָּקָר , תּוֹפֵשׁ
תּוֹרָה וַחֲכָמָה , גִּדּוֹל הַצֶּדֶק וְרַב פְּעֻלִּים בְּכָל תּוֹשִׁיָה כְּשֶׁלֹּא מִהוֹרֵר
דּוֹב בַּעַר בְּאַמְפִּי הַיּוֹ , נִכְדֵּי הָרַב הַצִּדִּיק וְהַחֲסִיד גִּדּוֹל בַּתּוֹרָה
וּמַעֲשֵׂים הָרַב ר' גִּרְשׁוֹן ז"ל רַב וּמַ"ץ בְּדַלְהִינְעוּ , בֶּן לְהָרַב הַנָּאֻן
הַגִּדּוֹל ר' דּוֹב בַּעַר אַבְ"ד וּר"ם בְּרַאדוּשְׁקֵעוּוִיץ . הָאִישׁ הַנִּכְבָּד
הַזֶּה דִּמְיוֹנוֹ כַּמַּעֲיָן גָּנִים אֲשֶׁר מִיָּמֵי הַמִּטְהוֹרִים מִפְּכִים בַּמַּסְתָּרִים,
וּבְדוּמִיָּה וּבִלְאֵט יוֹלֵוּ וַיִּשְׁקֹוּ אֶת עֲצֵי הַנֶּזֶק וְעֲרוּגוֹת הַבֶּשֶׂם , וְכָל
הָרוּאָה יֵרָאֶה אֶת הַפְּלֹאוֹת אֲשֶׁר הוּא עוֹשֶׂה , אֲךָ הַמַּפְלִיא
לַעֲשׂוֹת מִסְתַּתֵּר בַּסֵּתֶר הַמִּדְרָגָה — . וְאִם כִּי עֲנִיתוּ מֵאַנְהָ כִּי
תִּגְלֶה צִדְקָתוֹ וַחֲזִין עֲרֻכּוֹ לַעֲנִי כָּל , הִרְהַבְתִּי בִּנְפִשִּׁי עֵז לַעֲשׂוֹת
כֵּן גַם לְמִרְוֹת רִצּוֹנוֹ , וְאַצִּיגֵהוּ לְמִשְׁלַל רַבִּים לְבַעֲבוֹר יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ
לַעֲשׂוֹת כְּמוֹהוּ . הוּא תּוֹפֵשׁ תּוֹרָה וְשׁוֹקֵד עַל דִּלְתוֹתֶיהָ מִנְּעוּרָיו ,
וְכָל יָקָר רֵאתָה עֵינָיו . יָדִיו רַב לוֹ בְּדִקְדוֹק שִׁפְתָּ קִרְשָׁנוּ וּבִבְאֻרֵּי
סִפְרֵי תִּירַתָּנוּ וּנְבִיאֵינוּ כְּאַחֵר הַמִּדְקָדִקִּים וְהַמַּבְאֲרִים הַגִּדּוֹלִים
אַנְשֵׁי הַשֵּׁם . אֱהָבַת בְּנֵי עַמָּנוּ כְּשִׁלְהֶבֶת יְהוָה עֲצוּרָה בְּבִתִּי נִפְשִׁי
וְכָל מַעֲשֵׂיו בָּם . יָדוֹ פְּתוּחָה תָּמִיד לְזִרְעַת צִדְקוֹת וּלְעֲשׂוֹת חֲסִדִּים
נְאֻמִּים כָּל הַיָּמִים , וְהוּא עֶזֶר גַּם לִי וַיִּתְמוּךְ בְּיָדִי לִמְעַן תִּהְיֶה
לֹאֵל יָדִי לְהוֹצִיא אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה לְאוֹר . וְעַל כֵּן אִמַּרְתִּי לְהַקְדִּישׁ
אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה לְשִׁמוֹ וּלְזִכְרוֹ וּבְכָל עֵת וּבְכָל מָקוֹם אֲשֶׁר יִהְיֶה
דְּבָרֵיו נִקְרָאִים , וּשְׁמוֹת כָּל הַנְּאֻמִּים וְהַחֲכָמִים הַנִּאֻרִים הַכְּתוּבִים
בּוֹ , יִזְכְּרוּ לְבִרְכָּה , יִקְרָאוּ גַם הַדְּרָבִים אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי בּוֹה עַל
דְּבַר הָאִישׁ הַיָּקָר הַזֶּה , וּשְׁמוֹ יִקְבֹּד וְיִזְכָּר וְיִבָּרַךְ עַד דּוֹר אַחֲרָיו .

אם למראה עינינו נשפוט את מצב היהודים בארץ ספרד בימים ההם, נחשב למשפם כי כנן ערן היתה או הארץ הזאת לבני עמנו היושבים בה מול ארצות אשכנז וצרפת אשר אכלו או את ישראל בכל פה. כי בקאסטיליא קלך בעת ההיא אלפֶּנוז העשירי (ה'א י"ב—מ"ד 84—1252) אשר בני דורו עטרוהו בשם 'חכם' ולא הצילו מפיחם דבר אמת, כי באמת היה המלך הזה איש חכם ומוקיר חכמה וכל המחזיקים בה, כי הוא הואיל הלך בדרכי עבד־רחמן השלישי ואלחכים הכליפים המתמדים אשר היו לפניו ויעשו להם שם גדול בחכמתם ובאהבתם את החכמה. ואף כי פֶּירדינאנד אביהו—אשר הנוצרים טפלו עליו שם 'קדוש'—שנא את היהודים ולא דרש שלוםם וטובתם כל הימים, אך הוא אשר דרכי אביו לא ישרו בעיניו בכלל, לא הלך בדרכיו גם בְּדֶבֶר היהודים, ובהיות עוד אביו המלך בחיים חָיָתוֹ, הִרְאָה הוא לעיני כל כי לכו שלם עם היהודים. כי בהצותו את עיר סעווילא, ספח אל אנשי חילו גם בהורי ישראל אשר כח בהם לצאת לקראת נשק, ולא שָׁם פְּדוּת ביניהם ובין הנוצרים, ובתמו שדות וגנים לאנשי החיל אשר בכח ידיהם לכד את העיר ההיא, נתן גם ליהודים אנשי חילו שדות ואדמות, והם בנו שם כפר גדול אשר נשאר בידם לאחזת עולם. וליהודים היושבים בסעווילא אשר היו בעוזריו, נתן שלשה בתי מִסְגֹּד (מִאֲשַׁעֶן), והם

הפכו אותם לבתי תפלות ישראל, גם נתן להם חלק אחד מהעיר לְשִׁכְתָּהּ בן ולבנות בתוכו בתים כטוב וכישר בעיניהם ואיש לא יעזז לנגוע בנחלתם. והם הגישו לו אשכר לאות תודה וברכה, הלא הוא מִפְתַּח מַפְאָר מַעֲשֵׂה יְדֵי אֱמֶן ועליו מִפְתָּחִים בלשון הקדש הדברים האלה: מֶלֶךְ מַלְכֵּי יִפְתָּח, ומֶלֶךְ כָּל הָאָרֶץ יְבוֹא (*), גם בהעתקה ספרדית פָּתַחוּ שֵׁם הַדְּבָרִים הָהֵם, ועד היום יִקְצֹא הַמִּפְתָּח הַהוּא בְּבֵית הַקְּאָטֶדְרָאֵל אֲשֶׁר בְּעִיר סֵעוּוֹלָא. ויהי כְּשֶׁבֶב פִּירִינָאֵנְד עִם אֲבוֹתָיו וְאַלְפוֹנְזוֹ יֵשֵׁב עַל כֶּסֶּף הַמְּלוּכָה אַחֲרָיו, הוֹסִיף עוֹד אֲלֻפּוֹנְזוֹ לַחֲטוֹת חֲסָדוֹ אֶל הַיְּהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בָּאָרֶץ, ויְשִׁימֵם לַפְּקִידִים וְשָׂרִים בְּכָל הָאָרֶץ, גַּם שָׂר אֲוֹצְרוֹ הִיָּה אִישׁ יְהוּדִי וְשֵׁמוֹ ר' סַאִיר אֶלְמוֹשָׁרִיף (Almoxarif) (**), אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן וְאֶחָד מִגְּדוּלֵי תוֹפְשֵׁי הַתְּלֻמוֹד בְּדוֹרוֹתָיו, וְהוּא שָׁקֵד עַל מִשְׁמֶרֶת פְּקוּדָתוֹ בְּתַבּוּנָה וּבִאֲמוּנָה, ויִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, ויִפְקֵם מֵאֲתוֹ רִצּוֹן, עַד כִּי הִנְחִיל אַחֲרָיו מוֹתוֹ אֶת מִשְׁרָתוֹ הַנִּכְבָּדָה גַּם לר' יִצְחָק בֶּנֶן הַמְּכֻנָּה בִּשְׁם דּוֹן צֶאֱג. וּמֵאִזּוֹ וְהִלָּאָה הִיתָה הַמִּשְׁרָה הַזֹּאת רַק בְּיַדֵּי הַיְּהוּדִים, כִּי הֵם הָיוּ הַכֹּהֲנִים מַחְכְּמִים בְּכָל הָעֲנִינִים הַדְּרוּשִׁים לַהֲמִשְׁרָה הָלוֹז יֵתֵר הָרַבָּה מֵאֲצִילֵי הַנוֹצְרִים בִּימֵי הָהֵם, גַּם הָיוּ נִקְיֵי כַּפִּים וְאֲנָשֵׁי אֲמוּנָה מֵאִן כְּמוֹהֶם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה מִבְּנֵי הַנוֹצְרִים אֲשֶׁר בַּסְּפָרָד.

זֹלַת שָׂר הָאֲוֹצֵר הַהוּא הִיָּה עוֹד אִישׁ יְהוּדִי שָׂר וְגִדּוּל

בְּהִיכָל

(*) ה' מֶלֶךְ מַלְכֵּי יִפְתָּח לַפְּנִיךְ שְׁעֵי הָאָרְצוֹת, וְאַתָּה מֶלֶךְ כָּל הָאָרֶץ תְּבוֹא בָּם.

(**) הַרְמֵבֵן זֶל יִכְנֶה אוֹתוֹ בִּשְׁם מִשְׁרַת הַגְּדוּל ר' סַאִיר אֶלְמוֹשָׁרִיף (צִ"ל אֶלְמוֹשָׁרִיף) יְרוֹם הַדּוֹם. וּמִדְּבָרָיו הָהֵם (בְּתִשְׁבּוּתוֹ סִי רַפִּי) אֲשֶׁר כָּתַב לר' יוֹנָה הָרֵאשׁוֹן אֲשֶׁר נִפְטָר בִּשְׁנַת ה'א י"ג 1253, יִדְעֵנוּ כִּי ר' סַאִיר הוּא הַתְּעֵלָה לַמַּעֲלָה שָׂר הָאֲוֹצֵר בִּשְׁנַת הָרֵאשׁוֹנָה לַמְּלָכוֹת אֲלֻפּוֹנְזוֹ, הִיא שְׁנַת ה'א י"ב 1252.

בהיכל המלך החכם הזה, ושמו דון יהודה בן ר' משה
הכהן יליד טוליטילא, רופא נפש המלך גם הובר שמים
(אסטרולאג) וחווה כוכבים (אסטראנאם) בהיכל מלכותו.
כי המלך הזה אהב מאד את החכמות ההן, גם את חכמת
האלכעמיע אהב מאד, כי גם היא נחשבה אז לחכמה
גדולה, וימלא את ידי חכמי היהודים היודעים חקות שמים
להעתיק למענו ספרי חכמי התוכנים מלשון ערביאית ללשון
קאסטילית. כי מחכמי הנוצרים לא היו אז רק סתי מעט
אשר הבינו לשון ערביאית אף כי בתוך הערביאים הם
יושבים, אך היהודים ידעו אותה היטב עד כי היו מליצים
בין בני הנוצרים ובין הערביאים, וחכמיהם היו גם מעתיקים
כהירים מלשון הזאת ללשון קאסטילית, ואת ספרי החכמה
אשר העתיקו הם, העתיקו אחרי כן כהני הנוצרים ללשון
רומית אשר לא נשכחה עוד מפיהם. המלך הזה גדל עוד
איש חכם מחכמי היהודים ושמו ר' יצחק (דון צאג) אבן
סייד (סיד) שליה צבור מעיר טולידא ואחד מגדולי חכמי
התכונה בדור ההוא, ואלפונזו כנהו בשם הכבוד תבם
המלך, גם מלא את ידו לתקן את לוחות צבא השמים,
והוא כיד חכמתו הגדולה תקן אותם בארה נפלא עד כי
הם נתנו יקר וגדולה להמלך הזה יתר הרבה מכל גבורותיו
ונצחונותיו במלחמותיו הרבות ומכל חכמות ודעתו בהליכות
המלוכה. הלוחות ההם נקראו על שם המלך לוחות אלפונזו,
אך על פי הצדק והיושר יאות להם שם לוחות דון צאג או
סיד, כי רק הוא עשם ויכוננם (*). ובשנת ארבע למלכו,

מלא

(*) הגאון בעל ס' יוחסין אשר היה גם תוכן גדול, כתב:
כי בימי המלך דון אלפונזו תקן החכם ר' יצחק בן סיד חזן טוליטילא
את לוחות צבא השמים בדקדוק גדול על פי פקודת המלך, והם
נקראים בשם זיג (לוחות) אלפונזו.

מלא המלך היה את ידי רופאו ההכם ר' יהודה בן ר' משה
הכהן להעתיק לו מלשון ערביאית את ספר אבו אל חסן
על דבר האלף וכ"ב כוכבים הגדולים (*).

והנה אף כי התנוססו בעת ההיא בארץ ספרד
יהודים חכמים ונבונים במספר רב והמלך נשא אותם לפקידים
ושרים, בכל זאת לא ישבו שם היהודים שאננים ובטוחים
מפחד רעה, כי המלך הזה נתן חקים לא טובים ליהודים
ומשפטים כל יחיו בם, והם הם היו נסבה כי במשך הזמן
רפו ידי היהודים מעשות חיל בכל תושיה, ומעט מעט
נבקה גם רוח חכמתם וירדו עשר מעלות אתלנית מעצר
רעה ולחץ —.

המשך מתולדות הרמב"ן ז"ל.

הרמב"ן היה תפארת ישראל וצבי גאון עדין, וספריו
הרבים והנכבדים האירו עיני תופשי התורה בהלכה. והנה כבר
דברנו אדות ספריו בכלל, ועתה נדבר על אדותיהם בפרט:
הראשון לכל ספריו בהלכה, הוא ספרו מלחמות ה' (**),
ואחריהם

(*) יוחסין. (**) בהקדמתו להשגות ס' המצות להרמב"ם ז"ל
כתב: "ואני הקטן באלפי, הייתי בימי חרפי, ואשמעה אחד
קדוש מדבר, זהב ורב פנינים מחבר, והנה אחד השרים הראשונים
מתגבר, לנתוח ולנתוש להאביר ולשבר, לבשתי קנאות, והי' אלהי
הצבאות, נתן לי אוזנים לשמוע ועינים לראות, בינותי בספרים אשר
חברו, הקשבתי ואשמע לא כן ידברו, ורוח בסני הציקתני כו"ל,
ומדבריו האלה ידענו כי עוד בימי חרפו כתב ספרים להציל את
גאוני התלמודים ממשגיהם ומבקריהם, והספרים ההם אינם כי אם
ספר מלחמות ה' וספר הזכות. וזולת זה יזכיר ברוב ספריו
את ס' המלחמות, וזה לנו לעד כי אותו כתב לפני כל ספריו, כן
יזכיר אותו בס' הזכות (למס' יבמות פרק ר' גמליאל) ובס' תורת

ואהריהם כתב — לפי הנראה — את הספרים האלה:
 א' השלמת הלכות רב אלפס אשר נדפסו בתוך האלפס וגם
 בספר מיוחד בפני עצמו, וההלכות ההנה הן: 1) הלכות
 בכורות וחלה עם פי' ריש אלגאזי (פרעסבורג שנת תקצ"ו
 1836), ונזכרו בתשובות הרשב"א ובפי' הרץ על האלפס א) —
 2) הלכות נדרים הנקראות גם בשם אשי ה' עם הלכות רב
 אלפס הקצרות ופי' הריטב"א ונמוקי יוסף (פרעסבורג תקצ"ח
 1838) ב). לפני ההלכות ההן נמצא שיר בלשון ארמי
 המיוחס להרמב"ן ג) — . אחרי הספרים ההם כתב את ספרו
 3) חרושים למסכת שבת הנקראים גם בשם אוצר
 נהמד ד) — . 4) חרושים למס' עו"ג (עם באוריו למס'
 מכות ושבועות ולקוטיו אשר נדפסו בזאלקווע תקפ"ח 1828) — .

בין

האדם (דפוס וויניציא דף נ"ז), וכן יזכיר אותו בלקוטיו למסכת ברכות
 (דף מ"ה). גם בלקוטיו למסכת ראש השנה (דף כ"ז) ובחרושו
 ליבמות (פ"ב), בבא בתרא (קע"ה), נדה (כ"ט), שבועות (כ"ה):
 ל"ג). שבת (ח. ל"ט). וכתובות (פ"ו).

א) הרשב"א בתשובותיו פי' תכ"ז כתב: "ומורי הרב רמב"ן
 ז"ל כתב עליו בהלכות בכורות שחבר. גם בסימן ר', תרע"ט
 ותשנ"ח יזכיר את ההלכות ההן, והרץ יזכיר אותן בפי' להריף
 למס' פסחים קט"ב:

ב) את הלכות נדרים יזכיר הרמב"ן בחרושו למס' ע"ג (ע"ג),
 והרשב"א בפי' למס' נדרים (מ' פ"ב), גם הרץ במסכת שבועות
 פ"ג יזכיר אותן פעמים רבות.

ג) השיר ההוא סתורגם עברית ומבואר היטב ע"י הרב המבקר
 הנודע ר' יעקב רייפמאן נ"י במכתב עתי הכרמל החדשי שנה שניה
 חוברת ד' (ווילנא תרל"ד 1874).

ד) החרושים ההם נמצאו בכ"י בעיר פלארענגן ונדפסו בפרעסבורג
 בשנת תקצ"ו 1837, והרמב"ן יזכיר אותם בפירושו למס' יבמות (כ"ב:
 ק"ג), למסכת נדה (נ"ד): ולמס' שבועות (ב''), ובחרושים דהם יזכיר
 הרמב"ן רק את כ' המלחמות ואת פירושו למס' מנחות (כ"ה): .

בין הזמן אשר כתב את החדושים ההם ואת השגותיו לספר המצות, (חבר 5) את יתר החדושים על יתר מסכתות התלמוד. —
 (6) לקטות על מס' ברכות, ערובין, תענית, ר"ה, יומא, סוכה, שקלים ומגלה א) — (7) ספר הזכות עם חדושי מס' מכות ופרק זה בורר (ליווארנו תק"ה 1745) ב) —
 (8) דיני חרמי צבור בסוף תשובות הרמב"ן גם נדפסו בפ"ע, ור' יוסף קולון (מהר"ק) יזכיר אותם בתשובותיו סי' ל"ז וקפ"ב, אך נמוקי הרמב"ן אשר יזכיר הרשב"א בספרו תורת הבית (נ"ב:) לא ידענו אם הם כתובים בספר מיוחד או לא. — (9) תשובת הרמב"ן, אך הן רק מיוחסות לו ובאמת רבן הן להרשב"א ועוד גאונים אחרים, אולם גם הרמב"ן כתב תשובות רבות כאשר יעיד הרשב"א בספרו תורת הבית (ט"ו:) והר"ן במס' כתובות (ק"ה: וקי"ט). — (10) ספר תורת האדם, ובמקום אחד יזכיר בו את ס' המלחמות. —
 (11) השגות לספר המצות להרמב"ם ז"ל, ולפי הנראה הוא האחרון בזמן. לכל ספרי ההלכות להרמב"ן ז"ל, כי בשני מקומות יכתוב כי חבר אותו לעת זקנתו (בהקדמת הספר ובדף ק"ב).

בספרי ההלכות להרמב"ן ז"ל נזכרו הגאונים והספרים האלה: (1) גליוני משניות ישנות של ארץ ישראל ג), (2) תשובות הגאונים, אך הוא פוסח על שתי הסעיפים אם יצאו מידי הגאונים ההם באמת או רק מיוחסים להם ללא-אמת ד), ועל פי רוב יזכיר רק את הגאונים האלה: א) ה"ל ר'

א) הלכותות החן נזכרו בר"ן על האלפס מס' שבת (י"ב), פכחים (קל"ה. וקל"ח:), תענית (קע"ד:) ומועד קטן (רפ"ב:).

ב) ס' הזכות מובא בחדושי הרשב"א למס' יבמות (לג:) ובר"ן על האלפס מס' גטין (קצ"א:),

ג) לקוטים לר"ה (דף י"ע"א). ד) במלחמות למס' סוכה (רמ"ו:) יכתוב ואין לסמוך על התשובות הנמצאות אצל הוחזקו.

לר' שמעון קאירא, אשר יקרא את מחברם פעם בשם
 ר' שמעון בעל הלכות א), ופעם ר' שמעון בעל הלכות
 ראשונות ב), ובמלחמות למס' שבת (י"ז): יכתוב "ובעל
 הלכות ראשונות ובעל הלכות גדולות" — ב) הלכות פסוקות
 למר יהודאי גאון (חדושים למס' קדושין דף ה' . לכתובות
 י"ט): גם יחבר לפעמים את בעל הלכות גדולות עם בעל
 הלכות פסיקות יחד (כמו במלחמות למס' ברכות ט'): —
 3) סדור מר רב עמרם ראש מתיבתא ג), גם יזכיר תשובה
 אחת לר' עמרם ד) — ג) פירושי ותשובות רב נחשון
 גאון ה) . גם יזכיר את פי' הרס"ג לס' דניאל ו), ואת ספר
 המתנות לרס"ג ז) . את רבנו חננאל, את רבנו שרירא,
 את רבנו שמואל בן חפני ח), את רבנו האי ט), את רבנו
 ניסים י), ואת שאלתות דרב אחאי משבחא — 4) פייטנים
 ופיוטים עתיקים מהכמי ספרד ויתר חכמי הארצות יא) —
 רש"י

-
- א) מלחמות למס' שבת ה': ביצה קפ"ט .
 ב) מלחמות מס' שבת י"ז: סוכה רמ"ז: כתובות צ"ב .
 ג) מלחמות למס' ברכות י"א: ל"ח. ט':
 ד) חדושים לב"ב קכ"ה:
 ה) שם קל"ז . ו) בספר תורת האדם ק"ח .
 ז) חדושים למסכת קדושין כ"ג .
 ח) את ספר המתכות לר"ש בן הפני יזכיר בחדושים למס'
 גשין ס"ו:
 ט) את ספר מו"מ ושערי שבועות לרבנו האי יזכיר פעמים רבות .
 י) ס' מגלת סתרים לרבנו ניסים יזכיר בחדושים למס' שבת
 כ"ד: פ"ב .
 יא) בס' המלחמות למס' יומא רכ"ב: בלקוטים למס' יומא ע':
 בלקוטים למסכת ברכות יביא פיוט אחד לפייטן קדמון, ובס' תורת
 האדם (ק"ח י) יעתיק תפלה אחת לר"ש בן גבירול, ובתשובתו לר'
 יונה (ס' רמ"ד) יביא עוד פיוטים אחרים מחכמי ספרד .

5) רש"י, ר' נתן, ר' יצחק בן גיאת א', רבנו יהוסף
 אבן מיגש, ר' יצחק בן מלכי צדק ב' — 6) תשובת
 רב אלפס ג' — 7) פירושי ותשובות ר' אברהם בן דוד
 (הראב"ד); כתבי חותנו ר' אברהם אב בית דין (חדושי
 שבועות לז'. ב"ב י"ח. כ"ג. לז'). אשר יכנהו בשם אדם
 קשה כברזל. (מלחמות למס' יבמות כ"ה). הלכות ר' יהודה
 הנשיא אלברגלוני (אשר יזכיר את ספרו השטרות. בחדושים
 לב"ב ט'). ספרי ר' אפרים, הרמב"ם, ר"ת, ר' יצחק בן
 אבא מארי בעל ספר העטור (חדושים למס' שבת צ"ד),
 ובחדושים למס' גטין י"ג. יכתוב יוכן מצאתי בספר עטור
 סופרים, וכבר הוכיח הגאון היר"א בס' שה"ג כי ספר
 העטור

א) מלחמות למס' ברכות ו'. פסחים ק"ג. קס"א, ועוד
 במקומות אחרים.

ב) תורת האדם לב"ב ג'. מלחמות למס' שבת ס"ו: ובחדושי
 לב"ב ט"ט: יזכיר את הלכות הרי"ף הכתובות בכתיבה תמה וברורה:
 ונקיה ששגיאות, ובמלחמות למס' כתובות פ': יכתוב: ל' רבנו
 הגדול (רב אלפס) כאשר הוא כתוב בכל הנוסחאות הספרדיות, וכבר
 זכינו לראותו בטהרת הקדש בהגהת כתב ידו ז"ל; ובמלחמות למס'
 גטין קע"ב: כתב מזכיתי בהלכה זו לנוסחא הראשונה מוגהת בטהרת
 הקדש, ככתיבת המחבר ז"ל. ובמלחמות לב"ב קס"ד: כתב אע"פ
 שנוסחי ההלכות מחליפין בכך, אבל הגעתי בזה לנוסחא ראשונה
 של הלכה מוגהת בכ"י של הקדוש ז"ל; ושם בב"ב רי"ו ע"א: משכתבתי
 זה אחר זמן זכיתי בהלכה זו לנוסחא ראשונה של ההלכה מוגהת
 בכתב ידו של הקדוש ז"ל, וראיתי בגליון שכתב בלשון הזה כו',
 גם עוד שם במלחמות לב"ב ר"ו ע"ב ובסוף הפרק התשיעי, בחדושים
 לב"ב נ"ב: נ"ג. וקב"ה, בס' הזכות לפרק הכותב (סוף סימן ל"ד).
 לפרק המגרש (ס' ס"א) ובחדושים לכתובות כ"ז: — ובסוף ס'
 המלחמות למס' חולין (ר"י). יודיע הרמב"ן כי נוסחאות הקדומות
 והמרוקקות ההן של רב אלפס נכתבו בקירשוכה שנת ד' אלפים תתפ"ט
 (1123), ע"ש.

העמוד הוא ספר עמוד סופרים), גם את הרשב"ם יזכיר פעמים אחדות בספריו היקרים — . 8) בעלי התוספות, אשר יהלל אותם מאד בהקדמתו לדיני גרמא, ויותר מכלם יהלל את הריצב"א ואת הר"י הלבן א) — . 9) ספר יראים לר' אליעזר בן שמואל ממיץ ב). ספר המאור וספר הצבא לרבנו זרחיה הלוי, וספר התרומה לר' ברוך בן יצחק מווארמס ג). חדושי ר' משה בן יוסף ד). מחבמי דורו יזכיר הרמב"ן את החכם הגדול ר' קשה בר חסדאי מארץ פולאניא ה), ואת ר' מאיר הלוי, ור' מאיר הזה איננו ר' מאיר הלוי אבולעפיא (הרמ"ה), רק ר' מאיר אלמושריף אשר הזכיר אותו הרמב"ן ז"ל בתשובתו לר' יונה.

את ספרי המקובלים יזכיר הרמב"ן במאמרו הנכבד "שער הגמול", ובספרו מלחמות ה' למסכת ברכות (דף מ"ח:). יזכיר גם את ספר ההיכלות לר' ישמעאל י), וגם זאת לנו לעדה כי הרמב"ן שגה באהבת חכמת הקבלה בהיותו עוד צעיר לימים, כי את ספר מלחמות ה' כתב בימי נעוריו כאשר הוכחנו בזה ז).

בימי

- א) חדושים למס' כתובות מ"ב :
- ב) חדושים למס' קרושין כ"ב : לשבת ס"ה :
- ג) לקוטים למס' עירובין, ובחדושים למסכת ע"ג דף (ל"ג ז) צ"ל ספר התרומה תחת ספר התרומות.
- ד) חדושים למס' גטין ה' . לשבת צ"ג . קכ"ב . קמ"ג :
- ה) חדושים למס' גטין ז' :
- ו) בס' מלחמות ההוא יכתוב כדברים האלה : חכם גדול מכיר בהם ובמראה פרצופותיהן שיש בהם מדות הללו, והיא חכמתו של ר' ישמעאל דהיכלות ודרכות פנים.
- ז) הדברים האלה אדות ספרי הרמב"ן ז"ל העתקתי מדברי הרב החכם ר' יוסף פערלעס במ"ע הר"ז פראנקעל לשנת 1860 פצר 175 עד 183 .

בימי הנאון הנאור הזה התחולל פתאם סער גדול על תורת משה וישראל, והוא בעֶזְזוֹ רוח חכמתו וצדקתו היה קָנָן בעדה ויוציא כנֶגֶה צִדְקָה לעיני צורריה ומַגְדִּיהָ. כי הנה המלך יעקב (יאיעם) הראשון אשר מלך ימים רבים באַרְאָאָנִיָּא, פרש כנפי ממשלתו גם על מדינות אחרות בארץ צרפת הדרומית, ובארץ ההיא הַתְּנֻדָּע אל לודג' מלך צרפת אשר הכהנים הקטולים טפלו עליו שֵׁם "קדוש", ויאלף את ארחותיו: את קנאתו לָדְתוֹ ואת שנאתו ליהודים, ומאז והלאה היה טקנא קנאת הדת ושונא את היהודים, גם ראיימוֹנְד פֶּאָנִיאָפֶּאָרְטִי הכהן הדאָמיניקאָנִי אשר לפניו הַתְּנֻדָּה המלך הזה את חטאותיו, היה קנאי עז ושונא את היהודים תכלית שנאה, והוא הוסיף עוד לעורר שנאה עזה על היהודים בלב המלך, גם הבטיחהו נאמנה כי אם יהדוף אותם באיבה וירדפם בלי חֶשֶׁךְ, יסור עֲוֹנוֹ וחטאתו תִּכָּפֵּר, ובהיות המלך הזה כָּבֵד עוֹן, שמח שמחה גדולה בְּהוֹדֵעַ לוֹ כִּי יֵשׁ לֵאלֹדוֹ לְהַלְבִּין חֲטָאֵיו כשֶׁלֵּג בעשותו דָּבָר קָטָן כזה, וַיִּתְּמָכֵר לצרור את היהודים היושבים בארצו ולרדפם בשבט עברתו כִּד השנאה העזה עליו. אך הכהן הדאָמיניקאָנִי לא חֶשֶׁךְ עוד בזה את שנאתו הגדולה ליהודים, ולא כָּלָה עוד בם את חצי נקמתו, ויחמוס עליהם מזמות לכבות גם את אור חיי רוחם ונשמתם ולהעבירם מעל דתם ותורתם, וימלא את ידי המומר פֶּאָבְלָאָ כריסטיאני תלמידו יליד מונטיפילייר לִסּוֹבֵב בערי צרפת הדרומית וּלְהַתְּנֹפֵחַ שֵׁם עִם היהודים אדות תורתם ואמונתם, בהאמינו כי כבִּיר פֶּחֱ הוא להכבִּיר בזה את ידו על היהודים. אך היהודים לא אָבוּ ולא שמעו לדברי המומר, ועצת הכהן שונא ישראל נִסְכָּלָה בפעם הזאת. אז חָלָה פֶּעִנִיאָפֶּאָרְטִי את פני המלך לקרוא אל היכלו את הרמב"ן ולהכבִּיר ידו עליו להתוכח עִם המומר פֶּאָבְלָאָ כריסטיאני לעיני המלך ושריו, בהאמינו כי המומר יִנָּצֵחַ

ינצח את הרמב"ן בהתוכחו אתו. והנה בשבת הרמב"ן
 שאנן ושקט בבית תלמודו ושוקד על למודו, באה אליו פתאם
 פקודה עזה מאת המלך להקרים פעמיו אל היכל מלכותו
 אשר בברצילונא ולהתוכח שם אדות דת היהודים לעיני
 המלך והשרים (בשנת ה'א כ"ג 1263). וימהר הרמב"ן ויעש
 כדבר המלך, ולמרות רצונו נלחץ להתוכח בהיכל המלך
 עם המומר ההוא. בעונה צדק וברוח ה' התיצב הרב הנאור
 הזה להגן בעד דתו ובני אמונתו לפני מלך נוצרי כאשר
 התיצב לפני שנים עשרה מאות שנה ידידיה האלכסנדרוני
 לפני קיסר רומי. ראשית דבר חלה את פני המלך לתת
 לו רשיון לדבר ככל אשר בלבבו מבלי כחד מאומה תחת
 לשונו, כי רק אז יאות להפנות ההוא לשם וכוח, ויעתר
 לו המלך ויתן לו את שאלתו לדבר ככל אשר יהנה לבו,
 ולא יאנה לו כל רע. אז החל הוכוח, וימשך ארבעה
 ימים רצופים (מעשרים עד ארבעה ועשרים יום לחדש יולי
 שנת ה'א כ"ג 1263), ובכל יום ויום ישב המלך על כסא
 מלכותו ואזניו קשובות לדברי המתוכחים, גם שרי המלוכה
 ואצילי האבירים והאפרתים וראשי הכהנים הנוצרים ובני
 העם נקבצו באו אל היכל המלך לשמוע דברי הוכוח הגדול
 ההוא, גם יהודים רבים נלחצו על פי המלך לבוא אל
 ההיכל בעת ההיא. הציר אשר עליו סבבו דברי פאבלא
 כריסטיאני היה להוכיח מדברי התלמוד כי אין עוד משיח
 לישראל, וישם אותותיו אותות ממאמרי אגדה המפורים
 ברחבי התלמוד, אך הרמב"ן שם את כל ראיותיו ומפתיו
 לאל באמרו כי הוא איננו מאמין באגדות חז"ל, וכאשר
 התמרמר המומר על מאמרו ויחלט כי איש יהודי המכחש
 בדברי התלמודים אפיקורוס הוא וכופר בדת היהדות, ענהו
 הרמב"ן כי היהודי איננו מחויב להאמין רק בכל ההלכות
 והדינים אשר בתלמוד, כי רק הם נקראים תורה שבע"פ,

והכוּפּר בם כּוּפּר בדת היהדות, אַךְ האגדות הרבות אשר נספּחו אַל התלמוד אינן בכלל תורה שבע"פ, רק דרשות אשר דרשו בעלי התלמוד איש איש כפי העולה על רוחו, והרשות ביד כל איש ישראל לְקַרְקֵן או לרחקן — . ויתר דברי הוכחה ההוא, הלא הם כתובים על ספר יוכה הרמב"ן עם פראי פולו. הנדפס בפעם הראשונה בקאסטאנטינאפאל בשנת ת"ע 1710 (באספת ספר מלחמת חובה).

אחרית הוכחה ההוא היתה רעה לישראל, כי חרה אף פעניאפארטי בהרמב"ן אשר יצא כְּמִנְצָה מהוכחה ההוא, ויבקש מאת המלך לתת עז ביד פאבלא כריסטיאני לנסוע שנית להתוכח עם היהודים, בהאמינו כי המומר ההוא יצלה לנצח את יתר הרבנים אשר אינם בעלי בינה ודעת כהרמב"ן. והמלך עשה כדבר הכהן ההוא, ויתן מכתב ביד המומר וכתוב בו כי דבר מלך שלטון הוא למלאות את ידי פאבלא כריסטיאני להתוכח עם היהודים ככל אִנִּית נפשו אז היתה עת צרה ליעקב. קהלות אַראגאניא וכל הנפות אשר בצרפת הדרומית צוּו בחזקת היר להתוכח עם המומר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל המקומות אשר יבחר, ועליהם החובה לתת לו כבוד והדר, להשיב לו אַמְרִים בנחת ובענוה, להמציא בידו את הספרים הדרושים לחפצו וּלְנָהֳלוּ בכסף הקרוש למסעותיו. ופקירי המלך אשר בכל עיר ועיר צוּו לעמוד לְיָמִינוּ, למלאות כל משאלותיו ולענוש קשה את היהודים אשר יעוּזוּ לְמָרוֹת את פיהו (*). אך גם בפעם הזאת לא הפיק המומר זָמַן, כי היהודים פנו לו עָרֶךְ ולא הקשיבו אל כל דבריו, ועָמְלוּ נשאר מַעַל. אז הִתְמַכֵּר המומר לְהִנָּקֵם ביהודים ממקום אחר, ויבוא אל הפאפסט קלעמענס הרביעי וישפוך מִרְתּוֹ על התלמוד.

באמרו

(*) הקדמת וואגענזויל לספר וכוה הרמב"ן עם פראי פולו,

באמרו כי הוא שופך בוז על אָבִי דת נוצרת ועל כל
ההולכים בתורתו ומחזיקים בבריתו. לְרָבֵר הוּזָה חֲרָה אָף
הפּאָפּסט וחָמְתוּ בַעֲרָה בּוֹ, ויכתוב ספר פקודה אל ההגמון
מאַרְצֶאנְיָא (בשנת ה'א כ"ד 1264) ויצוהו לקחת מידי
היהודים את כל ספרי התלמוד ולתתם בידי הדאָמיניקאנים
והפּראנציסקאנים לחפש בם אם אמת הדבר כי נמצאו בם
דברי הרפות וגדופים על תורת הנוצרים ועל מחוקקה, ואז
עָרַף ישרפו כל הכפרים ההם ויִשְׁבֵּת מאנוש זכָרם. גם
ביד המומר נתן הפּאָפּסט ספר פקודה כזה, והמומר הביא
בידו את הספר ההוא אל המלך יעקב, והמלך קָהַר לעשות
את מצות הפּאָפּסט, וימלא את ידי ההגמון מברצילונא
ואת ידי פעניאפּאָרטי ועוד שלשה כוֹמְרִים דאָמיניקאנים לחפש
בכל התלמוד את המקומות אשר נמצאו בהם דברי גדופים
על הנוצרי ורתו ולתתות עליהם תָּנוּ לָאוֹת כי יִמְחוּ מִסְפְּרֵי
התלמוד לעולם, אך לא אָץ לשרוף את התלמוד כרצון
הפּאָפּסט וכרצון כהנים רבים אשר הָאִיצוּ בּוֹ לשרוף אוהו
גם בַּאַרְצֶאנְיָא כאשר נשרף בצרפת, כי אחד מהכהנים
הדאָמיניקאנים אשר הפקיד המלך לְבַקֵּר את התלמוד, וישמו
ראימוֹנֵד מאַרְטִין, איש מבין לשון עברית, כשדית וערביאית,
העיד לפני המלך והשרים כי נמצאים בתלמוד גם מקומות
אחרים המראים פנים שוחקות לדת הנוצרית, ולמענם יאות
להנוצרים להניח את כל התלמוד אחרי גְּחֹת את המקומות
המתנגדים לדתם.

אך בכל אלה לא שבו עוד שונאי היהודים מחרון
אפם על אדות וכוח הרמב"ן. כי הדאָמיניקאנים התפארו
בפיהם ובספריהם כי פאבלאָ כריסטיאני נָצַח את הרמב"ן
בְּהַתְּנָפְחוֹ עִמּוֹ, והרמב"ן ברח מברצילונא בבושת פנים כגבור
הנס מהמערכה מפני גבור ממנו, והרמב"ן אשר הפך להוכיח
כי לא בן בְּרִיָּהֶם, כתב כפר קטן בשפת עבר המְכַלְכֵּל את
בֵּית (תה"י ה"ג) כל

כל דברי הוכוח ההוא באמת, וכל הקוראים בו הראו לדעת כי אין בפי הדאמיניקאנים נכונה — ויהי כשמוע הפאפסט את דבר הספר ההוא, ויתר אפו מאד, והקטו בקרה בו כי העז איש יהודי את פניו להצדיק את דת ישראל בספר גלוי לעיני השמש, כי נעלם ממנו והוא לא ידע או לא הפץ לדעת כי גם בעיני ימהוקק הנוצרים ותלמידיו היתה דת משה וישראל קדושה מאד מאד. ובהרות אפו כתב מרורות אל המלך יעקב, ויוכיחהו תוכחה נמרצה על אשר יוסיף עזן על עונותיו בהפקידו את היהודים לשרים בארצו, ומה גם בהעלימו עיניו מענוש את הרמב"ן אשר הצדיק את דת היהדות בספר גלוי. והנה המלך הזה אשר בדברים רבים לא שמע בקול הפאפסט, ומה גם בדבר אהבתו לנשים ופזת האסורות לו על פי דתו, שמע בקולו בדבר הרמב"ן, ויצו לנרש אותו מאראגאניא ולא יועיל לו כל כפר. למען יראו כל היהודים וייראו ולא יורו עוד לעשות כדבר הזה —

כבן שבעים שנה היה הרמב"ן בנרש אותו המלך מארצו וממולדתו, בלב אנוש ונפש ענומה עזב את אדמת ספרד, את שני בניו היקרים את תלמידיו הרבים ואת אוהביו ומקבדיו, ויהי נודד לבדו בארצות נכריות לעת זקנתו ככלות כחו אך גם מהרעה הזאת צמחה לו טובה גדולה, כי על ידה היתה לאל ידו להוציא לאור את תשוקתו העזה לארץ הקדושה, וירם פעמיו אל הארץ אשר מעורו נכספה גם כלתה נפשו אליה כנפש ר' יהודה הלוי חבירו בדעותיו, ואשר לפי דעו מצוה כל איש ישראל על התורה לשום משכנו בארץ הזאת אשר הנחיל ה' לאבותינו (*). הנה כי כן רבה הרב הנאור הזה הדר עם אל,

דבש

(*) הוכחות לס' המצות דפוס ברלין צד פ' ע"א, בפירושו לכפר במדבר ע"א, נ"ג ולספר דברים פרשה א'

דבש ממרירות הגזרה ההיא, כי על ידה הקים מצוה אחת
ממצות התורה, גם השביח את שְׁאוֹן תְּשׁוּקָתוֹ וְאֶהְבְּתוּ
אֶל הָאָרֶץ הַקְדוּשָׁה. באנית הָרֶן עָבַר הַרמב"ן אַרְחוֹת יָם
וַיִּגִיעַ עַד עִיר עֵכוֹ אֲשֶׁר הִיְתָה עוֹד בִּיְדֵי הַנוֹצְרִים (בשנת
ה"א כ"ז 1267), וּמִשָּׁם מָהֵר וַיַּעַל יְרוּשָׁלַיִם בַּתְּשִׁיעִי
לְחָדָשׁ אֱלֹל (*).

לִבְבֵי הוֹקֵן הַנִּכְבָּד הוּזָה נִשְׁכַּר בִּקְרָבוֹ בְּרֹאוֹתוֹ אֶת
הַרִיסוֹת אֶרֶץ קִדְשָׁנוֹ וּשְׁמֹמוֹת עִיר אֱלֹהֵינוּ, כִּי הַמֶּאֱנָאִלִים
הַפְּרָאִים שָׁמָּה שְׁמֹמוֹת בְּאֶרֶץ הַצִּבִּי וּבְעִיר הַקִּדְשׁ שְׁנִים אַחֲרוֹת
לִפְנֵי בּוֹא הָרֶב הַגָּדוֹל הוּזָה שְׁמָה (ה"א כ' 1260). הַמֶּאֱנָאִלִים
הֵם נִצְחוּ אֶת אֲנָשֵׁי מַלְחַמָּתָם בִּימֵים לֹא כְּבִירִים תַּחַת
פְּקוּדַת הַכֶּאֱן הוֹלָאֲנוּ מַלְכָם, וַיִּפְּלוּ חֲתָת וּבִלְהוֹת וּשְׁמֹמֹן
נֹרָא עַל כָּל עַמֵּי אוּזִיא וְאִירופָא. כִּי בַעַת אֲשֶׁר עָמִי
הָאֲרֻצּוֹת הָהֵן הִכְשִׁילוּ כָחֶם בְּמַלְחָמוֹת תְּהַנֶּה וּבִמְעָשֵׁי תְרִמִּית
וְעִלְלוֹת שׁוֹא, יִסְרוּ הַמֶּאֱנָאִלִים מַמְלָכָה אֲדִירָה וְכְבִירָה
מֵאֵד, וַיִּלְכוּ מִחִיל אֶל חִיל, וַיַּעֲשׂוּ נֹרָאוֹת בְּרַחֲבֵי אֶרֶץ
וּתְבֵל. בְּגִבּוֹרוֹת יִשְׁעֵי יָמִינָם לָכְדוּ אֶת בְּגָדָד וַיִּשְׁבִּיתוּ אֶת
מַמְלָכוֹת הַכְּלִיף הָאֲבַאֲסִירִי, וַיַּכּוּנוּ שֵׁם מַמְלָכָה חֲדָשָׁה בְּשֵׁם
מַמְלַכַת פֶּרֶס אוֹ אֲרִיאֵן. גַּם לָטְשׁוּ עֵינֵיהֶם עַל מַמְשַׁלַת
שִׁלְטוֹן נְּמֻצְרִים, וַיִּלְכְּדוּ אֶת דְּמִשְׁק, אֶת אַחְלָב, אֶת בַּעַל
בַּעַק, אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְאֶת שֶׁכֶם, וַיִּלְכוּ בְּסַעֲרַת מַלְחָמָה
דֶּרֶךְ חֶבְרוֹן וּבֵית גִּבְרִין עַד עֹזָה, וּבַעַת הַהִיא הִיְתָה כְּבֵר
יְרוּשָׁלַיִם לְשִׁמָּה וְלַעֲיֵי מַפְלָה, וְכָל יוֹשְׁבֵיהָ עֹזְבוּהָ וַיָּנוּסוּ מִפְּנֵי
חֶרֶב הַיּוֹנָה (ה"א כ' 1260). אֲךָ הַיְּהוּדִים קָוּ אוֹ כִּי פֶקֶד
אֱלֹהִים אוֹתָם וַיִּשְׁלַח אֶת הַמֶּאֱנָאִלִים לְהַכְנִיעַ אֶת הַקְּאֻשׁוֹלִים
וְהַמַּחְמָדִים הַחוֹשְׁבִים לְהַכְחִיד אֶת יִשְׂרָאֵל מִגּוֹי, וּלְפָנֹת דֶּרֶךְ
לִפְנֵי

(*) בַּסּוֹף פִּירוּשׁוֹ עַל הַתּוֹה וּבִאֲגִרְתּוֹ לִר' נַחֲמָן בֶּנִי.

לפני מלך המשיח (*), ועל כן עמדו יהודים רבים לימין המאֱנָאֵלִים במלחמותיהם הגדולות והי זרעם תמיד. אך המאֱנָאֵלִים האכזרים שָׁלְמוּ להם רעה תחת טובה, וימימו עליהם תלאות נוראות, גם הגירו רבים מהם על ידי חרב ותקותם לְהִנָּאֵל וּלְהוֹשֵׁעַ תשועת עולמים נהפכה להם למַפָּח נפש

והנה בבוא הרמב"ן ארצה יהודה, גרש כבר שלטון מצרים את המאֱנָאֵלִים מן הארץ, אך הארץ היתה עוד שְׁמָה וּמְעִי מפלה וחרבות שִׁמְמָה (**), ועל הר הזיתים מול מקדש ה' השמש, נשא הרב הנעלה הזה קינים והנה נְהִי, אך רוח השיר לא תתנוסס בדברי קינתו כבדברי הקינות אשר קִנְן ר' יהודה הלוי על משואות הררי קֶדֶשׁ, כי רק נְשִׂיא משוררי ספרד ההוא הוֹתֵן ברוח קדושת השיר, ובעוררו תאניה ואניה על חֲרֻבוֹת מקדשי אֵל, יפרק מורְשֵׁי לבבנו וַיִּגֵּר עֵינֵינוּ דמעה כבן חלקיהו ראש

(*) עיין גראמץ גר"י ח"ז צד 150, ובהערה (נאטע) י מצד 470 והלאה.

(**) בסוף פירושו על התורה ובמכתבו דר' נחמן בנו, יכתוב כדברים האלה: ומה אגיד לכם בענין הארץ, כי רבה העוובה וגדול השממון, וכללו של דבר כל המקודש יותר מחברו חרב יותר מחברו, ירושלים יותר חרבה מן הכל, וארץ יהודה יותר מן הגליל, ועם כל חורבנה היא טובה מאד ויושביה קרוב לאלפים, ונוצרים בתוכה כשלוש מאות פלטים מחרב השלֵטון, ואין ישראל בתוכם, כי מעת באו התרתרים (הם המאֱנָאֵלִים) ברחו משם ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים קונים צביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מנין ומתפללים בביתם בשבתות. והנה זרזנו אותם ומצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לבית הכנסת, כי העיר (ירושלים) הפקר וכל הרוצה לבנות בחרבות זוכה... וכבר התחילו ושלחו לעיר שכם להביא משם סֵת אשר היו בירושלים והכריחו שם בבוא התרתרים, עכ"ל

ראש המקוננים, ואחרי השתפך נפשו הקדושה בנהי ובכי תמרורים, ישוב ינחמנו, ינחם כל אֲבְלֵי צִיּוֹן, ינחם כל הרבותיה, יבנה הנהרסות, ישים מִדְבָּר לעדן ועֲרֶבָה לגן ה', וישיב לְבָצְרוֹן אֲסִירֵי הַתְּקוּהָ.

כָּטַל מֵאֵת ה' הִיָּה הַרְמַבֵּן לְיִשְׂרָאֵל בָּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כִּי אִסַּף הַמּוֹן רַב מִנְפּוּצוֹת יְהוּדָה אֶל עִרֵי יְהוּדָה, גַּם יָסַד מוֹעֲדֵי אֵל בָּאֶרֶץ לַתּוֹרָה וּלְתַעֲוִדָה כְּבִימֵי עוֹלָם וּשְׁנֵים קַדְמוֹנוֹת. תַּלְמִידִים רַבִּים נִהְיוּ אֵלָיו מֵאַרְצוֹת רְחוֹקוֹת גַּם מֵעֵבֶר לַנָּהָר פָּרַת לְשִׁמוֹעַ דְּבַר ה' מִפִּי כְבוֹדוֹ, גַּם מֵעֵדֶת הַקְּרָאִים בָּאוּ רַבִּים לִקְחַת לֶקַח טוֹב מִפִּיהוּ, וְאַחַד מֵהֶם הִיָּה ר' אֶהֱרָן בֶּן יוֹסֵף הַזִּקֵּן (*). בְּשִׁבְתּוֹ בָּאֶרֶץ הַקְּדוּשָׁה הִקְדִּישׁ יֵתֶר שְׁנוֹתָיו לְבִאֵר אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה וְהַנְּבִיאִים כִּד ה' הַטּוֹבָה עֲלָיו, וּבְאֹזֶר בְּאוּרֵי הַנְּאוּרִים רָאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹר כְּהִיר וְתֹארוֹנָה עֵינֵיהֶם. בְּבֹאוּרֵי הָהֶם, וְמָה גַם בְּבֹאוּרֵי עַל הַתּוֹרָה, תִּתְנוּסֶם רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה, רוּחַ דַּעַת וִירָאָת אֱלֹהִים. בְּבֹאוּרֵי הָהֶם שְׁפוּנִים רִגְשׁוֹתֵי הַקְּדוּשׁוֹת, רַעֲיוֹנֵי הַמֵּאִירִים וּסְוֵדוֹתֵי הָעֲמוּקִים. בָּם הִרְאָה לְעֵינַי כָּל גְּלוֹי עֵינַיִם אֶת חֲכֹמַת אֱלֹהִים הַצְּפוּנָה בַּחֲרֵרֵי הַתּוֹרָה וְאֶת דְּבָרֵי נִפְלְאוֹתֶיהָ וְעֻזּוֹהָ וְהַלִּיכּוֹתֶיהָ בְּקֹדֶשׁ. בָּם יִרְאִנוּ אֶת הַנִּגְלוֹת גַּם אֶת הַנִּסְתָּרוֹת בַּתּוֹרָה ה' אֲשֶׁר כָּלֵן אִמֵּת צָדִקוֹ יַחֲדוּ, בָּם יִאָּצְרוּ פִּשְׁטִּים נַחֲמָדִים וִיקְרִים הַמְּיוֹסְדִים עַל אֲדָנִי הַרְקֹדֵק וְהַהֲגִיוֹן, גַּם יִחְסְנוּ בְּאוּרֵי חַוֵּל עַל פִּי דְרָכֵם הַקְּדוּשָׁה בַּהֲלָכוֹת וְאַגְרוֹת. בְּבֹאוּרֵי לְפָרֶשֶׁת בְּרֵאשִׁית הָעֵמִיק הִרְחִיב חֻקּוֹר אֶת סוֹד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, וּלְמַדְנוּ דַּעַת קְדוּשִׁים כִּי ה' אֱלֹהִים פָּתַח לִפְנֵי מִשָּׁה נֶאֱמַן בֵּיתוֹ אֶת אַרְבָּעִים וְתִשְׁעָה שְׁעָרֵי בִינָה, וַיִּגַּל לוֹ אֶת סוֹד עוֹלָם הַנִּשְׁמוֹת וְעוֹלָם הַמַּלְאָכִים, וַיַּחֲסִרְהוּ מֵעַתָּה מֵאֱלֹהִים (**).

כֹּל

(*) ר' אליהו בשייצי בהקדמת ספרו אדרת אליהו, וע' מש"צ החכם פערלעס במ"ג להר"פ שנת 1858, צד 98, נאטע 2.
(**) ע' הקדמת הרמב"ן לפי' התורה.

כל העלויות עולם וסתרי כל חי, צפונים בתורה בכל פסוק, בכל תיבה ובכל מלה ובכל הג וכתר. גם בר' ובס'ת, בצרופי אותיות ובאותיות גדולות וקטנות (1) התורה מכפרת כבוד אל יתר הרבה מהשמים, ומעשה ידיו ביתר שאת מהרקייע. כל הדתות וכל הדעות והמדות הטובות אשר בירי חכמי הדורות, הן רק נובלות חכמה מתכמות התורה, והעמים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעה ולא ראו את כבודה, הם הולכים עוד בחשך, ועד נצח לא יראו אור, ונמשלו כבהמות נדמו (2). ששת ימי בראשית הכתובים בתורה, הם רמז לששת אלפי שנות התבל והתפתחות רוח האדם על ידי גלוי התורה, שמש העולם, ובאלף הששי משנת קי"ח והלאה (1358), יתחיל רוח כל העמים והלשונות להתפתח על ידי גלוי התורה באופן נעלה מאד, ואז יתחילו גם ימי המשיח המוקד (3) — התורה תורנו נפלאות על דבר גן העדן בעד הנפשות המהורות, ועל דבר הגיהנם בעד הנפשות החומאות אשר תצַרְפָּנָה או תשרפָּנָה שם באש דקה מן הדקה האוכלת גם את יסוד האויר הוך אשר לנפש והאדם (4) — אדות הרזים וכורות הקבלה הכמוסים בפירושו על התורה, יכתוב כדברים האלה: ואני הנני מביא בברית נאמנת והיא הנותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בספר הזה לבל יסבור סברה ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה, כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דברי ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה זולתי מפי מקובל הכס לאון מקבל מבין, והסברה בהם אִולֶת, מחשבה מועֶלֶת, רבת הנזקין ומונעת התועלת, אל יאמין בשוא נתעה, כי לא תבואהו בסברותיו רק רעה,

כי

- (1) שם, ודרשת הרמב"ן סי' ל'. (2) דרשת הרמב"ן א' — ה'.
- (3) בפ' הרמב"ן לפרשת שמיני ואחרי מות, גם בדרשתו.
- (4) שער הגמול לרמב"ן דפוס וויניציג, 87; דרשה 36.

כי ידברו אל ה' סרה אשר לא יוכלו כפרה, שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח. אל יחרמו אל ה' לראות, כי ה' אש אוכלה הוא, אל קנאות הוא, יראה את רצויו מתורתו נפלאות, אבל יחזו בפירושו חדושים בפשטים ובמדרשים. יקחו מוסר מפי רבותינו הקדושים, בגדול ממך אל תדרוש, בחזק ממך בל תחקור, במופלא ממך בל תדע, במכוסה ממך בל תשאל, במה שהורשית התבונן, שאין לך עסק בנסתרות עד הנה דבריו (1). אפס כי אחרי כל האזהרות הגדולות האלה, קפצו רבים וישפיקו בסודותיו ורזיו, גם העמיקו מחשבותיהם לבאר ולפרש את הסודות והרזים ההם, ומהם ר' טודרוס הלוי בספרו אשר כתב (בשנת ה'א' ס' 1300) (2), ר' שם טוב בן גאון בספרו כתר שם טוב (בשנת ה'א' ע"ה 1315), ר' יצחק דמן עכו בספרו מאירת עינים (ה'א' צ' 1330), ועוד רבים כמוהם (3). והנה בכל הכבוד וההדר אשר הנחילו תופשי התורה להרמב"ן בגלל פירושו על התורה, לא נקה גם מדבת מבקרים אחדים מבני דורו אשר נחרו בו על אשר ידבר פעמים אחדות קשות עם הרמב"ם ויותר עוד עם הראב"ע, ואחר מגדולי הפילוסופיא הדתית כתב השגות על פירושו, ובראשית דבריו יהתל בפירושו בכלל ובסודותיו ונסתרותיו בפרט (4). אולם כל המבקרים ההם היו מעדת הפילוסופים והחוקרים החפשים, אך התלמודים התמימים והרבנים האמתים כבדו מאד את הרמב"ן

(1) בהקדמתו לפי' התורה.

(2) ע' די רוסי קאדיצעס נאממער 68 ונאטע 12.

(3) אך מהר"י אבוהב עשה פירוש לפירושו על התורה גם

בדרך הפשט.

(4) החלוצי חוברת שניה בסופה. גם החסיד ר' הלל מווירגא,

אשר היה אחרי המבקרים ההם, יאמר כי השגות הרמב"ן על הרמב"ם

תפלות הן (חמדה גנוזה, 20).

הרמב"ן ואת פירושו על התורה כיאות להם, והמקובלים הוסיפו עוד לכבדו ולהקדישו גם בגלל הסודות העמוקים אשר צָפֵן בפירושו הנאור ההוא. וכבר כתבנו את אשר דבר האר"י אָבִי המקובלים אדות סודות הרמב"ן, כי רק לפניו נָגְלוּ שערי חכמת הקבלה, אלהים הָבִין דרכה, והוא ידע את מקומה —.

הרמב"ן חי יותר משלש שנים בארץ ישראל, ומשם שלח מכתבים לספרד ארץ מולדתו, ועל ידם התקרבו שתי הארצות האלה יחד. גם שלח משם את ספריו היקרים לבניו החסידים ולאוחזיו ומיודעיו אנשי הַשֵּׁם, ויודיעם תמיד את מצב ארץ ישראל ואת תחלואיה הרבים (*). על ידי מכתביו וספריו הָעִיר בלכות בני עַמּוֹנו את האהבה והתשוקה אל הארץ הקדושה, עד כי אנשים רבים הרימו פעמיהם לחזות בנועמה. בן שבעים וחמש שנה נָוַע הרמב"ן וַיֵּאָסֶף אל עַמּוֹ (בשנת ה'א' ל' 1270), וכבוד גדול נעשה לו במותו, ויקבר בעיר הייפא על יד קברת ר' יהיאל מפאָרִיז אשר בא לארץ ישראל שנים אחדות לפניו, ויספרו לו כל ישראל. רבות פעל ועשה הנאון האדיר הזה כל ימי חייו: ספרים רבים כתב להגדיל תורה ולהאדירה, גם העמיד תלמידים הרבה אשר הפיצו דַּעוֹתֶיו המהורות בכל ארץ ספרד, והגדול מכלם היה רבנו שלמה בן אדרת (הרשב"א), גם הרבנים הגדולים אשר ישבו על כסא הרבנות בספרד, הרכו באורחותיו, וישאו מדברותיו, ויהיו שלומי אמוני ישראל, דבקים

(*) זולת שני מכתביו הידועים אשר בסוף פירושו על התורה, (אשר המכתב השני נקרא גם בשם אגרת הסוסר), ישנם עוד שני מכתבים בכ"י, האחד לבנו אשר בברצילונא, והשני לבנו אשר בהצר מלך קסטיליא, והוא בביבליאטעק בעיר ליידען, וכתוב על גבו: וזאת האגרת ששלח הרמב"ן בהיותו בארץ ישראל לקסטיליא בהיות בנו עומד לפני המלך.

דבקים בתורת התלמוד בכל לבבם ובכל נפשם, אוהבים את חכמת הקבלה ושוקדים על דלתותיה בשקירה רבה, ורק לעתים רחוקות הגה אחר מהם גם בפילוסופיא וביתר המדעים. אפס כי בבאורי ספרי הקדש לא העמיקו תְּקוֹר, ולא הלכו בדרכי הרמב"ן רבם בדבר הזה. — אולם אנשים רבים אשר אינם יושבים על כסא הרבנות, אף כי ידם רב להם בתלמוד ולהורות הוראות בישראל, גם הם שגו עוד בפילוסופיא וביתר החכמות והמדעים, כי ארץ ספרד היתה ארץ מגדלת חכמים וסופרים בימים ההם. אך גם הם לא שקדו לבאר את דברי התורה והנביאים על פי עֵמֶק הפשט וחכמת הרקדוק וההגיון ככל אשר עשו גדולי המבארים ומה גם הראב"ע והרד"ק. רק איש אחד מחכמי ירושלים התעורר בעת ההיא לבאר באר היטב את ספרי הקדש, ויצליח ויעש פרי. שם האיש ההוא הוא ר' תנחום איש ירושלים בן איש חכם וסופר ושמו ר' יוסף יושוע. ר' תנחום התעורר לדבר הגדול הזה על פי הרמב"ן ז"ל (בערך ה"א כ"ה—ט' 80—1265), ויבאר את כל ספרי התורה, הנביאים והכתובים בלשון ערביאית לתועלת בני עַמְנוּ היושבים בארצות המזרח ומדברים בלשון ההיא. באוריו נוסדים על ארני הפשט ועל מוסדות הרקדוק וההגיון, ולפני כל ספר כתב טבוא קטן בדרך הרמב"ן בבאורו על התורה. גם על חשבון השָׁנִים פָּקַח עֵינָיו, וְיִסְדֵּר את השָׁנִים הנזכרים בספרי הקדש במעצות ודעת. האיש החכם הזה חָבַר עוד ספרים אחרים, אך בכל ספריו לא הצליח למצוא חן בעיני בני דורו גם בעיני בני הדורות אשר היו אחריו, עד כי נשכח שְׁמוֹ שְׁנוֹת מאות רבות (*).

נשובה

(*) שם ר' תנחום לא נודע לנו עד סוף שנת המאה העוברת, והראשון אשר הודיע את שמו בריבם ואשר הוציא לאור באורים

נשובה נא אל חכמי היהודים בספרד, לרעה מה
נעשה להם בעת ההיא. המלך אֶלֶפֶנוֹז המכונה בשם הכס,
גִּזְרֵ אֶמֶר (בספר החקים אשר כתב לבני ארצו) להסיר את
חכמי היהודים מפקודותיהם הנבוהות ולבל יהי להם עוד חלק
ונחלה בכל פקודה ומשרה בארץ ממשלתו. אך עד מהרה
נלחץ לבטל את הגזירה ההיא, יען כי לא מצא אנשי לב
ונאמני רוח הראוים להיות פקידים ושרים בחכמי היהודים,
ולמרות רצונו הניחם על משמרת פקודותיהם, וגם דון צאנ
(ר' יצחק) די מאַלעא בן דון מאיר (אשר דברנו בזה על
אדותיו) נשאר על כנו ויהי שר האוצר (שאַטצמייסטער)
כבראשונה. ואף כי הפאפסט ניקוילוס השלישי הוכיח את
המלך על אשר לא הדיח את היהודים משאתם, לא שעה
אליו המלך בדבר הזה. גם לאהרונה כאשר שפך המלך
כאש חמתו על דון צאנ שר אוצרו ועל כל היהודים היושבים
בארצו

אחרים מבאוריו על ספרי הקדש היה החכם שנוער, ואחריו הוציאו
עוד חכמים וסופרים באורים רבים מבאוריו לאור, אך את תולדותיו לא
חודיעו עוד לנו. מבאוריו הנקראים בשם (כתב אלביאן) עם מבוא גדול
(אלכלואת) יצאו כבר לאור: (1) באורו לספר יהושע ע"י החכם
האארכריקער (ברלין שנת 1862); (2) באורו לס' שופטים מס' א' ער
י"ב ע"י הח' שנוער (טובינגן) 1794, ומס' י"ג עד סופו ע"י
האארכריקער (האללע 1847); (3) לס' שמואל ומלכים ע"י הח' ההוא
(לייפציג 1844); (4) לס' וזבוק ע"י ר' שלמה מונק ז"ל (פאריז 1843),
(5) למגלת איכה ע"י הח' קורעטאן (לונדון 1643), ויתר באוריו עומם
בכתובים. זולת הבאורים החם העתיק ר' תנחום גם את ההפטרות ללשון
ערביאית, גם חבר ספר מיוחד אודות ס' יר החזקה להרמב"ם עם
מבוא, והספר ההוא נקרא בשם אלמר שיר אלכאפי, וגם
אותו חבר בלשון ערביאית (ע' מבוא ר"ש מונק לבאורו על ס' חבקוק).
אחד המבאורים לספח אשר העלים את שמו, ולפי הנראה היה קראי,
הזכיר את באורו ר' תנחום לפי עדות ר' שמהה פינסקער בספרו לקומי
קדמוניות צד 226.

בארצו, לא עשה זאת בגלל קנאתו לרתו, רק סבה אחרת
היתה להרעה ההיא: כי המלך הפקיד ביד דון צאג כסף רב
אשר חֲשַׁף לעת קָרָב ומלחמה אשר היתה את נפשו לעשות
בבני הערביאים היושבים באנדאלוזיא, ובעת ההיא התעַבֵּר
דון סאַנְכָּא בן המלך ויורש העצר באביו המלך על אשר הִרְף
באיבה את אמו המלכה, ויֵאָץ בְּדוֹן צאג להסגיר בידו את
הכסף המפקד תחת ידו מטעם המלך, כי הפץ להושיע
בכסף ההוא את אמו העלובה, ודון צאג לא יכול לעמוד
לפניו ויתן לו את הכסף. לדבר הזה חרה אף המלך בדון צאג
ויצו לאסור אותו בכבלי ברזל ולסחבהו דרך העיר אשר
דון סאַנְכָּא יושב בה לבעבור הִרְעִימו ולחוכיח לו כי מורד
במלך הוא, ופתע לפתאום נעשה פתגם המלך, ודון צאג
אָסַר באזיקים והשלך אל בית האסורים. לשוא התאמץ
דון סאַנְכָּא להציל את השר האוטלל מרעתו, לשוא צעק אל
המלך כי בלי עון הורד לירכתי בור השבי, כי המלך
התקצף עוד ביתר עוֹ וַיֵּצֵא להמית את דון צאג (בשנת ה'א
מ' 1280), וחמתו לא שככה עוד ויפקוד עוֹן דון צאג על כל
היהודים היושבים בארץ ממשלתו ויטל עליהם עֲנֵשׁ כסף רב
יעצום. אך אחרית המלך הזה היתה רעה מאד, כי סאַנְכָּא
בנו התמרמר עליו מאד על אשר הִמִּית את דון צאג הצדיק
והישר, וימרוד בו לעיני השמש וימשוך אחריו את מרבית
האפרתים והעם וראשי הפזונים, והמלך הזה אשר בראשית
ממלכתו היה מלך גדול ומִהְלֵל מאד, ובמלכו גם באשכנו
הָאָמִין כי הוא עליון לכל מלכי ארץ, היה נעזב ונורד
לעת זקנתו עד כי פנה אל אחד מנשיאי המחרמים ויבך
לפניו ויתחנן אליו לעזור לו אהרי כי בארצו אין עוזר ומושיע
לו בעת צָרָתו

אַלְפֹּנוֹז מֵת בִּיגוֹנוֹ וירד אָבֵל שאולה, וסאַנְכָּא בְּנוֹ
יֵשֵׁב על כסא מלכותו וימִיֵּיב את הרעה אשר הפגיע אביו
בִּיהוּדִים

ביהודים, את בן דון צאג הקים על לשר אוצרותיו כאשר היה אביהו, ומעל היהודים הקל את על המסים, ויאר פניו אליהם. ואף כי גם הוא נלחץ לשוב ולהכביר על קשה על היהודים, כי הפהנים והאפרתים אלצוהו לעשית ככה, בכל זאת הצליחו היהודים לפרוק עלם מעליהם ברוב הכמתם וחריצות ידיהם, וישבו במנוחה ויהיו מאשרים ועשירים כבימי קדם, וישבו להיות תופשי תורה וחכמה יותר מכל אחיהם ביתר הארצות עד כי יצאה מהם תורה ומדע לכל היהודים. ובימים ההם התנוסס על כסא הרבנות בעיר ברצילונא איש יקר ונעלה אשר קחיה את רוח הדת והאמונה ברוב חכמתו ודעתו, ויאר אור חדש על בני ציון. הויב הנאור ההוא נודע למשגב בשם רבנו שלמה בן אדרת (רשב"א) מברצילונא (נולד בשנת 1235 ונפטר בשנת 1310) הוא היה חכם לבב וצדיק תמים, וכרוב חכמתו־כן רבה אמונתו. בו התלכדו ענות הרמב"ן וקנאת ר' יונה גירונדי, אשר שניהם היו מוריו ומלמדיו. התלמוד עם כל מוצאיו ומובאיו ועם כל הפרושים והפ"פולים אשר חרו והגו חכמי ספרד, חכמי צרפת בעלי התוספות, היו חרותים על לוח לבבו גם הוסיף עוד לחדש חדשות ונצורות בקרי התלמוד, עד כי התפלאו עליו כל בני דורו, והיו מופת לכל רבני הדור. בשכלו ההולך למישרים ובבינתו הרחבה והחופשת אמת, לא שָׁעָה אל הפלפולים הנפתלים אשר השפיקו בהם תלמודים רבים גם בימים ההם. ובהיותו יליד ספרד לא היו גם המדעים החיצונים מוזרים לו גם את למודי הפילוסופיא לא דחה בשתי ידיים, ולפעמים קרב עוד אותם בימין צדקו אם לא הלכו מנגד לתורת משה וישראל ככל הגאונים החכמים והצדיקים התאמץ גם הוא להוכיח לעיני תופשי התלמוד כי דברי חז"ל באגדות הש"ס והמדרשים

והמדרשים אינם כפשוטם וכמשמעם, ואין תוכם כברים כי חכמה רבתי צפונה במשכיות חירותיהם, ופנינים יקרים ספונים במצולות בליצותיהם, ורק חכם לבב ואיש תבונות ידלם, והוא היה מופת לרבים בדרכי באוריו היקרים והנחמדים לאגדות חז"ל אשר לפעמים יבאר אותן גם על פי למוד הפילוסופיא (*). אפס כי הפילוסופיא היתה בעיניו רק כשפחה בהיכל התורה, אך חכמת הקבלה כגבירה אשר רוחה מתהלכת בהיכלה לפני ולפנים. אך בכל זאת נתן תורה כי הוא איננו יודע רק קצות דרכי הקבלה, גם על בני דורו אשר השתבחו כי ידם רב להם בחכמה הזאת, יאמר כי גם הם אינם יודעים אותה לאמתה, כי לא קבלו אותה מפה אל פה, ולפי דעו כבוד החכמה הזאת הסתר דבר, ולא טוב יעשו האנשים המפיצים טענותיה חוצה (**). גם כתב על דבר הקבלה כדברים האלה: "ודע כי לכל אלו (המצות) יש לבעלי סודות התורה טעמים נכבדים מאד אף כי בעון הדור נסתתמו טענות החכמה אחר שגרים החטא ונחרב

(*) ר' יעקב בן חביב אסף בספרו עין יעקב את באורי האגדות להרשב"א ויצג אותם איש איש על מקומו, עיין הקדמתו לספר ההוא. גם ע' תשובת הרשב"א לר' שמואל סולמי מש"כ על דבר גלוי שכינה במעמד הר סיני (התשובה הזאת נדפסה בספר דברי חפץ להחכם עדעלמאן כדבר חרש יקר המציאות, ובאמת נדפסה כבר בקובץ תשובות הרשב"א חלק ד' סימן רל"ד, אך בשני המקומות ההם נמצאות טעיות רבות אשר נספחו בהם באשמת המעתיקים, ועל הקורא לתקן אותן בהעריכו את שני המקומות זה מול זה ומשניהם יחד יברר את הנוסחה הנכונה).

(**) ע' שו"ת הרשב"א ח"א סי' צ"ד, ר"ך. תר"ג; ח"ג סי' י"ב, מ'; ובתשובה האחרונה לרש"ט בן גאון אשר היה דבק בחכמה הזאת כתב "ובנת אונן בהשחתת זרעו דברים אלו אינן נאמרים אלא מן הפה לאוזן, וכשם שקבלנו אותם בלחישה לא נאמר אלא בלחישה, וזה סוד בטורות העבור והכתוב אומר ולד בן לעמי".

ונחרב בית מקדשנו... שמשם היה מִשְׁךְ החכמה והנבואה
 לגביאים והכמים *) . ככל שלומי אמוני ישראל תופשי התורה
 העמיק הרב הגדול הזה את כל מחשבותיו בהגיון התלמוד,
 ובעיניו כבעיני רבותיו הנאורים היה התלמוד ראשית כל
 חכמה ואחרית כל מדע, כל מאמר מטאמרו הוא בְּאֵר
 חכמה עמוקה לאין חקר, ורק המקדיש ימיו ושנותיו קדש
 להגיון התלמוד, יִלְלֵה לֹא רוֹיו ומסתריו. חלק ההלכות
 בתלמוד היה נכבד וגדול בעיניו יתר הרבה מחלק האגדות.
 על רוב מסכתות התלמוד כתב באורים יקרים המצינים בעמק
 רעיוניהם. לעת זקנתו חבר ספר גדול הכולל כל הדינים
 הנחוצים לכל איש ישראל. כי במשך מאה שנים אשר
 עברו אז טעת אשר כתב הרמב"ם את ספר משנה התורה,
 רהבו ונסכו הליכות ההלכות והדינים על ידי בעלי התוספות
 לראשונה ועל ידי הרמב"ן ורבנו יונה לאחרונה, עד כי
 חסר אז ספר כולל גם ההלכות והדינים החדשים אשר הוציאו
 הגאונים ההם לאור על פי הגיונם הנמרץ בתלמוד. ואף
 כי הרבנים לא הרגישו עוד את החסרון הזה וישפיקו
 בהלכות רב אלפס ובספר משנה התורה ומצאו להם **),
 אך נאיני הדור ואבירי התלמודים ידעו זאת נאמנה ועיניהם
 נשואות אל אחד מאדירי התלמוד אשר יסלא את החסרון
 ההוא. אז התעורר הרשב"א ויעש הדבר הגדול הזה ויכתוב

ספר

(*) תשובות הרשב"א ח"א סי' צ"ד. ובסי' תכ"ג בענין פירוש
 הפסוק כי ששת ימים עשה ה' כתב וז"ל: לפי מה שלקחה אוני רשימה
 דקה מבעלי החכמה כי יש בזה באמת סוד עמוק מאוד אין לו ערך
 ודמיון למה שעלה בדעתך כו' אשר מי שזכהו הקב"ה לעמוד בסודם
 המקודש כו' והסוד בגדול גבור ונורא, נורא מאוד מי ידענו כ"ש שיעלה
 אותו האיש על לשונו וכ"ש שיכתוב בספר ענינו.

פלקיירא **) ע' תשובות הרא"ש חלק כ"א סי' ט', ובס' הסבקש לרש"ט
 פ' מירא ח"ב צד 72.

ספר תורת הבית על הלכות מאכלות אסורות, ספר בנת הנשים על הלכות נשואים וספר עבודת הקדש על הלכות שבת, ובהם אסף וקבץ גם את הדינים החדשים אשר נתחדשו על פי בעלי התוספות ויתר הגאונים במשך השנים אשר עברו מהרמב"ם עד ימיו, וכל דבריו מיוסדים על אדני האמת (*).

והנה בעת ההיא אשר בני עמנו נפלגו לשלש פלגות: לתלמודים, פילוסופים ומקובלים, ואיש את רעהו צדו חרם, בעת ההיא הקים ה' את הרשב"א לשאת את דגל התורה בישראל וכל הפלגות אליו ישמעון ולתורתו ייחלו ולא יפרעו פרעות בפלגות לבם ובמחלקותיהם. כי לא בארץ ספרד לבר כי אם גם בכל ארצות איירופא היה שמו גדול ונכבד, וגם בארצות אזיא ואפריקא סרו היהודים אל משמעתו בחליכות התורה וישאו מדברותיו. שאלות רבות שלחו אליו מחכמי צרפת, אשכנז, באהמען, איטליא, ארץ ישראל ואפריקא הצפונית. המון תלמידים רבים נהרו אליו מרחבי ארץ אשכנז לבקש תורת התלמוד מפיהו, ואף כי רבני אשכנז וראשי הישיבות התגאו מאד בידיעות התלמוד, ויתאכזרו כי יתר שאת להם על כל הרבנים ביתר הארצות, בכל זאת לא יכלו להעלים מעיני תלמידיהם כי נופלים הם מהרשב"א ולא הגיעו אל רום מעלתו בחכמת התלמוד. בבוא כשואה צרה וצוקה על ר' דוד נגיד היהודים במצרים ונכד הרמב"ם, פנה אל הרשב"א לבקש ממנו עזרה. כי בעת ההיא הסיר קילאוין שלטון מצרים את היהודים מפקודות המדינה בשנאתו אותם, אך אהבת הכסף גברה בנפש העריץ ההוא גם על השנאה העזה ההיא, ואם

הרבה

(*) בהקדמת ספר עבודת הקדש יכתוב כי יש את נפשו לחבר גם את יתר ההלכות והדינים הנחוצים לכל בני ישראל.

הרבה איש יהודי לתת לו כסף, הניח אותו על משמרת פקורתו כבראשונה. ור' דוד מיימון (נולד בשנת ד"א תתקצ"ג 1233 ונפטר בשנת ה"א ס' 1300) נגיד היהודים במצרים כאביו וּכְאָבִי אביו, היה זעים השלטון ההוא, כי פריצי בני עמנו הפו אותו בלשון לפני השלטון, ואף כי הטיל הנגיד את רעם ההרס על המלשינים ההם, לא יָשְׁבוּ הפושעים ההם מדרכם ויוסיפו להלשין אותו, והוא לא מצא אז מַפְלַט מוֹעֵם השלטון כי אם בַּתָּת לוֹ כסף רב, וכאשר לא השיגה ידו די כסף, פנה אל הרשב"א ויבקש ממנו עזר, והרשב"א מהר לעזור לו, וישלח את ר' שמשון בן ר' מאיר מעיר טולידה לאסוף כסף נדבות מנדיבי בני עמנו בעד נכד הרמב"ם, והנדיבים פתחו את ידיהם ויתנדבו בשמחה לְשִׁחָד מִפֶּהָם בעד ר' דוד הנגיד נכד הרמב"ם אור ישראל ויליד ארץ ספרד, ארץ מולדתם (*). גם כל דבר גדול בכל תפוצות ישראל, הובא אל הרשב"א והוא הנדיל לעשות טובות גדולות לכל בני עמו.

הכבוד הגדול אשר נתנו כל פלגות היהודים להרשב"א, לא היה רק בגלל ידו החזקה בכל הליכות התלמוד, כי באמת היו בימיו עור רבנים אדירים בתלמוד כמוהו, גם בכפרד היה אז תלמודי כערבו, הלא הוא הברו ובן ארצו הנודע בשם ר' אהרן הלוי, אשר חבר ספרים יקרים בהליכות התלמוד ולא היה נופל מהרשב"א בכל הידיעות התלמודיות. ר' אהרן הזה בן ר' יוסף יליד ברצילונא, היה ממשפחה

רמב

(*) בספר מנחת קנאות צד ס"ז כתוב: היתי שליח מצוה כשהלכתי לקאסטיליא ולנאורא וליתר הקהלות על ענין השר הנגיד בן בנו של השר הגדול ר' משה, וקבעתי לו עם כתב רבנו (הרשב"א) מ"ה אלפים נובינסי כסף. והדבר הזה יתאחד עם המסופר בספר יוחסין על דבר המלשינות שהלשינו אנשים רעים את ר' דוד מיימון — .

רמח ב"ש, ח"ט מגזע ר' ורחיה הלוי מעיר לונל ותלמיד
טובהק (הרמב"ן *) (נולד בשנת ר"א תתקצ"ה 1235 ונפטר
בשנת ה"א ס' 1300), וברוחב לבבו כתב פירושים ישרים
על התלמוד והלכות רב אלפס, גם השגות על ס' תורת
הבית להרשב"א, והרשב"א השיב לו על השגותיו בספרו
משמרת הבית ולא הסתיר את קצפו על המשיג אף כי
המשיג לא פגע בכבודו. כהרשב"א התאמץ גם הוא לבאר
את אגדות חז"ל בהשכל ודעת. כמוהו ישב על כסא
הרבנות בעיר גדולה ונכבדה בארץ ספרד, היא עיר טולידא,
ולעת זקנתו בעיר מונטפלייר והגליל, וכמוהו העמיד גם הוא
תלמידים רבים. אך בכל זאת נתנו כל קהלות ישראל
בכל הארצות קבוד והדר להרשב"א יתר הרבה ממנו ומכל
הגאונים האדירים בדור ההוא, ויעטו מעטה תהלה ותפארת
רק לבן אדורת, יען כי יותר מכל הרבנים אשר כערכו
קנא רק הוא קנאה גדולה מאד לכבוד ה' ולכבוד תורתו,
ולא נח ולא שקט עד עשותו, ועד הקיטו מזמות לבבו
לקדש את שם ה' ברבים ולהקים את הדת על תלה.
כי הנה בימים ההם נראו מרחוק על שמי ספרד עקבות
חז"י הרעמים אשר התפוצצו אחרי מאתים שנה על ראש
היהודים. זרע שנאת היהודים אשר זרע הכומר הדאמיניקאני
הנודע בשם פעניאפורטי, החל אז להפרות רוש ולענה
להרע ולהשחית את בני עמנו. כי מעבר מזה התעוררו
רבים לצאת בעקבי צורר היהודים ההוא ויכתבו ספרי שטנה
להבאיש את ריח היהודים בעיני מלכי ארץ ורזונים,
ומעבר מזה התקוממו עוד רבים להדיח פעמי היהודים
מדרכי

(*) הרב המאירי בהקדמתו לפרקי אבות כתב: "ומתלמידיהם (של
ר' יונה והרמב"ן) הר' שלמה ברצילוני (הרשב"א) והרב ר' אהרן הלוי.
אך אם הוא ר' אהרן בעל ספר החינוך, לא נודע עוד אל נכון.
(הח"י ח"ג) גימל

מדרכי תורתם ואמונתם. מבית הספר אשר יסד פעניאפורטי
ללמד בו את הפהנים הדאמיניקאנים לשון עברית וערביאית
עם ספרותיהן לבעבור תהי לאל ידם להתוכח עם היהודים
ולהדיחם מאחרי תורתם ודתם, מבית הכפר ההוא יצא
ראיימונד מארטין הנזיר הראשון מנזירי הדאמיניקאנים
באירופא, ובכלי נשק הלמודים העבריים אשר בידו לתם
עם היהודים על דבר דת היהדות. הוא היה הנוצרי
הראשון אשר ידע את דרכי השפה העברית יתר הרבה
גם מהירונימוס אחד מאבות הכנסייה הנוצרית. גם היה
בקי מאד בתנ"ך ותלמוד אשר למד מאחד המומרים או
אולי מהמומר פאבלאָ כריסטיאני. ימים רבים ישב באחד
מבקלטי הנזירים אשר בברצילונא, ויכתוב שני ספרים
מלאים שטנה על דת משה וישראל, והספרים ההם הרניזו
את לבות הנוצרים ויעוררו בהם שנאה עזה על היהודים ועל
תורתם בהאמינם כי קצרו ידי כל חכמי ישראל להכזיבם
ולשום לאל דבריהם. על פי העתקותיו אשר העתיק מספרי
היהודים כל הענינים הדרושים לחפצו, נגלתה בפעם
הראשונה דת היהדות אשר עד הימים ההם היתה סתומה
ותתומה בעד הנוצרים. הכומרים הדאמיניקאנים התפלאו
על הידיעות הרבות אשר קבץ בשני ספריו ההם על דבר
תורת היהודים, ויקחו מהם אבני פנה ואבני מוקדות
לבניניהם אשר פָּנו ברוח דמיונם וברוח שנאתם וקנאתם
לבני ישראל, ומראשי הכמרים ההם לקחו להם חרבות
פיפיות מבית נשק ההוא וילחמו בהן את היהודים ויתהללו
כמפתחים ומנצחים —. אז התעורר הרשב"א להוכיח לעיני
כל כי כל דברי השטנה אשר כתבו צוררי היהודים ההם
תהו והבל הם. ויותר מכלם הציב לו למטרה את הנזיר
המלמד ההוא וישם לאל את כל דבריו בשני ספריו הנזכרים.
אולם לא ברעם וברעש לתם עם הנזיר ההוא, רק ברוח

חכמה ובינה ובטנחת לבב וענוה צדק לחם בו גם יכול לו, הָרַם את כל מבצרי ראיותיו, ערה ערה עד היסוד את כל מופתיו ומשפטי פיהו, ותורת אלדו ישראל הופיעה בהדרת קדשה לעיני כל העמים (*). זולת הוכוחים עם הנזיר ההוא ועם עוד חכמים רבים מהכמי הנוצרים, התוכח הרשב"א גם עם חכם אחד מחכמי המהמדים, והוכוח ההוא היה קשה מהוכוחים הראשונים. כי החכם המהמדי אשר העלים את שמו לחם ברוח בקרת עזה וביד רמה ומצח נחושה עם שלש הדתות הראשיות בתבל: דת היהודים, דת הנוצרים ודת הישמעאלים. תכן דבריו על דת היהודים הוא להוכיח כי יותר מאלף שנים היתה תורת משה רק בידי הכהנים הגדולים, וכל המון בני ישראל לא ראו אותה בעיניהם במשך השנים הרבות ההן ולא ידעו את כל אשר עשו בה הכהנים תופשיה — מלכי יהודה וישראל רדפו בעת ההיא את הנביאים בחרב בגלל אשר הוכיחו אותם על עזבם את התורה, ותהי הנקלה זאת בעיניהם נִינְיָפו עוד את התורה וַיִּשְׁנו את פניה ויכתבו בה דברים רבים ככל העולה על רוחם, ולאחרונה נשכחה התורה כָּלִיל מלכות כל היהודים עד אשר בא עזרא הסופר והחזירה להם, ולפי זה נשענת אמונת כל ישראל בתורתם רק על פי עד אחד — ועוד הוסיף להוכיח בדברים עזים כי התורה אשר ביד היהודים כָּעַת איננה התורה אשר היתה לפנים בימי מלכי יהודה וישראל ובימי בית המקדש הראשון — על הדברים האלה ועוד רבים כאלה הַיֵּשִׁב הרשב"א תשובות נכוחות וְאַמְתִּיּוֹת, ובצדק ובמישור הוכיח כי התורה אשר בידנו כָּעַת, היא התורה אשר נִתְּנָה ה'

(*) ע"ד ספרי הוכוח אשר כתב הרשב"א, ע' גראמץ גר"י

ה' ביד משה במעמד הנכבד, ויותר ממש מאות אלף איש אשר עמדו אז על הר סיני עדים נאמנים הם על אמתתה, ומאז ועד עתה לא הוסיף עליה איש ולא נרע ממנה מאומה. הוכות ההוא העלה הרשב"א על ספר אשר פיו יקבנו בשם מאמר על ישמעאל (*). בימי הרשב"א רבו הפרעות בין פלגות היהודים: התלמודים, הפילוסופים והמקובלים הקדישו מלחמה איש על אחיו, והשאלה הישנה אדות ספר המורה התחדשה אז שנית והציתה אש בבית יעקב. הן אמנם כי בארץ ספרד ובנגב צרפת שקעה המריבה על דבר הספר הזה מעת אשר נתם ר' יונה הראשון על הרעה אשר עשה למשה איש האלהים, ורבני הארצות ההן נתנו כבוד וחקר לספר המורה, אך בארצות אחרות התחדש הריב על דבר הספר ההוא בכל תוקף, והמימינים עם השמאילים רבו בחזקה כאשר רבו לפנים קהלות ספרד וצרפת. ובארצות אשכנז ואיטליה התגבר הריב ביתר עז עוד מביתר הארצות, ומתן הלך הלך שנית עד ארץ ישראל וימשוך אחריו את כל קהלות היהודים כמאז ומקדם. היהודים האשכנזים אשר העמיקו חקור רק בתלמוד ומפרשיו, לא ידעו עד הימים ההם פשר דבר מכל דברי הריבות אשר רבו לפנים קהלות מונטפלייר, סאראגאזא וטולידא אדות ספר המורה, גם לא ידעו כי זולת ספר משנה תורה כתב הרמב"ם עוד ספרים אחרים אשר רוח אריסטו וחכמי יון נוססה בהם ואשר רבים אומרים כי לא יבואו בקהל לנו, ובהודע להם על מה אדני ספר המורה הטבעו, השתוממו במאד מאד למשמע אוניהם, לבם הטה ורוחם התפעם ומחשבות רבות ושונות התרוצצו בתבם, אך לא נועזו להוציא דבה ולדבר סרה על הרמב"ם

עמוד

(*) נדפס ע"י החכם פערלעס בספרו הנודע לתהלה.

עמוד ההוראה ואור ישראל — . והראשון מכל רבני אשכנז אשר הרהיב בנפשו עז לשלח את לשונו חפשי לדבר ברבנו משה ולהצית את אש המריבה שנית על אדות ספר המורה, היה איש יודע ומבין בתלמוד ושמו ר' משה בן חסדאי פקדו* (בין שנת ה'א ל' 1270 ושנת נ' 90) האיש הזה החזיק בדברי התורה הכתובה והמסורה כפי הפשט הפשוט והוראת התיבות כפי משמען ודברי הפילוסופים הדתיים וכל הדברים היוצאים מגדר הפשט נחשבו בעיניו לדברי אפיקורסות. הוא האמין כי התורה והנביאים גם חז"ל באגדותיהם יציבו נֶכַח עינינו את הבורא ית"ש כְּתוּר עֵצִים בעל תמונה ודמות ותבנית ובעל תכונות רבות יושונות: כעס ורצון, אהבה ושנאה, עצב ושמחה ועוד רבות כאלה והמכחש בפשטות הדברים האלה, הוא מין ואפיקורוס גמור**). האיש הזה לא שָׁם מַעְצוֹר לרוחו ויחשוב את הראב"ע ואת הרמב"ם ז"ל לכופרים ואפיקורסים, ואת המשפט הרע הזה חרץ גם על רבנו סעדיה גאון ז"ל, יען כי הוא היה הראשון אשר הלך בדרך הפילוסופיא הדתית, דרך אשר לא הלכו בה חכמינו הקדמונים

(*) זה משה האיש נשכח דורות רבים מלבות כני עמנו עד אשר התעוררו שני חכמים גדולים בדור הזה ויודיעו את שמו ודרכיו: האחד הוא ר' אליקום כרמולי בכפרו (Itinéraires P. 288) והשני ר' רפאל קירכהיים (במבואו לספר כתב תמים אשר חבר ר' משה תקו, או"צ מחברת שלישית מצד 54 והלאה). והנה ר' ישראל ברונא בשו"ת (סי' כ"ד) כתב: מוראיתי בתשובת הרב ר' משה תקו ז"ל שיסד כתב תמים וקבורתו בעיר גיאושטט סמוך לווינא, ומוזה ידענו כי ר' משה תקו חי בעיר גיישטארט אצל עיר ווין, ולמצער ידענו מקום קבורתו. ויתר הדברים על אודותיי ע' בס' גד"י להרה"ח גראטץ חלק ז' צד 181 בהערה

(**) כתב תמים באו"צ מחברת שלישית צד 79,73,68,63,59.

הקדמונים עד ימי דורו (1) ומספריו הפילוסופיים למדו הדורות הבאים אחריו את הלמוד הרע הזה (2). ולא נח ולא שקט מועפו על הנאון הנפלא הזה עד אשר הוציא עליו כל רוחו ויגזר אמר כי הוא היה עני בדעת ומכחש בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ (3), והוא עם הראב"ע והרמב"ם התעו את בני ישראל מדרכי ה' הישרים ויוליכום בארהות עקלקלות (4). גם הוציא עליהם דבה כי הם סללו את המסלה ל'כ דיהקראים (5), ועל כל שלומי אמוני ישראל החובה להתרחק מדברי פתיות ההם (6). אפס כי גם את למודי חכמת הקבלה השליך האיש משה הזה אחרי גוו, וידבר קשות וסרה על ספר שעור קומה המגשים את אלהי ישראל באופן זר מאד, ויחשבוהו לספר מזג, יען כי בתלמוד אין רמז רמזא ממנו, ויאמין כי יד הקראים היתה במעל הזה להנקם ביה בהרבנים שונאיהם (7). ורעת לנבון נקל כי עוד רבנים רבים היו אז בארץ אשכנז אשר מחשבותיהם כמחשבות ר' משה תקו אף אם לא ערבו את לבם כמהו להקדיש מלחמה על הנבורים המשכילים במלחמת הפילוסופיא הדתית. הגדול והנכבד בכל הרבנים ההם, היה ר' מאיר בן ר' ברוך מעיר רוטענבורג אשר על נהר טויבער (8) אשר אסף בהפניו את זהרי אור בעלי התוספות

-
- (1) שם צד 83,77,75 . (2) שם צד 68,65
 - (3) שם צד 70,69,68 . (4) שם צד 82 .
 - (5) שם צד 80-81 . (6) שם צד 75 . (7) שם צד 61 .
 - (8) בחשובות ר' ישראל איסרלין סי' קמ"ב כתוב : מטופס אחד מועתק מטופס גט ישן שנכתב על שם רוטנבורג וכתוב על הטופס ההוא שהוא מסודר מפי מ"ר מאיר מרי דאתרא הדין — ותו כיון דהעיר הזאת רוטנבורק נקרא כפי רובא דעלמא רוטנבורק מנהר טויבער כדי להפריד מעיר רוטנבורק מן נעקריה, ומה ידענו כי ר' מאיר היה מעיר רוטענבורג אשר על נהר טויבער .

התוספות האחרונים. הוא היה תלמיד ר' שמואל סיר מארעל וחבר לתלמידי סיר ליאון מפאריו. הוא היה הרב הראשון באשכנז אשר ישב על כסא הרבנות מטעם הממשלה, ואולי עוד מטעם הקיסר רודאלף הראשון מקיסרי בית האבסבורג (*). הרב הגדול הזה נולד בערך ד"א התקצ"ט 1239 ונפטר ה"א נ"ג 1293, וישב על כסא הרבנות בערי רוטענבורג, קאסטניץ, ווארמס ומאייניץ (**). הוא חבר ספרים רבים בהליכות התלמוד גם השיב תשובות רבות לגדולי התלמודים על שאלותיהם. אפס כי בכל תקפו וידו החזקה בכל מקצועות התלמוד, היה נופל מהרשב"א, ורק באשכנז ובצרפת הצפונית אין ערוך אליו בהכמת התלמוד. הוא היה חסיד גדול מאד וקדש את עצמו גם במותר לו, כל דרכיו בצדק ובמשפט, וכל מעשהו באמונה רבה. עוד רב גדול היה בדור ההוא בארץ אשכנז המזרחית ושמו ר' אביגדור בן ר' אליהו הכהן בעיר ווין, גיסו של ר' משה מקוצי, אשר חבר או אסף תוספות על הש"ס, ושמו היה גדול מאד גם בעיני ר' מאיר מרוטענבורג עד כי על תשובה אחת אשר נשאל מעיר ווין, השיב כדברים האלה: הלא בתוכם הכהן (ר' אביגדור) עם ארון הברית וחשן המשפט, ולמה זה תשאלו ממני? (***) . והנה הרבנים

ההם

(*) בתשובות אור זרוע סי' קצ"א כתוב: והוא (ר' מאיר מרוטענבורק) היה ראש המלכות ומנהיגו. בשנת ה"א ד' 1244 היה כבר לאיש עד אשר יכול לחבר קינה על שרפת התלמוד בפעם הראשונה בעיר פאריו.

(**) ע' שו"ת ר"ם מרוטענבורג דפוס לעמבערג סי' שס"ה, שו"ת הרא"ש סי' XCVII, ושו"ת אור זרוע סי' קס"ג.

(***) תשובות ר"ם מרוטענבורג סי' ק"ב, וע' מש"כ על זה צונץ בספרו צור געשיכטע צד 28, יה"ש במ"ע ציון שנה שניה צד קי"ב, בן-יעקב בהערותיו לשם הגדולים צד ק"ע סי' ע"ב.

ההם ועוד רבנים רבים באשכנז התחברו אל ר' משה הקו
ויהיו לאגודה אחת לבער את הדעות הנשחתות (לפי דעם)
מקרב בית ישראל, ומה גם את ספרי הרמב"ם (המורה
והמדע). ובעת ההיא קם איש אחד מילדי צרפת או נפית
רהיין, אשר היה דבק מאד לחכמת הקבלה ושונא את
דעות הרמב"ם בפילוסופיא הדתית יותר עוד מר' משה תקו,
ויתמכר להעלית את ספר המורה שנית על מוקדי אש ולהרים
גם הקבלה על משואות הפילוסופיא. שם האיש ההוא ר'
שלמה הקטן (פעמיט) אשר הרים פעמיו לארץ ישראל
ואנה עיר עכו למושב לו, כי העיר ההיא היתה אז עיר
מקלט לחכמת הקבלה ולכל המהזיקים בה. ובעיר ההיא
אסף ר' שלמה המון תלמידים רבים וילמדם ארחות הקבלה
וישלך שקוצים על הפילוסופיא, ויאמן כי חפצו יצליח
בירו לבער את ס' המורה מכל מושבות בני ישראל גם
את כל החכמות והמדעים ההיצונים. כי מי לא ישמע בקול
קורא מארץ הקדושה להתחזק בעד תורת אלהים ולעשות
מלחמות ונקמות בהכופרים והאפיקורסים? אך לא כאשר
האמין ר' שלמה כן היתה! כי בימים ההם התנוסס איש
חכם לבב ורב פעלים בראש קהלות היהודים בארצות
המזרח ושמו ישי בן חזקיה, אשר נשיאי המחמדים
נשאו אותו לנגיד (ראש גלותא) על היהודים היושבים
תחת ממשלתם, וגם קהלות היהודים בארץ ישראל בכל
הערים אשר תחת ממשלת הנשיאים ההם, היו סרים אל
משמעתו, ועל כן חשב למשפט כי החובה גם על קהלת
היהודים בעיר עכו לסור למשמעתו אף כי העיר ההיא
היתה אז תחת ממשלת הנוצרים נוסעי הצלב. הנגיד הגדול
הזה פבר מאד את הרמב"ם ז"ל והוקיר את ספריו מפו,
גם היה ירד נאמן לר' דוד נגיד מצרים נכד הרמב"ם.
ויהי כשמעו את המזמות אשר יחמוס ר' שלמה הקטן על
הרמב"ם

הרמב"ם ועל ספריו, שלח אליו אגרת מלאה זעם ויפהידהו בענש החרם הגדול אם יעזו עוד לפצות פה על הרמב"ם ולדבר סרה על ספריו, גם רבנים רבים התחברו אל הנגיד ויזהירו גם הם את ר' שלמה לבל יהגרה ברעה וישוב ממחשבתו הרעה. אך ר' שלמה היה אביר לב ולא הת' לא זע מזעף הנגיד וכל הנלוים אליו, ולא שם לבו גם אל חרם הגדול, ויסע לארצות איירופא ויגל את אזני הרבנים וראשי הקהלות הגדולות את הרעה הנשקפת על כל ישראל מספר המורה והמדע, ויתן עוד עז לדבריו על פי למודי חכמת הקבלה, עד כי נפתו רבנים רבים לדבריו לקנאות קנאת הדת והאמונה, ויסכימו גם הם כי ספרי הפילוסופיא להרמב"ם ספרי פסולים הם אשר לא יבואו בקהל לנו, ועל כל בני ישראל החובה לגנוז אותם או לשרפם באש, וכל הקורא בהם יאשם ונשא את עונו. ויותר מכל הרבנים החרו החזיקו רבני אשכנז בידי ר' שלמה, כי הם חרקו כבר שניהם על ספר המורה והמדע ועל כל השוקדים על החכמות החיצוניות, ככל אשר הורה אותם ר' משה תקו בפיו ובספרו כתב תמים. הרבנים ההם תמכו בידי ר' שלמה בכל מאמצי כח, ויתנו לו מכתבי תעודה להעיד לעיני כל ישראל כי צדיק הוא בריבו, כי ריב לה' הוא, ורבנים אחרים אשר נתנו תחלה יד להנגיד ישי בן חזקיה, נהמו אז על מעשיהם ויחזיקו בידי ר' שלמה.

והנה אחרי אשר אסף ר' שלמה הסכמות רבות מרבני אשכנז גם אחדות מרבני צרפת, נסע הלך לדרך לשוב לעיר עכו דרך ארץ איטליא, ויבקש לעשות גם שם ככל אשר עשה באשכנז ובצרפת. אך שם נבצרה מזמתו, ולא הפיק זממו. כי כאשר התקוממו אז אויבים חדשים להרמב"ם ולספרו המורה בארצות אשכנז וצרפת, כן קמו

אז בארץ איטליא אוהבים רבים להרמב"ם ולשיטתו בפילוסופיא הדתית. כי היהודים יושבי איטליא התנערו אז מעפר הבערות, ונפשם דרכה עז על במתי החכמה והמדע, וחכמים גדולים התנוססו שם בכל עיר ועיר. רופאים מהללים עשו להם שם גדול בישראל ובאדם עד כי הובאו להיכלי מלכים ורוזנים להיות רופאי נפשם. בהיכל קארל מאנשו מלך סיציליא היה רופא יהודי ושמו פרנאבן שלמה הנודע לתהלה גם בין חכמי העמים (*), גם בהיכל הפאפסט היה אז רופא יהודי ושמו יצחק בן מרדכי המכונה בשם מאייסטרונגא (**). גם תלמודים גדולים היו בעת ההיא באיטליא אשר שגנו גם הם באהבת החכמות והיריעות החיצוניות. התלמודים ההם האירו גם על התלמוד אור חכמתם, כי הגו בו ברוח בקרת וברוח החקירה הנאמנה. הראשון אשר העיר את רוח בני ארצו לחפש את רזי התלמוד ברוח בקרת, היה ר' ישעיה דא טראני הזקן (בערך ד'א תתקצ"ב 1232 עד ה'א ל' 1270) (***)

אשר

(*) המלך קארל מאנשו שלח מלאכי כבוד אל מלך מונס להביא משם את ספר הרפואות להחכם אלראצי, וימלא את ידי היהודי החכם פרנאבן שלמה להעתיקו מלשון ערבית ללשון רומית בשנת ה'א ל"ט 1279, והחכם הזה העתיק אותו גם עוד ספרי רפואות וזולתו ויגישם לכבוד המלך ההוא.

(**) במכתב השני לר' הלל סווירונא כתוב בזה"ל: כתב ששלח ר' הלל למאייסטרונגא, ושמו בפי היהודים יצחק בר מרדכי. ובקובץ אחר בארצו כתוב במכתב ההוא ר' יצחק — רוסא האסיפיר, ואיננו ר' יצחק בר מרדכי כמשפחת קמחי (ע' אינ' מחברת יגיה צד 23).

(***) אודות ר' ישעיה הזקן מטראני וספריו אשר נדפסו ואשר עורס בכתובים, דברו כבר חכמי הביבליאגראפים, ולא זה המקום להעתיק את דבריהם. הרב הנאיר הזה התעלם במכתבים

אשר כתב תוספות על רוב מסכתות הש"ס גם באורים לספרי הקדש. בנו החכם ר' דוד גם נכדו ר' ישעיה הצעיר, אשר לפי המסורה נפא עליו אביו זקנו זה כי הוא ימלא את מקומו בחכמת התלמוד (1), הוסיפו להורות את הליכות התלמוד אחריו, ויאירו עיני תלמידים בהלכה, גם כל יוצאי וולציו היו תלמידי חכמים גדולים עד המאה הי"ז. ר' מאיר בן ר' משה ישב ראש בשבת תחכמוני בעיר רומה, ור' אברהם בן יוסף בעיר פיזארץ, ותלמידים רבים לקחו תורה מפיהם. ר' אברהם ור' יחיאל דיי מאנזי צאצאי רבנו נתן מרומה בעל ספר הערוך, הורו דרכי התלמוד בעיר רומה, ושניהם היו גם רופאים נודעים. ר' צדקיה בן ר' אברהם דיי מאנזי (הנזכר בזה) חבר ספר שבלי הלקט (2), גם החליף מכתבים עם ר"מ מרוטענבורג ור' אביגדור ראשי רבני אשכנז (3). מהמשפחה הזאת (די מאנזי) היתה גם אשה אחת חכמת לב אשר ידיה רב לה בספרי הקדש ובתלמוד, ושמה פוילץ (פולה) בת ר' אברהם (הנזכר) ואשת ר' יחיאל, והיא העתיקה באורים רבים על ספרי הקדש בשנת ה'א מ"ח 1288 בכתובה תמה ויפה להלל מאד.

ספרי הרמב"ם העירו אז את האהבה לחכמות ומדעים

בלבות

מלאים תורה עם הרב הגדול ר' אביגדור אשר ישב אז על כסא הרכנות בעיר ווין. על פי הגאון רחיד"א בספרו שם הגדולים צד 56 ידענו כי הרב ר' ישעיה הזה הלך כבר בשנת ה'א ל"א 1271 לעולמו, ועל דעותו סמכנו במספר שנות חייו.

(1) ר' גדליה בן יחייא בספרו שלשלת הקבלה.

(2) ע' מש"כ הח' יה"ש במ"ע ציון ענה שניה צד 112

נאמץ 63,62.

(3) הח' יה"ש הוכיח בצדק שספר תניא הוא הקיצור מ' שבלי

הלקט (י' ציון שם צד 44).

בלבות בני עמנו באיטליא, כי אז החלו לדרוש ולהתבונן בס' מורה נבוכים בשום שכל, ואנשים חכמים הטיפו אמרי בינה על הספר הנכבד הזה (*). הראשון אשר ירה אבן הפנה להיכל התכמה באיטליא, היה החכם המהלל ר' אנטולי, ואחריו החרה החזיק הרב הנאור והחסיד ר' הלל מווירונא אשר העמיק הרחיב מאד חקירתו בספר המורה ויקדש את שם הרמב"ם יותר הרבה מכל מכבדיו ומעריציו — ר' הלל הזה בן ר' שמואל נולד בערך ד"א תתקפ"ג 1220 ונפטר בערך ה"א נ"ה 1295 *), והיה תלמיד מובהק לרבנו יונה

(*) ע' מ"ש ר' אברהם אבולעפאי בספרו אוצר עדן ננוז (בס' בית המדרש להרה"ח דר' יעלינעק, III, מבוא XLI).

(**) ר' הלל מווירונא נודע בימים האחרונים האלה על ידי שני מכתביו אשר שלח לר' יצחק טאיישטרו גאון (בס' טעם זקנים מצד 70 והלאה, ובס' המורה גנוזה מצד 17 והלאה בשנת 1854 ובשנת 1855), גם על ידי מכתב ר' זרחיה בן שאלתיאל (אשר הוציא לאור ר' רפאל קירכהיים באונ' מהברת ב' מצד 124 והלאה בשנת 1857). שלש שנים היה ר' הלל תלמיד ר' יונה גירונדי בהיותו ראש ישיבה בברצילונא אחרי שרפת התלמוד בפאריז, הלא הוא בערך ה"א י' 1250. ולפי הנראה היה אז ר' הלל כבר לאיש אשר טל ילדותו חלף הלך לו. ספרו תגסולי הנפש שחבר בשנת ה"א נ"א 1291 (ע' גראטץ גד"י ח"ז נאטע 8), וזמן רב אח"כ כתב את באוריו לס' המורה. בשנת ה"א נ" 1290 בכתבו את מכתבו הראשון נגד ר' שלמה הקטן, דרגיש כבר את עת הזקנה ואת ספרו תגסולי הנפש קרא בשם בן זקונים. בין שנת ה"א כ' 1260 ושנת ה"א ל"א 1271 ישב בעיר קאפואה, והמקובל ר' אברהם אבולעפאי למד אצלו פילוסופיא, כאשר כתב ר' אברהם הזה וז"ל: ואני בעיר קאפואה קרוב לרומי מהלך חמשה ימים מצאתי שם איש נכבד חכם ונבון פילוסוף ורופא מומחה ושמו ר' הלל ואתחברה אתו ואלמדו לפניו מעט מחכמת הפילוסופיא (בית המדרש ליעליניק, III, מבוא צד XLI). מכתביו לר' זרחיה כתב בטרם חבר פירושו לס' המורה ובטרם

יונה גירונדי, ועיניו ראו את צרת נפש רבו והנחם הנורא אשר דפאָה חֵיתו על אשר דָּרַךְ באֶף את הרמב"ם וְשָׂרַף את ספריו (המדע והמורה), ועל כן נָדַר ר' הלל לכבד ולרומם את הרמב"ם ולשקור על ספרו מורה הנבוכים בעיון נמרץ ככל אשר תשיג ידו. זולת ידו ההזקה בכל הדרי התלמוד, היה לו יד ושם גם בחכמות וידיעות רבות כאחד מגדולי חכמי הדור ההוא. לשון רומית היתה שגורה בפיו עד כי כתב בה ספרים רבים על ענינים שונים, (וואת היתה פליאה גדולה בעת ההיא) גם הֶעֱתִיק ספרי רפואות מלשון הוּאֵת אל לשון עברית, והלשון הוּאֵת (רומית) משלה על כל הגיוניו עד כי גם בספריו אשר כתב בלשון עברית השתמש בסגנון לשון רומית ומשפטי הגיונה. שפתו בספריו העבריים, צחה, יפה וברורה ורחוקה מלהג הרבה ועתירת דברים אשר העתירו עליה בני דורו, וכל מכתביו הם כראי מלִשָּׁש אשר יֵרָאוּ בו רעיוני לבבו והליכות דרכיו. הוא היה גם רופא אמן בעיר רומה ואחרי כן בעיר קאפוא ולעת זקנתו בעיר פורלי. כל מחשבותיו וכל מעיניו העמיק בספרי הרמב"ם אדות הפילוסופיא הדתית מבלי נסג מדרך האמונה כמלוא השערה, ויתנהג בחסידות כל ימי חייו. על המתחכמים המחליטים כי הנסים והמופתים בספרי הקדש הם רק משלים וחידות, שֶׁפֶךְ כאש חמתו, כי ככל שלומי אמוני ישראל האמין גם הוא כי הנסים והנפלאות הם דברים כפשוטם וכמשמעם וככל אשר הם כתובים בתורה ובנביאים כן היו באמת ולא במראה ובחידות. גם את המכחישים בספורי הנסים הנמצאים בתלמוד, חשב לכופרים ואפיקורסים

התגלע הריב עִדְ הַס' הזה עִי ר' שלמה הקטן, ואז היה עוד כביר כח וישב בעיר פירורא. זולת הספרים הנזכרים בזה הכר עוד ספר רפואות, פִּי על שיר השירים עִם דרכי הפילוסופיא וספר דר בן על אגדות חז"ל (ושניהם נזכרו בס' תגמולי הנפש).

ואפיקורסים. בבאור אגדות חז"ל הואיל הלך בדרך רבנו אברהם בן הרמב"ם, וכמוהו התאמץ גם הוא לקרב אותן אל ארחות הטבע ושכל הישר, ורבות פעמים שפה אחת ודברים אחרים לשניהם. אפס כי בכל התמכרותו אל הפילוסופיא הדתית להרמב"ם, נחשב עוד בעיני בעלי חקירה החפשית אשר היו אז באיטליא, כמאמין לכל דבר, ויציבוהו מטרה להצצי זעמם על אמונתו בכל הנסים הכתובים בתורה ובנביאים כפשוטם וכמשמעם, ושנים מעדת החוקרים ההם אשר שם האחד שבת י בן שלמה הרומי *) ושם השני זרחיה בן יצחק (**), נהרו בו על ככה ויחרפוהו ויגדפוהו וימלאו פניו קלון. והאיש זרחיה בן יצחק חבר פירוש על התורה, הנביאים והכתובים, ויבאר את כל הנסים בדרך הטבע, ואף כי הפכפך וזר הבאור ההוא בעיני כל מבין יודע, בכל זאת מצא חן בעיני אנשים רבים מבני עמנו היושבים בעיר רומה, ורבים מנכבדיה עשו טמנו העתקות רבות ויאספוהו אל בתיהם (***) . כי הם היו בעלי חקירה חפשית כבעל הבאור ההוא — . המשורר הגדול עמנואל אשר היה אז עוד צעיר לימים, ינק בתאות נפש את נפת צוף ההכמה אשר הטיפו שפתות ר' הלל מווירונא ור' זרחיה בן יצחק, ועוד אנשים רבים ונכבדים היו דבקים אז בפילוסופיא הדתית להרמב"ם ויחשבוהו כדבר אמת אשר לא ימוט לנצה .

ממוצא

(*) בס' תגמולי הנפש כפי הנדפס בחמרה גנוזה צד 41 .

(**) ע"ד האיש הזה ע' או"צ ח"ב מכתב טז להר"ר קירנר הי"ד.

(***) בסוף באורו לס' משלי כתב : סימתיהו לכבוד עם הקדש קהל רומא החכמים והאדירים אשר קבלוהו ממני והעתיקוהו . מהבאור ההוא נודע לנו באורו על התורה (או רק על חלק אחד ממנה), על ס' משלי (נשלם בשנת ה'א ט"ט 1289) ועל ספר איוב נשלם בשנת ה'א ט"ז 1290, והבאורים על שני ספרים האלה הם עורם בכתובים .

ממוצא הדברים האלה נשכיל ונדע כי ר' שלמה הקטן לא מצא באיטליא אנשים כגילו לשום את הרמב"ם לגדופים וספריו להרם, ובהיותו גם איש ערום ראה כי בארץ הזאת תגנפנה רגליו על אבני נגף, ויִסְתַּר כוֹדוֹ ולא גלה את סמרת כִּסְעוֹ (*). גם לא ישב שם רק ימים מעטים תחת אשר בארצות אשכנז וצרפת התמהמה ימים רבים. ויהי בשובו מדרכו הרחוקה לעיר עכו ובידו ככתבים רבים מרבני אשכנז המהויקים בידו, כהר ויאֶכֶּף אליו חבריו אנשי גילו וירחיב בנפשם עז לבל ייראו מפני גערת הנניד אשר בדמשק, ויעוררם להחרים את ספרי הרמב"ם בפילוסופיא הרתית גם את כל ההוגים בס. והקנאים ההם שמעו לו וישפטו את ספר המורה לשרפה, ויחרימוהו, גם הטילו הרם גדול על כל איש ישראל אשר יהנה בו מהיום ההוא והלאה. מהקנאים העזים ההם יצאה הרעה הגדולה: למחוק מאבן המצבה אשר על קבר הרמב"ם בטבריא את התוארים הנכבדים החרותים עליה ולחקק תחתיהם את הדברים הארורים האלה: פה נטמן משה בן טיימון המוחרם והטין (**). — אמנם לא כל יושבי עכו חטאו את ההטאה הנוראה ההיא, רק על פי שלמה הקטן וחבריו נעשתה זאת, ורבים מיראי ה' וחושבי שמו באמת קנאו קנאה גדולה למשה איש האלהים ויריבו בחזקה עם העדה הרעה ההיא

(*) אגרת ר' הלל הראשונה למאיישטרו גאיו —.

(**) בס' שלשלת הקבלה כתוב המסיתים ההם תקנו המצבה שהיה כתוב עליה מבחר האנושי וכתבו משה בן מיימון מוחרם מין. אך בזאת טעה בעל השלשלת שחשב כי התועבה הזאת נעשתה בזמן המחלוקת הראשונה בימי הרד"ק והרמב"ן. ולו היתה כזאת, הלא אז חי עוד ר' אברהם בן הרמב"ם ולא כחד זאת תחת לשונו. ולפי הנראה נעשתה הרעה הזאת רק בימי ר' שלמה הקטן ועדתו אשר בעיר עכו.

ההיא — . המעשה הרע והנורא הזה , עשה לו כנפים ויעף בכל הארצות אשר יש להן התחברות עם ארץ ישראל , ובל השומע עלה עשן באפו וירגז תחתיו . ר' הלל מוורונא אשר ידע את אחרית הזעם מהריב הראשון אשר היה בצרפת אדות הרמב"ם וספריו , התאזר עז ויוכיה ויערוך לעיני כל קהלות ישראל את הרעה אשר עשה ר' שלמה וחבריו בחללם שנית את קדושת הרמב"ם וכבוד ספריו . וראשית מעשהו היתה לכתוב אגרת אל ר' יצחק בן מרדכי (המכונה בשם מאיישטרו גאוי) רופא הפאפסט , ובלשון למודים ורגשי עז המריצו לקנא את קנאת הרמב"ם , כי ירא פן ילך גם הוא אל ר' שלמה הקטן ועדתו , ופן יעורר עוד גם את קהל רומה לעשות כדבר הזה . באגרת ההיא יספר ר' הלל את הדעות הנוראות אשר מצאו את בני עמנו לפני ששים שנה באשמת יריבי הרמב"ם וס' המדע והמורה בארץ צרפת . גם ספר את הנחם העז אשר נחם ר' יונה גירונדי ראש מריבי הרמב"ם על רדפו אותו ושרפו את ספריו . השבע השביע את ר' יצחק לקנאות את קנאת כבוד הרמב"ם , גם הראהו לדעת כי כל דברי ס' המורה אינם מתנגדים חלילה להתורה הכתובה והמסורה , ונהפוך הוא כי הם מתוקנים עוד את דתנו הקדושה ומגלים את יפעת קדשה . גם לר' דוד מיימון נגיד מצרים ונכד הרמב"ם שלח ר' הלל מכתבים ויעוררהו לעמוד בפרץ לכבוד קדושת אביו וקנו . גם לקהלת מצרים ובבל (איראק) הריץ אגרות קנאות וימריצם להתאמץ בכל עז לכבות את אש המריבה וההיא במרם תתלקח ותהי למוקדי עולם . עצתו היתה אמונה : כי יתאספו ראשי רבני ארץ המורה לעיר אלכסנדריא במצרים ויעידו למשפט את רבני אשכנז אשר נתנו ידם לר' שלמה הקטן , והיה אם יוכיחו בצדק ובמישור

כי נמצאים כספר המורה דברי אפיקורסות נגד התורה שבכתב ושבעל פה, אז יחרם הספר ההוא ולא יבוא עוד בקהל לנו, אך אם אין לאל ידם להוכיח זאת בראיות ברורות ואמתיות, אז עליהם החובה לכבד את הספר ההוא ולבל יעוררו עוד כדנים בבית ישראל, ואם קאן ימאנו גם אז לשוב מדרכיהם ולעמוע בקול האמת, חרם יהיו ויבדלו מתוך קהל ישראל.

אמנם בין כה וכה יצאה צדקת הרמב"ם וספר המורה לאור בלי עזרת חכמי איירופא, כי בַּהֲדוּעַ לר' דוד הנגיד את השערוריה אשר נעשתה לאביו זקנו בעיר עכו, הרים פעמיו אל העיר ההיא, ורבים מנכבדיה עמדו לימינו להשיב גמול אל העדה הרעה אשר נוערו על משה עבד ה' וראש המאמינים. גם ישי בן חזקיה הנשיא (אשר העיר העיר כבר ברבי שלמה הקמן לשוב ממהשבתו הרעה) התיצא בעזו וישפר את זרוע ר' שלמה ואנשי עדתו. כי הבו עם שנים עשר איש הרעימו חרם גדול וגורא על כל האנשים הדוברים עתה על הרמב"ם ועל ספר המורה (בשנת ה'א נ' 1290 בחדש תמוז), והחרם ההוא יחול גם על כל האנשים אשר בידם כתבי שטנה על הרמב"ם וספר המורה ולא יתנם ביד ר' דוד הנגיד או ביד אחר מבניו או לעשרה אנשים המחזיקים בתורה ובדברי הגאון הרמב"ם ז"ל, לבער אותם מן הארץ, לבל יהיו עוד למכשול עון ולפוקה לבית ישראל, ואם ימאנו לעשות כן, אזי הרשות נתונה לכל אדם להוציא אותם מידם בחזק יד גם בכח ידי הממשלה — *).

נכבדי עיר צפת נללו אל הנשיא גם הם, ור' משה בן ר' יהודה היושב על כס הרבנות בעיר ההיא עם בית דינו

ועם

(*) נוסח החרם ההוא נדפס בכ"ח ח"ג ובקובץ תשובות

תרמב"ם ואגרותיו.

(תח"י ח"ג) דלית

יעם אנשים ישרים מעיר עכו. הלכו אל קבר הרמב"ם אשר בטבריא ויחרימו שם שנית את כל הדוברים סרה על הרמב"ם ועל ספר המורה ועל כל המעוררים מחלוקת בישראל, כי כל המעורר מחלוקת כופר הוא בתורה אשר דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום, גם מבחש באלהים הנקרא בשם שלום (*). קהלות ארץ ישראל וכל רבניה, גם ראשי קהל בבל נתנו ידם אל מכבדי הרמב"ם ומעריצי ספריו. והנשיא מדמשק שלח אגרות קנאות גם לקהלות אשכנז ויעוררם לקנאות את קנאת הרמב"ם, גם לברצילונא שלח אגרות קנאות כאלה. הסופר המהיר והפילוסוף הנודע ר' שם טוב פלקירה, עשה אז דבר בעתו, ויכתוב ספר התנצלות בעד ספר המורה, ובו הוכיח במישור כי רק יחיד סגלה ובני עליה מעטים יבינו את סודות המורה, וגם הם לא יבינו כי אם בקראם אותו בלשון ערבית כאשר יצא מיד הרמב"ם ולא בהעתקה ערבית. אפס כי בארץ ספרד היו דברי ההתנצלות ההיא אך למותר, כי שם לא נועזו איש לשום תהלה בהרמב"ם ובספריו. ואף כי הרבנים מצאו לפעמים אבני נגף (לפי דעם) בספר המורה, לא חדלו ממת כבוד להרמב"ם ז"ל, ולאור תורתו הלכו כל הימים

ורבני אשכנז אשר נתנו ידם לר' שלמה הקטן, לא שעו ולא שמו לבם אל אחרית הריב ההוא כי בימים ההם כשבת הקיסר רודאלף על כסא המלוכה באשכנז, מצאו את היהודים רעות רבות ומצוקות עצומות, עד כי ברחו המונים המונים מארץ ההיא וירחיקו נדוד לארצות אחרות והנשארים לא האמינו בהייהם, ומי זה ישית עוד לב אל ר' שלמה הקטן ואל אחרית הריב אדות

הפר

סֵר המורה ? . בין נודדי אשכנז ההם, היה גם ר' מאיר מרוטענבורג אשר הלך בגולה עם בני ביתו וישם פניו אל ארץ הקדושה לגור בה כל ימי חייו (בשנת ה'א מ"ז 1286) . אך בהגיעו אל מדינת לאַמבאַרדיא, הָפִיר אותו מומר ישראל ויגד זאת אל ההגמון מבאָזעל אשר הלך אתו בדרך אחר, וההגמון לקח את רבי מאיר בשביה . ויהי בהודע הדבר אל הקיסר רודאלף צוה לאסור את הרב במגדל ענויסייהים אשר במדינת עלזאַס (ה'א מ"ז ברביעי לחדש תמוז) . אמנם מגמת הקיסר לא היתה לענוש אותו על אשר ברח מפניו, רק לעצור אותו בארצו, כי ירא פן יוסיפו עוד יהודים רבים לברוח מארץ ממלכתו בראותם כי רַבם הגדול ברח גם הוא, ואז יחסרו לו המסים הרבים אשר נותנים לאוצרו — . ובהיות רק זאת מגמתו, לא הושיב את ר' מאיר בבור השבי ולא שָם עליו מִשְׁמַר כעל מורד ופושע, ויתן לו רשיון לקבל את האנשים הבאים לשחר פניו, גם לְלַמֵּד את תלמידיו ולעשות כטוב בעיניו רק את מקומו אל ינח . אך היהודים אשר באשכנז לא יכלו הִשְׁקֵם ולראות את מוֹרֵם הנכבד קְלוא במגדל מבלי צאת אנה ואנה, וישלחו צירים אל הקיסר (בהיותו בשנת ה'א מ"ח 1288 בנפות רהיין) לחלות במנחה את פניו לבעבור שלח את רַבָם לחפשי . אך ר' מאיר לא אבה לצאת לחפשי, כי הוא ברוב צדקתו יָרָא פן יהיה בזה למוקש ליתר הרבנים, כי אז יקחו גם יתר המלכים והרוזנים את רבני ישראל בשביה לבעבור יפרו אותם היהודים בכסף רב, ויִתֵּר בבית האסורים עוד חמש שנים, ומשם השיב תשובותיו הנכבדות לכל השואלים ממנו פֶּשֶׁר דָּבָר בדת ודין, גם כתב שם את ספריו היקרים . ומקץ חמש שנים נוע וימת בבית האסורים, והקיסר רודאלף לא נתן אותו לקבורה למען יתנו לו היהודים די זהב בעד קבורתו, ועצמות

ועצמות הצדיק הזה התגוללו חמש עשרה שנה על הארץ ,
עד אשר התעורר איש עשיר מעיר פראנקפירט ושמו ר'
אלכסנדר זיסקינד ווימפֿפֿען , ויתן רב פֿפֿר בעד עצמות
הרב הנאור הזה , ויביאנו לקבר ישראל בעיר וואַרמס ,
ויחל את פני ראשי העיר לקבור אותו במותו אצל קבר
הרב הזה .

עת צרה היתה אז ליעקב בכל ארצות איירופא ,
ובכל עיר ועיר נדרפו בני עַמנו בלי חֶשֶׁךְ , ורק בארץ
המזרח זרחה להם פתאם שמש צדקה ומרפא בכנפיה .
כי בימים ההם כוננו להם המַאָנְנָאִלִים או המַאָטְטָאִים
ממלכה גדולה בארץ פרס אשר השתרעה מנהר פרת וגבול
ארם עד ים הכספי . מִיֶּסֶד הממלכה הזאת היה הַכֵּאן הגדול
הנקוב בשם הולאַגו , ובמותו ישב אַבְאָקָא (או אַבְאָנָא)
בָּנו על כסאו אחריו , ובמות אבאקא ירש אחיו הצעיר
ממנו את כסא המלוכה , ויבוא במסורת דת מחמד ,
וַיִּקְרָא מני אז בשם אַה־מַעַד , אך המַאָנְנָאִלִים קשרו עליו
קשר ויהרגוהו , וימלוך אַרְגֵּן בִּנּו הֵא מֶד—נֵא (91—1284) ,
והוא שנא את דת מחמד ואת כל המחזיקים בה , ויאהב
את היהודים גם את הנוצרים ויש אליהם חסד כיד המלך .
ובהיכל הכֵּאן הגדול הזה היה איש יהודי רופא מְהֵלֵל
ומפליא לעשות ושמו סעדיה (סאאד) אֶדוּלָא או (סעד אֶדוּלָא) ,
אשר זולת חכמתו הגדולה בחכמת הרפואה היה גם חכם
מדיני , אוהב מליצה ושיר , דובר צחות בלשון ערבית
ומַאָנְנָאִלִית , יפה תאר ויפה מראה , רם קומה ונשוא פנים ,
נקי כפיים , בר לבב ונאמן רוח . מקום מושבו היה תמיד
בעיר בגדד אשר ישב בה הַכֵּאן פעמים אחדות בשנה .
ויקנאו בו יתר רופאי הכֵּאן ויתאוננו באזניו על אשר יניע
ויניד אותם כל הימים אל כל המקומות אשר הוא הולך
לרוח עסקיו , והרופא היהודי שוקט הוא במכונו בעיר

בגדר ומנוחה שאננה לו מסביב. וישמע הכֵּאן לקול דבריהם ויקרא אליו את רופאו היהודי לנסוע אתו בכל מסעותיו, וזאת היתה הסבה הראשונה להצלחת סעדיה אדולף בימים הבאים. כי פעם אחת חלה הכֵּאן מחלה עזה וכל רופאיו אמרו לו נואש, ורק הרופא היהודי הצליח בחכמתו ושקירתו הגדולה להחלימהו ולהקימהו מערש דוי. ויהי כשוב הכֵּאן לאיתנו, לקח דברים עם הרופא החכם הזה, וידבר אתו גם אדות הליכות המלוכה, ויתפלא מאד בשמעו את חכמתו הגדולה גם בדבר הגדול הזה, וישמח מאד בהודע לו על פי הרופא החכם הזה כי שרי המסים לא יביאו אל אוצר המלך רק חלק מצער מכסף המס אשר ינגשו מאת העם, ועשר ידות יקחו להם וימלאו את אוצרותיהם. ומאז והלאה נקשרה נפש הכֵּאן בנפש הרופא, ויעלהו מעט מעט על גרם המעלות, עד כי לאחרונה שָׁמְחו למשנה למלך. בראשונה הפקיד אותו לשר המסים במדינת בגדר (ה'א ס"ח 1288), והוא הביא לאוצרו כסף תועפות עשרת מונים משרי המסים אשר היו לפניו, והכֵּאן הזה אשר היה אוהב כסף, הוסיף לגדל אותו ולהעלותו על מעלות המשרה, עד כי לאחרונה הרים קרנו בכבוד להיות סיכן על אוצר המלוכה ומשנה למלך, גם מלא את ידו לבחור שרים בכל ארץ ממלכתו מבני היהודים או הנוצרים אך לא מבעלי דת מחמד שנואי נפשו. והמשנה הגדול הזה הפקיד מאז והלאה את אחיו וקרוביו ומיורעיו לפקידים ושרים בכל הארץ: את פֶּאָקֶה־אדולף אחיו הפקיד לשר המסים במדינת יאָרק ובנותיה, את אמד־אדולף אחיו השני שם לפקיד נגיד בִּנְפֶת דיאָרביקיר ובנותיה, ואת שעמס־אדולף קרובו, ואבד־אנזור ולעביר שארי כשרו מִנְה לשרים בנפות פרס, מעברים ואדירביגאן, ועוד יהודים רבים הפקיד לפקידים ומושלים במחוזות שונים, וגם להנוצרים

להנוצרים נתן פקודות רבות במדינה, כי קנאת הדת לא
עָרְהָ את עיניו לְשׁוֹם פְּדָת בֵּין הַיהוּדִים וּבֵין הַנוֹצְרִים בְּכֹל
הַלִּיכוֹת הַמְּדִינָה. וּבַהֲיוֹתוֹ צָדִיק בְּכֹל דְּרָכָיו וַיֵּשֶׁר בָּאָדָם,
הָיָה אֲהוּב וּנְכַבֵּד מְאֹד בְּעֵינֵי הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, עַד כִּי עָזַב
בִּידוֹ אֶת כָּל דְּרָכֵי הַמְּלוּכָה, וְעַל פִּי יֵשֶׁק כָּל הָאָרֶץ מִבְּלִי
עָשׂוֹל אֶת פִּי אֲדוֹנָיו הַכֹּהֵן. וּלְפִי הַנִּרְאָה הָיָה הַמִּשְׁנָה
הַגָּדוֹל הַזֶּה לְמַלְיָךְ בֵּין הַכֹּהֵן וּבֵין מַלְכֵי אֵיירֹפָא, וְעַל יְדוֹ
בֵּא הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל הַזֶּה עִם הַמְּלָכִים הָהֵם גַּם עִם הַפֶּאֶפֶסֶט
בְּמִסֻּרַת בְּרִית הַשְּׁלוֹם וּבְרִית הַמַּסְחֹר, וּבַעֲזֹרַת מַלְכֵי
אֵיירֹפָא הַצְּלִיחַ הַכֹּהֵן לְגַרֵּשׁ אֶת הַמַּחֲמָדִים מִקְדַּם אוֹיָא
וּמֵה גַם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהַפֶּאֶפֶסֶט קָנָה כִּי יִצְלַח לְהַבִּיא
אֶת הַכֹּהֵן בְּבְרִית דַּת הַנוֹצְרִית, אֲךָ תְּקוּתוֹ לֹא בָאָה —
הַמִּשְׁנָה הַיְּהוּדִי הַזֶּה הָרָאָה לְכָל כִּי לוֹ יָאֲתָה הַמִּשְׁנָה
הַגְּבוּהָה הַהִיא בְּצַדֵּק, וְלֹא שֶׁנָּה הַכֹּהֵן בְּרוּאָה בַּהֲרִימוֹ אוֹתוֹ
לְהִיּוֹת שֶׁר שְׂרִים בָּאֶרֶץ מִמִּשְׁלָתוֹ, כִּי הוּא חָדֵשׁ אֶת פְּנֵי
הַמַּמְלָכָה הַהִיא וַיִּשְׁנֶנָּה לְטוֹב, וְתַחַת הַיּוֹתָה פְּרוּעָה וּמְלֹאָה
שַׁעֲרֹרִיּוֹת וְצִלְמוֹת וְלֹא־סִדְרִים, הִפָּךְ אוֹתָהּ לְמַמְלָכָה טוֹבָה
וַיֵּשֶׁרָה בְּתֵתָהּ לֵה חֻקִּים יִשְׂרִים וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים, וְתַחַת
אִשֶּׁר לְפָנִים אִישׁ זֹרֵעַ לוֹ הָאֶרֶץ, הַתְּקִיף רִמָּס בְּרִגְלֵ
זָרָן אֶת הַחֹלֶשׁ מִמֶּנּוּ, הַפְּקִידִים הַכְּבִידוּ עֲלֵם עַל עִם
הָאֶרֶץ, וְהַשְּׂרִים עָשׂוּ כְּטוֹב וּכְיֵשֶׁר בְּעֵינֵיהֶם, הַתְּאֻמָּן
הַמִּשְׁנָה הַזֶּה לְהִיּוֹת מַחֲסֵה עַל לְכָל עַנְוֵי אֶרֶץ, וַיִּצְוּ עַל
הַשּׁוֹפְטִים בְּמִפְגֵּיעַ לְבַל יַעֲזוּתוּ מִשְׁפָּט, וּבְכָל מַאֲמָצִי כֹחַ
הַתְּאֻמָּן לְהַצִּיל גָּזוּל מִיַּד עוֹשֶׁקוֹ, לַעֲשׂוֹת צֶדֶק וּמִיִּשְׂרִים
וּלְהַבִּיא מְנוּחַת שְׁלוֹם וְשִׁלּוֹת הַשְּׁקֵט בְּכָל רַחְבֵּי הַמַּמְלָכָה.
כָּל יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ הוֹדוּ לוֹ וַיְבָרְכוּ אֶת שְׁמוֹ עַל כָּל הַטּוֹבוֹת
אֲשֶׁר הִפְלִיא לַעֲשׂוֹת עִמָּהֶם, וּלְמַקְסָנָם וְעַד גְּדוּלָּם אֲצֻלוֹ לוֹ
תְּהִלּוֹת וּתְשֻׁבָּחוֹת, וַיִּתְּנוּ לוֹ כְּבוֹד וְהַדָּר. הַמִּשְׁנָה הַנֶּאֱמָר הַזֶּה
הָיָה לַעֲזוֹר וּמוֹשִׁיעַ גַּם לְהַחֲבִמָּה וְהַמַּדְעַ, לְחַכְמַת הַמְּלִיצָה

והשיר, לחרשת המעשה ולכל מלאכת מחשבה, ויתן ארחה ומשאות לתופשי החכמה ולבעלי השיר והמליצה ברוח נדיבה וביר רחבה. מליצים רבים רוממוהו בְּצִלְצְלֵי מַלְיוּתֵיהֶם, ומשוררים נכבדים שוררו תהלתו עָלֵי הַגִּיּוֹן בַּכְּנוֹר.

היהודים היושבים בארצות המזרח, התנערו מְעַפְר פְּנֵעָתָם, ויעטו מעטה ששון תחת רוח בָּהָה, וישמחו וירננו בראותם כי אחד מאחיהם הורם וַיִּתְּעַל למעלת משנה למלך ומושל אדיר בממלכה גדולה ואדירה ושמם מרומם בפי רבבות עַם. מארצות רחוקות נָהָרוּ יהודים רבים לממלכת הַכֹּאֵן הפרסי לְאֹר שֵׁם באור פני המשנה היהודי הזה, וכלם אמרו פה אחד כי אותו הַקִּים ה' לרב ומושיע, למחסה ולמקוה ישראל, ולפי רְאוֹת עֵינֵינוּ חדשה בימיו מליצת שפת הקדש כנשר נעוריה, ולכבודו שר אחד המשוררים את השירה הזאת *):

נָגִיד עִם אֵל אֲשֶׁר מְכָל סִרְיָו
מִשְׁחוּ יוֹצְרוֹ רְאִישִׁית שְׁמִנּוֹ
וּמִבֵּית הַבְּלֹא יֵצֵא לְמִלָּה וְרָצִים קְרָאוּ אֲבָרָה לְפָנָיו

.....

זָבִיר הוֹד מְרִדְכִי **) נֶאֱמַן מְלוּכָה וְעוֹ מְשֻׁרָה רָצוּי מִלָּה וְרוֹזְנָיו
אֲשֶׁר יֵצֵא בְּהוֹד מְלָכוֹת וְאוֹתוֹ בְּשִׁירִים קִדְּמוּ שָׁרָיו וְנוֹגְנָיו
וְעָטוּ אֵל מְעִיל מְשֻׁרָה וְנָתַן רָבִיד הָדָר וְהוֹד עַל צִוְּאוֹרְנָיו

.....

וְגַם הִסֵּךְ בְּאַבְרָתוֹ לָעַם אֵל וּפְרָשׁוֹ בְּאַמָּת עָלָיו עֲנָנָיו

.....

זָבִיר

*) השיר הזה נדפס במ"ע החלוץ שנה שלישית צד 153.

**) יתכן כי שם העברי של המשנה הזה היה מרדכי, או המשורר פנהו כן בהיותו משנה למלך פרס כמרדכי היהודי, ועיין מש"כ הרה"ח גראמץ בס' גר' ח'ו נאמץ 10 מצד 481 עד 482.

גִּבּוֹר רָעָה בְּעֵץ צֶאֱן הַהִרְגָּה

שָׁמוּ נִכְבְּד בְּפִי קָטוֹן וְגִדּוֹל

וּבֹ בָּהּ מִחֲאוּ יָמִים וְלֵילֹת עָלֵי תָף פָּרְטוּ שִׁירֵי רִנָּתוֹ
וְהַשִּׁיב אֶל בִּימָיו הַכְּלוּכָה לָעַם קֹדֶשׁ וּבֹ רָטוּ קִרְנָיו
גִּבּוֹר גִּבּוֹר בְּמוֹעֲצוֹתָיו עָלֵי יוֹעֲצֵי אֶרֶץ וְכָל הָיוּ לִפְנָיו .

אך לאסון בני ישראל בארצות המזרח לא ארכו ימי
הצלחת המשנה היהודי הזה ובא שמשו בצהרים, כי הוא
העיר עליו חמת שרים ואדירי העם בגלל צדקת נפשו וישרת
לבבו, ובגלל החקים הטובים אשר שם בארץ בעוז שלטון
מלך ויביאו עליו מות ואכזר. השרים המחמדים אשר הוסרו
מפקודותיהם על פי הכֹּאֵן ביד המשנה הזה, רָעֵמוּ פָּנִים
ויהרקו שן בראותם כי יהודים ונוצרים, (אשר נבזים הם
בעיניהם ונמאסים) מהנוססים על גַּפֵּי מְרוֹמֵי הַמַּמְשָׁלָה, והם
יושבים בשפל המדרגה כאחד מְדַלֵּת הָעַם. גם הכהנים
המחמדים וחכמיהם עָזְרוּ לָרַעַת המשנה היהודי, ויוסיפו עוד
אש ועצים הרבה על מוקדי הקנאה והשנאה היוקדים בלבות
השרים ההם. כי בזדונם וחרונם טפלו עליו שקר כי הוא
הסית את הכֹּאֵן להדיח את השרים המחמדים משאתם
ולפשט כבודם מעליהם. גם העבירו קול בכל הממלכה
כי סָאֵד אַבְדּוּלָה הוֹשֵׁב מַחֲשֶׁבֶת רָעָה לַהֲשִׁבִית אֶת דֵּת
מַחֲמַד, לִיסֹד דֵּת חֲדָשָׁה בָּאֶרֶץ, וּלְמַלֵּאת אֶת יְדֵי הַכֹּאֵן
לִהְיוֹת מַחוּקֵק הַדֵּת הַהִיא וּנְכִיחָהּ. גם הוסיפו עוד לעורר
את חמת המחמדים עד להשחית באמרם כי סָאֵד אַבְדּוּלָה
עומד הכן ללכת לעיר מַעְקָא ולהרוס את מִקְדָּשׁ הַקָּאֲבָא אשר
שם, ולהכביד אכפו על המחמדים לקבל עליהם את הדת
החדשה אשר יחדש הכֹּאֵן. ובגלל כל הדברים האלה נוסדו
יחד בעלי חברת הַאֶסְסֶאֶסִינִים, (אשר תעודתם להרוג ולהשמיד
את כל אויבי דת מחמד), ויחבלו תחבולות לרצות בַּסֵּתֶר

את נפש המשנה היהודי הזה ואת כל אָחָיו וקרוביו ומיודעיו
וכל אוהביו ורָעִיו אשר הָרִים אותם לפקידים ושרים בארץ.
אך עצת המרצחים ההם נודעה להמשנה, ויפר את עצתם,
וישב אחור ימינם מהשחית. גם בין שרי המאננאלים היו
אנשים רבים אשר שנאו את המשנה הזה ויבקשו את נפשו
לספותה. כי שרי החילים ושרי המבצרים נחרו בו על אשר
קָנַע אותם לעשוק את עם הארץ ולהריק את כספם בגזל
ונלוז, ויציקם ללכת בחקתיו הטובים ומשפטיו הצדיקים
אשר שָׁם לפניָהם. גם בין המון עם המאָננָאִלִים התקוממו
המונים המונים לצרור את המשנה הזה ולבקש את נפשו,
באמרם כי הַגֵּד הַגֵּד להם כי הוא שלח את אחד מהיהודים
ושמו נעגיב־אדין לעיר כְּאַרְאַסָאן להמית שם מאתים איש
מנכבדי בני המאָננָאִלִים, גם מלא את ידי שעמ־אדולא
קר בו פקיד שיראַם להרוג שם כהנים רבים מכהני המאָננָאִלִים,
גם שרים רבים ונכבדים.

והנה כל הימים אשר היה הכָּאן כריא אולם, נתן
תָּתִיתוֹ על כל צוררי המשנה ידיר נפשו, וייראו לנגוע בו
לדעה. אך פתאם נפל הכָּאן למשכב, (בשנת ה'א נ' 1290
בחדש נאוועמבער) וחליו הלך הלך וחזק, ואז הרהיבו אויבי
המשנה בנפשָ עז להפיק זממם ולהרוג אותו ואת כל אצילי
היהודים בני עמו. לשוא היה כל עמל המשנה לרפאות את
הכָּאן מִחֲלָיו, לשוא שָׁקַד לילות כימים לְהַחֲלִים ולהחיות את
נפש המלך הישר הזה אשר חייו וחיי בני עמו תלואים
בחיוו, כי אנושה מחלתו מאנה לְהִרְפָּא, וחיוו לשאול
הגיעו. בצר לו שלח ציר מְמַהֵר אל בן הכָּאן וַיֵּאָץ בו כי
יִמָּהֵר להחיש פְּעֻמָּיו אֶל היכל אביו המלך הנוטה למות,
וַיָּבֹן כי בשָׁבַת בן המלך על כסא המלוכה תחת אביו, יהי
גם הוא קָנַן בערו כאביו. אך תקותו היתה לו לִיִּפָּח נפש,
כי על פי הַצִּיר ההוא נודע להמאננאלים כי קרבו ימי הכָּאן
למית

למות . ועוד מעט ואיננו , ויכחרו לְבַצֵּעַ את מוֹמְתָם הרעה ,
וַיָּגִדּוּ על נפש המשנה היהודי שְׁנוֹא נפשם וַיִּרְצְחוּהוּ (בשנת
ה'א נ"א 1291 בירח מֵאָרֶץ) , גם הרגו עוד שרים רבים מִשְׁרֵי
הַכֹּאֵן . ולתקופת שבעה ימים הלך הַכֹּאֵן בדרך כל הארץ ,
והמֵאֲנָאִים המורדים שלחו מלאכי משחית לכל עיר ועיר
ילכל מדינה ומדינה להרוג ולהשמיר את כל השרים היהודים
אֲחֵי סַעַר אדולא ושאריו וקרוביו ומיודעיו , לשלול את בתיהם
ולמכור את בניהם לעברים ואת נשיהם ובנותיהם לשפחות .
גם המחמדים עשו כהמֵאֲנָאִים ויתנפלו בחרב רוצחת על
היהודים בכל ערי הממלכה , ויָּבְלוּ בהם חֲמָתָם וקִנְאָתָם .
ומקץ שני חדשים בא קֶרֶץ כּוֹה גם על היהודים היושבים
בעיר עכו . כי אֶלְמַאֲלִיק אֶלְאִשְׂרָאֵף שלטון מצרים הקדיש אז
מלחמה על שארית הנוצרים . מנוסעי הצלב אשר נשארו
עוד בארץ יהודה ובארץ ארם , ובלכדו (בשנת נ"א לאלף
הששי 1291 בִּי"ח מֵאֵי) את עיר עכו ברעש מלחמה , הרג
את כל הנוצרים אשר בעיר , גם יהודים רבים הגיר על ידי
חרב , ורבים לקח בשביה ובתוכם היה גם הרב המקובל
הנודע בשם ר' יצחק דמן עכו .

חכמת הקבלה .

בימים ההם היתה חכמת הקבלה גם להתניסם בירי
תופשי התורה בארצות איירופא . מגירונא וספרד הצפונית
מקום משכנה מאז , התפשטה החכמה הזאת לספרד הדרומית
עד עיר טולידא , ותהי יקרה ונכבדה מאד בעיני גדולי
החכמים , עד כי גם רבנו בחיי בן אֶשְׁר אשר כתב באור
נפלא על התורה (בשנת ה'א נ"א 1291) , הִצִּיב לה יָד וְשֵׁם
בבאורו הַקָּלָא חקירות יקרות ופירושים ישרים . חכמי טולידא
התרפקו

התרפקו עליה באהבים ויִסְלְסְלוּהָ וירוממוה, ובראשם איש
נָשָׂא וְרָם, גִּדָּל הַיַּחַשׁ ועשיר כביר, לְמוֹד ה' וְחֶכֶם לֵב,
הלא הוא ר' טודרוס בן ר' יוסף הלוי ממשפחת
אַבּוּלֶאפִּיא, (נולד בשנת ד"א תתקצ"ג 1234 ונפטר בשנת
ה"א ד' 1304). דודו היה הרב ר' מאיר אבולאפיא, אחד
מראשי הרבנים אשר היו צוררים את ספר המורה וספר
המדע וירדפום עד תרמה בשנאתם העזה לפילוסופיא הדתית,
הרב הזה בָּרַךְ את ר' טודרוס לפני מותו ויצוהו לתמוך
אֲשָׁריו במעגלותיו בהליכות התורה, ור' טודרוס שמר מִצְוַתוֹ
וישם דרכיו לָקוּ ומעשיו למשקלת כל ימי חייו. מיום עֲמִידוֹ
על דעתו הגה בספרי התלמוד ובספרי הקבלה ויעש לו שם
כֵּשֶׁם אחד התלמודים הגדולים והמקובלים הָאֲמִתִּים, אולם
גם על ספרי החכמה והמדע שָׁקַד באהבה עזה, ויהי חכם
מְחֻכֵּם כאחד מחכמי התבל אנשי הַשֵּׁם. ובגלל חכמתו
הגדולה הורם על גֵּרָם המעלות להיות שר וגדול בהיכל
המלך סַאֲנַכָּא הרביעי, והמלכה המשכלת מרים די
מולינא כְּבֵדָה גם היא אותו בהיותו גם רופא מְהֻלָּל
ומפליא לעשות בחכמת הרפואה, ולאחרונה הִתְעַלָּה להיות
גם שר אוצר המלך וסוכן על אוצר המדינה. השר הגדול
הזה היה גם נגיד ונשיא על קהלות היהודים, וכל היהודים
אהבוהו ויתנו לו כבוד ותהלה בהיותו משלוטי אמוני ישראל,
שומר תורה בכל לב ודְּבֵק מאד במצותיה, עושה צדקה
בכל עת, וצדיק בכל דרכיו. בנסוע המלך סַאֲנַכָּא עם
רעיתו המלכה המשכלת לעיר באִיאָנַע לכרות שם ברית
שלום עם פִּילִיפ היפה מלך צרפת, היה אז גם ר' טודרוס
בין כל שרי המלך ויועציו (בשנת ה"א נ' 1290 *). אך לא
לעולם

(* ר' אברהם בדרשי בספרו חותם תכנית כתב כדכרים האלה :
עבר בגבולנו זה שנים רבות המלך הגדול מלך קסטיליא, ונטה אהלי
כבודו בעיר הזאת תקופת ימים, ובא בקרב טחנהו השר הגדול

לעולם חֶסֶן ישועות, כי המלך סַאנְכָא אשר גִּדֵּל וינשא את ר' מודרוס, שפך עליו פתאם כמים עברתו וישליכהו לבית האסורים ויחרץ עליו משפט מֶוֶת מִסְבֵּה לֹא ידענו עד היום הזה. מסורה קדומה תספר לנו כי ר' מודרוס קרא בחלומו שיר בלשון עברית אשר בִּשְׂרָתוֹ כי עוד טעט יֵצֵא להפשי, וזה נוסח השיר ההוא:

מלכים עת למות ישפטוך על מה זה סעיפוך נבוכים?
עלי מה זה? ויש אחר שמואל יהושע בעת שופטים מלכים*).

ר' מודרוס שנא מאד את הפילוסופיא והחקירה החפשית בהליכות התורה והאמונה, וישפוך חמה אפו על המתחכמים

אשר

הנשיא, נשיא נשיאי הלוי, מרנא ורבנא מודרוס הלוי, והיה גדול וגשוא פנים לפני הגבירה מלכת קסטיליא ההולכת אז עם המלך, והיה הנכבד הזה חכם ונעים וזמירות, וקדמתי פני הדרתו במנחת שיר טעט הדבש הזה... אברהם בר יצחק בדרשי. ובשיר ההוא כתובים גם הטורים האלה:

נִצְחָתָנוּ בְּשִׁירִים עֲרָבִים...
לִזְאת נַעֲזוּב בְּלִי שִׁיר וְנִדְוָם
וְכַנּוּרוֹת נִתְּלָה עַל עֲרָבִים...

(*) עומר השכחה צד 125, והרה"ח ד"ד גראטץ כתב על השיר הזה כדברים האלה: דאס געדיכט איזט וועגען דעם ווארטשפילעס אונאיבערזעצבאר אונד איבערהויפט דונקעל. ולפי דעי חלו בשיר הזה שגיאות מידי המעתיקים, כי תחת תיבת "אחר" צ"ל "אחד" ותיבת "שמואל" צ"ל בשתי מלות "שמו אל" ולפי זה תצא כנוגה כונת השיר הזה, וצ"ל: מלכים עת למות ישפטוך עלי מה זה סעיפוך נבוכים?
עלי מה זה? ויש אחר שמו אל יהושע בעת שופטים מלכים.

ור"ל כי יש אחד אשר שמו אל והוא יושע בעת אשר המלכים שופטים —
ובחכמה נזכר בזה שמואל, יהושע, שופטים מלכים —

אשר לא יאמינו בכל דבר אשר איננו מיוסד על אדני השכל ומופתי ההגיון, וידבר אליהם באפו כי יהם הולכים בחשך ואין בהם כח להשיג את מציאות עצמים רוחניים ומה גם את מציאות עצם האלהים הנשגב מכינת כל אדם⁽¹⁾. גם יתמרמר על האנשים החושבים את מציאת התורה לדברים פשוטים אשר ישיגם שכל האדם. אף על הרמב"ם, אשר היה נכבד מאד בעיניו, שפך מרורות על אשר תהליט כי ה' הניח את הקרבנות לישראל על צד ההכרח למען הרחיקם מעבודת אלילים, והקטורת היא רק למחר את האויר בבית המקדש⁽²⁾. הוא נלחם בפילוסופיא המכחשת במציאת השדים ופוסחת על שתי השעפים גם במציאות המלאכים⁽³⁾. מורו ומלמדו בחכמת הקבלה, היה אחד מוקני המקובלים, על כן דבק בה בכל נפשו ויהשבה לחכמה אלהית, גם גזר אמר כי רק אנשי קדש יגשו לכהן פאר בקקדשה, והור הקרב אליה יסבן בנפשו. הוא לא עשה הרשות ונצורות בחכמת הקבלה, רק התאמץ להוכיח כי גם הכמינו זל באגרותיהם ומדרשיהם רמוז על סוד עשר ספירות ועל השפעותיהן ופעולותיהן בעולמות העליונים ובעולם השפל, גם לאמונת הגלגול מצא מקום בדברי חז"ל — בהיותו זקן ושבע ימים חבר ספר אוצר הכבוד להגן בעד חכמת הקבלה וללחום את לוחמיה, גם עוד ספרים רבים כתב על אדותיה. הוא היה גם תלמודי גדול ויחבר ספר נכבד בהליכות התלמוד הנקוב בשם עלית יבמות⁽⁴⁾, ובו הראה כחו ועצם ידו בתלמוד כאחד התלמודים הגדולים. האדם הגדול הזה הוליד שני בנים, יש האחד לוי ויש השני יוסף, ושניהם היו מקובלים גדולים כאביהם. בימיו

היו

(1) כספרו אוצר הכבוד דף ב' ע"ב. (2) שם דף ט"ז ע"ב.

(3) שם דף ל"ט. (4) ע' שהצ' להגאון חירא.

היו עוד ארבעה מקובלים אנשי שם, הלא הם: ר' יצחק לאטיף, ר' אברהם אבולאפיא, ר' יוסף ניקטילא ור' משה די ליאון, וארבעתם היו ספרדים.

ר' יצחק בן ר' אברהם לאטיף נולד בערך ה'א ל' 1270, ואין אתנו יודע עד מה מתולדות ימי חייו. רק זאת ידענו כי הוא אצל כבוד והדר לר' טודרוס אבולאפיא גם הקדיש לשמו את ספרו צרור המור. מספריו המהירים יצאו כבר לאור: פירושו לספר קהלת, ספר צרור המור (בכ"ח ט' צד 154). ספר צורת העולם (ויון, שנת 1862 ע"י ר"ז שטערן), ספר שער השמים (ע' מש"כ על אדותיו הרה"ח ר' שניאור זקש בכ"ח ח' צד 88) וכפר ננזי המלך, זולת הספרים אשר עודם בכתובים ולא ראו אור הדפוס. הוא התאמץ להוכיח את היחש אשר ב"י עולם הרוחני ובין עולם הגשמי, בין הבורא ובין ברואיו, ויחשוב למשפט כי האלהים בָּלָל וְהָפֵל בּוֹ (*). בהתנשא האד"י על כנפי תפלה זָכָה, תעלה נפשו ותגיע עד רוח העולם (שכל הפועל), תתלכד אתו בנשיקת אהבה, תפעול בתפלתה פעולה נשגבה ותשפיע ברכה על עולם השפל —. הוא היה גם פילוסוף גדול, כאשר הראה כחו וגבורתו בפילוסופיא הדתית בספריו הנכבדים ומה גם בספרו שער השמים.

הוא היה אחד ממעריצי הרמב"ם ז"ל ומקדישי ספריו, בספרו שער השמים העלה עד לשמים שיאו ויתנהו עליון על כל חכמי ישראל אחר חבור התלמוד. הלא כה דבריו: הכת השלישית (ממפרשי התורה אשר שָׁמַי כונתם להפש אתר עקרי התורה ולבאר טקצת הסודות והסתרים הנרמזים בתורה ובדברי הנביאים והמדברים ברוח הקדש ומהדרשות

(* גנזי המלך צד י"ג, צרור המור פרק ו', ויתר הדברים על אודות המקובל הזה ע' בספר גד"י ח"ז להרה"ח גראמץ ובספר תולדות הקבלה והחסידות (ויטאמיר שנת 1869).

ומהדרשות והרמזים הנמצאים לחכמינו ז"ל עם באורן על פי
 כונת נסתר המובן מהם) הכת השלישית הלזו היו מעט
 מהרבה, ר"ל מדברי כתות המפרשים, עד שעמד הגאון
 רבנו משה בן הגאון רבנו מיימון ז"ל לסוף
 שבע מאות ושמונה שנים אחר חבור התלמוד
 הבבלי ויצא כצאת השמש בגבורתו ועמד וראה בע"ז ה'
 והבין ופעל חבור כללי אחר ושם כונתו הראשונה לבאר כל
 עקרי היחוד ושרשי האמונה אשר היו נשגבים ונעלמים
 מהכלל גם מרוב היחידים, וזאת הכונה היתה כונת
 התלמוד הראשונה, אלא שהתלמוד הלך ע"ד המשל וההסתר
 וחבור זה הלך בדרך באורו על דרך בעלי העיון והמחקר,
 והכונה השנית שכוון זה הגאון ז"ל היתה לחבר הדברים
 המתבררים מכל אלו הענינים ר"ל התלמוד והתולדות
 המתיחסות מהן ומדעותיהם מבלי שת לבו להזכיר סברה
 פלוני ודעת פלוני, אלא הדעת הברורה שבה נפסקה ההלכה,
 וסדר הכל בלשון עברית ובשפה ברורה כדי שיהיו כל
 הדברים קרובים וידועים לכל בעלי הלשון. וכל עניניו
 בנויים ומסודרים על יסוד כל מצוה ומצוה מתרי"ג מצות כמו
 שיוכל להבין כל העומד על חבורו, ופשוט החבור הזה
 בקצוי הארץ וישמעו אליו בני ישראל ויעשו
 ככל אשר צוה ה' את משה, וחתכו הדינים וההוראות על
 פיו מהיום שלשים שנה (אמר הכותב שמעתי אומרים
 על צד הצחות ממה ועד משה לא קם כמשה).
 ועכשיו בדורנו זה קמו פתאים בתכלית
 פתיות וחסרון ההבנה ולא שמעו אל משה
 מקצר רוח השגתם, כי לא ידעו דרכיו ולא
 הלכו בנתיבותיו, והאמונים עלי תולעי
 הנשמייות וחסרון בשכל לא האמינו בחייהם

ולא יכלו להבין המושכלות והדברים הרוחניים
הנשגבים מדעותם, לפיכך הוציאו דבה על
דבריו ועל חכמתו במצאם בתחלת חבורו זה
(ספר המדע) ובתחלת חבורים אחרים רבים
ונכבדים דברים חוץ משכלם והיו הטעיות
בם ותלו בַּרְבָּם, ובל אשא שמותם על שפתי
מפני שני טעמים, האחד לחוס על כבודם, לפי שהם שוגגים
ולא מזידים מפני קצר דעתם, והשני שאין לחוש לדבריהם
מפני שבטלה דעתם אצל דורשי האמת ת"ל המלמד לאדם
דעת, וגם זה הגאון הנזכר (הרמב"ם) תהי משכרתו שלמה
פי' קצת עניני התורה והנבואות על דרך שדרכו בה בעלי
כת היחידה השלישית מהכתות שזכרנו, והוא העמיק
לדבר מאד וקדש ענינים נפלאים שלא נכתבו לפנינו על
הספר, ופירושו ודבריו (נעלים) על כל המפרשים שראינו
או ששמענו כמי שיוכל להבין כל המעיין בספריו בעיון זך
ובעין אהבה. ומרוב הבתי ואהבתי והשקי להחזיק במעוז
האמת וְלִהְיוֹת אַחֲרֵי דַעַת הַגָּאון ז"ל וכונתו הכללית מלאני
לבי אני הדל במשפחתי והצעיר בבית אבי נער מבני
גלות ירושלים אשר בספרד הכותב ידו לה' ובשם
אלהי ישראל יכנה יצחק בר אברהם המכונה אבן
לטיף בקנאתי אשר קנאתי לאלהי ישראל ולתורתו ולמשה
עבדו קנאה גדולה, יצאתי בעקב עצתו והלכתי בנתיבותיו
ודרכו שמרתי על פי קצר הבנתי בו' ויעדתי לשלוח ידי
להחזיק ראשי דברים אלו הנפלאים והמכוסים, לעורר האהבה
העליונה והדברים הרוחניים הנשכחים מן הפה ומן הלב
בדורנו זה ואין איש שם על לב בו' וקראתי שם חבורי
זה שער השמים לפי שהוא בעיני כדמות שער ליכנס בו
לדעת העליונים וכו' עכ"ל. על פי הדברים האלה ידענו
נאמנה כי המקובל הגדול הזה בכל אהבתו העזה אל חכמת
הקבלה

הקבלה, הואיל הלוך אחר הפילוסופיא הדתית אשר הרמב"ם ז"ל ירה אבן פתה בספר המדע ובספר מורה נבוכים ויתר ספריו. ואין נכונה בפי אויבי הקבלה המחליטים כי בכל הענינים אשר הפילוסופיא הולכת מנגד לחכמת הקבלה, פנה לה עורף והשליך דבריה אחרי גוו —.

ר' אברהם בר' שמואל אבולאפיא נולד בשנת ה'א' ונפטר אחר ה'א' נ"א, ובהיותו בן שמנה עשרה שנה מת אביו החכם אשר למדו תורה וחכמה, ובהיותו בן עשרים שנה עזב את ארצו ואת מולדתו וירם פעמיו לארץ ישראל, ומגמת פניו היתה ללכת משם והלאה לבקש את נהר שבתיון (או סמבטיון), ובהודע לו כי לא יוכל ללכת למסעיו הלאה, שב לאירופא ויבא לארץ איטליא ושם למד הפילוסופיא הדתית להרמב"ם ז"ל מפ"ר הלל מווירונה, ובימים מעטים הצליח גם עשה פרי עד כי היתה לאל ידו ללמד לאחרים. אחר שנים מעטות שב לספרד, ובהיותו בן שלשים ושלש שנה החל לשקוד על דלתות חכמת הקבלה בשקידה עצומה מאד וירד עד קצבי הררי עזה ועד מרום קצם. אך בכל זאת צמאה עוד נפשו לדעת כל קניי התורה ותעלומות סתרי כל חי, ומדעתו כי לא יגלה ה' תעלומות חכמתו רק לעבדיו הנביאים, נכספה גם קלתה נפשו להשיג את מדרגת הנבואה, וזאת היתה לו למוקש, כי לאחרונה השיאהו רוח דמיוני הבוהר כאש לוהט להאמין כי נחה עליו רוח הנבואה ותמונת ה' יביט ונגלו לפניו כל סודות התורה וכל קניי עולם והמון נסתרות שמבראשית. סוף דבר כי בימים הבאים נפתה ויאמין בשוא כי גם משיח אלהי יעקב הוא ובידו תנשע יהודה תשועת עולמים. ועל זה חרה בו אף הרשב"א ז"ל ויכהו בשבט פיו, וגם עוד רבנים אדירים קראו אחריו קלא וידפדפוהו עד תרמה —. אך בכל שגיאותיו ושגיונותיו היה

חכם ומקובל גדול, והעמיד תלמידים רבים, ואחר מהם הוא המקובל הנודע לשם ולתהלה ר' יוסף גיקטיליא (*).

ר' יוסף בר' אברהם גיקטיליא, היה מופת הרור בחכמתו הגדולה, ובהיותו כבן עשרים שנה למד חכמת הקבלה מפי ר' אברהם אבולאפיא בטרם נתעה עוד בשוא להאמין כי נביא ומשיח הוא. המקובל הגדול הזה חבר ספרים רבים בחכמת הקבלה, והמהללים מכלם הם ספריו גנת אגוז ושערי אורה. בס' שבחי האר"י ז"ל כתוב כי רוח הקדש נחה על ר' יוסף גיקטיליא, ומן השמים גלו לו סתרי תורה. הגאון והחכם המרומם ר' יש"ר מקאנדיא ז"ל הלל מאד את ספרי המקובל הזה, ויעורר את חכמי ישראל לענדם על גרגרותיהם, ועד היום יאמרו המקובלים קדוש לו, ויחשבו את ספריו בין הספרים הקדושים לישראל. הרה"ח ר"ש זקש (בכ"ח ח' צד 303) יחליט כי כמעט היה כחו גדול ככח הפילוסוף העגל, כי הפך את השפה העבריה כחומר חותם לכתוב בה ענינים נשגבים מאד כאשר עשה הפילוסוף ההוא בשפה האשכנזית. והחכם מוהר"ל דוקעס כתב (בספרו צור קעננטנים צד 17) כי המקובל הזה היה גם משורר, ויכתוב ישיירים רבים בשפת הקדש, ואחר מהם הוא שיר נהי לתשעה באב כתבנית הקינה הנפלאה ציון הלא תשאלי לר' יהודה הלוי ז"ל, ראשיתו: ירושלים הנאקבה איכה היתה עיר נעזבה.

ר' משה בר' שם טוב די ליאון (נולד בערך ה'א י"ד ונפטר ה'א ס"ה), היה חכם לבב ורב פעלים, דובר צחות וסופר מהיר בלשון הקדש, תלמודי גדול ומקובל עצום, וכל ישעו וכל חפצו היו להגדיל תורת הקבלה ולהאדירה. הוא כתב

(*) יתר תולדות האיש הזה ותולדות ספריו הרבים, הלא תחכתובות בס' גר"י להרה"ח גראטץ ובס' תולדות הקבלה והחסידות.

כתב ספרים רבים ואחרים מהם ראו כבר אור הדפוס . הראשון לכל ספריו הוא ספר שושן העדות אשר הוציא לאור בשנת ה'א מ"ה , ואחריו כתב את ספר הרמון , ויחלק אותו לשני חלקים . בחלק הראשון ידבר על דבר מצות עשה אשר בתורת ה' ובחלק השני על דבר מצות לא תעשה , ומטרתו לבאר את תכלית המצות ויסודן , ודבריו נוטים לדברי בעלי הסודות . את הספר ההוא כתב לכבוד ר' לוי בר' טודרוס אבולאפיא . לתקופת שלש שנים (ה'א נ') הוציא לאור את ספרו אשר פיו יקבנו בשם הנפש החכמה או ספר המשקל (נרפס בבאזיל בשנת שס"ח 1608) . בספר הזה הוא עומד לָרִיב . עם חכמי הפילוסופיא הרתית המתאמצים לבאר את התורה בדרכי החכמה ולקרב אותה אליה , באמרו כי אם היתה בפייהם נכונה הלא אז "לא הוצרך הקב"ה להתגלות על הר סיני בקולות וברקים לתת לעמו תורה ומצות שאין בהם יותר ממה שהשיג אריסטו בלי כל רעש ורעם גבורות . הוא מְשִׁיא עֶזְרֹן אשמה על הפילוסופים היהודים כי בלב ולב ידברו ואין פיהם ולבם שוים , כי נפשם יודעת מאד שאין כל יחש והתהברות בין תורת האלהים ובין החכמה האנושית או הפילוסופיא , ורק בחנופה ובמרמה דברו כן לגנוב את לבב אחיהם ולהכניסם בברית הפילוסופיא שבאמת רוחה זרה לרוח היהדות , כי תורתנו היא מחשבתו ורעיונו של הקב"ה , ובכל דבור ודבור שלה ובכל ספור ובכל מצוה תלוי כל העולם כלו וקיומו . ומה לה ולשכל אדם ? — . מקץ שתי שנים חבר ר' משה די ליאון את ספר שקל הקדש לכבוד הנשיא ר' טודרוס הלוי אבולאפיא , ואחרי כן חבר את ספר הסודות או משכן העדות , והרה"ח י"ד יעלליניק הוציא לאור בס' כ"ח השמיני שער אחד מספר הסודות ההוא , ומשם נראה מה גדול היה כחו של ר"מ

די ליאון בהלכות סופרים, חץ שחוט לשונו, ועשו ירוץ בקלות
כאילה שלוחה בלשון עברית *).

בעלי המשלים והרמזים.

בימים ההם נעשתה שערוריה בישראל, כי רבים
סבני עמנו בקשו להעמיד חזון הרמב"ם ז"ל בפילוסופיא הדתית
ונכשלו. האנשים ההם לא טעמו מיערת דבש החכמה האמתית
כי אם בקצה משענת בינתם ובראותם כי הרמב"ם ז"ל שכל
את ידיו לעשות מעטה תבונה על דת היהדות, להוציא
כתובים אחרים בתורה הנראים כמגשימים את ה', מפשוטם
ומשמעם, ולהוכיח לעיני כל כי הם רק משלים ורמזים,
הרהיבו ענת המתחכמים ההם בנפשם עז לפרש ולבאר גם
את כל כתובי התורה בדרך הזה, ויחליטו כי כל דברי התורה
הם רק משלים וחידות ורמזים. הפשיטו מספורי מעשה בראשית
ותולדות האבות הקדושים את מעיל הפשט הפשוט וילבישום
למודים פילוסופיים אשר לא לנו הם רק להכשדים והיונים.
אברהם ושרה היו להם להומר וצורה (שטאף אונד פאָרם),
פרעה הוא רמז לתאות רעות, מצרים הוא משל להגוף,
ארץ גושן להלב, משה לרוח האלהי, והאורים והתומים הם
כלי האסטרלאב אשר בידי הוכרי שמים לחשב על ידו את

היום

(* תולדות הקבלה והחסידות, ועל יתר הדברים הכתובים שם
אדות ארבעה המקובלים האלה, ומה גם אדות האחרון, פסחתי ועברתי
עליהם בדומיה, יען כי בדברים רבים אין מחשבתי כמחשבות הרה"ח
בעל הס' ההוא, אף כי כדבריו הם גם דברי מרבית חכמי דורנו — והרשות
ביד כל אדם לחשוב בדברים כאלה כפי הנראה בעיניו, וכשם שאין
פרצופי בני האדם דומים זה לזה, כן אין דעותיהם שוות זו לזו, אך
שלום אמת יהיה בינינו כל הימים.

היום והשעות, ועוד רבים כאלה *). ולו היו אז בישראל חכמים מחכמים כבימי קדם, כי אז היה נקל להם להפיץ את עב הענן ההוא ברוח חכמתם, והמתחכמים שמו אז יד על פה ולא הוסיפו עוד לדבר על תורת ה' תועה. אך הדור ההוא היה דור עני בדעת ולא התנוכסו בו אנשי מופת אשר פח בהם להוכיח במופתי החכמה את שגויון המתחכמים ההם ואת שגעונם. גם שני החכמים הגדולים אשר היו בדור ההוא, הלא הם: ר' שם טוב פאלקירא ור' יצחק אלבאלאג, גם הם היו קצרי יד לעשות כדבר הזה, כי גם הם לא התרוממו מעל לערפלי השניאות אשר פסו את עיני בני הדור ההוא —.

ר' שם טוב בן ר' יוסף פאלקירא יליר ספרד-הדרומית (נולד בערך ד"א תתקפ"ה 1225 ונפטר אחר שנת ה'א נ' 1290), היה איש חכם ונבון ויצא לו שם גדול כשם חכמי ישראל הגדולים. תולדות ימי חייו נעלמו ממנו, רק זאת ידענו כי במסכנות אכל לחם עצבים, וטובה לא ראה בעיניו. הוא ידע את לשון ערבית ואת ספרי הפילוסופיא הכתובים בה, ועל פיהם ידע גם את הפילוסופיא היונית עד תכליתה. ספרי ר"ש בן גבירול וספרי הרמב"ם בפילוסופיא הדתית היו ערוכים על שפתיו ושמורים בלבבו, גם ירד לסוף דעתם יתר הרבה מכל בני דורו. חכמת מה שאחר הטבע (מעטאפיזיק) היתה חרותה על לוח זכרונו, אך לא חדש בה מאומה רק השפיק בדבריה החקוקים כבר בספרי החכמים. בחכמת הפילוסופיא העמיק

*) ררך המתחכמים ההם בכאורי התורה הודיע לראשונה בעל ספר מנחת קנאות בכלל ובצד 153 בפרט, גם בשו"ת הרשב"א סי' תי"ז. האגרת הראשונה באגרות הרמב"ם, גם פרקי ההצלחה המיוחדים להרמב"ם, הם מעשה ידי אחד מהמתחכמים ההם, כי חלילה להרמב"ם לגלות פנים בחירה שלא כהלכה ולדבר תועה על דברי אלהים היום כאשר נמצאו באגרת ההיא ובפרקי ההצלחה!

העמיק מחשבותיו, אך גם בה לא חדש דבר, כי לא הרחיק
בנפשו עז לעשות כדבר הזה. הוא היה אוצר כלום מלא
ספרי חכמה ומדע, וכל דבר חכמת בינה אשר חפץ למצוא,
הוציא מבית האוצר ההוא בלי כל עמל ומבלי הרב חפוש
אחריו. אפס כי קצר קצרה ידו לשום מעשך וסדרים
בהדיעות הרבות והשונות אשר מצאה ידו, וכלן היו סבוכות
ונבוכות ובלולות יחד —. הוא חשב למשפט כי למודי
פלאמץ, אריסטו, אוויסינא ואפערקאעס ויתר הפילוסופים,
נושאים בד בבד ואין הבדל ביניהם, גם האמין כי דעות
הפילוסופים ההם נשתנו עם דעות התורה, יען כי הפילוסופים
הקדמונים קבלו את דעותיהם מבית מדרשו של שם ועבר,
מאברהם אבינו ושלמה המלך (*), ובעבור זה נתן כבוד
והודר להפילוסופיא ויחליט כי רק על ידה ישיג האדם את
האשר האמתי וההצלחה הנצחית. בהיותו עוד צעיר לימים
הוכיח בספר הוכוח אשר בין אחד התלמודים ובין אחד
המתפלספים את החובה אשר על כל תופשי תורה לדעת את
דרכי הפילוסופיא, כי התורה והפילוסופיא אחיות הן. ובספרו
המכונה הוכיח כי חכמת מה שאחר הטבע רוממה היא
מאד וכל חפצים לא ישוו בה, וחכמת הפילוסופיא היא
תעודת האדם תחת השמש. הוא הואיל לבאר גם את דברי
התורה והנביאים על פי למודי הפילוסופיא, כי כמות כל
בני דורו לא העפיקו בארחות הפשט האמתי, רק השתדלו
למצוא דעות חכמי הפילוסופיא או סודות חכמי הקבלה
בדברי התורה והנביאים על פי הבאורים אשר לחצו אותם
בחזקת היד בתוך ספרי הקדש, באמרם כי אם נקח את
דברי תורתנו ונביאינו כפשוטם וכמשמעם, הלא אז אין
הבדל ביניהם ובין ספרי דברי הימים וספרי החקים והמשפטים

אשר

(*) בהקדמתו לספר המעלות כ"י
(תח"ט ח"ג)

אשר לחכמי העמים — . החכם הזה כתב גם שירים רבים בלשון עברית, אך שיריו המעטים אשר נשארו עוד בידנו, יעידו כי הוא לא נקדש למלאכת השיר ורוחה לא צלחה עליו. הוא חבר ספרים רבים, והנכבדים מִפְּלֵגֵי הַסֵּפֶר ימורה המורה. פירוש על ספר המורה להרמב"ם ז"ל (1), וספרו על דבר הליכות הפילוסופיא לר"ש בן גבירול. בין כפריו אשר עלה בתהו ואבדו, היה גם כפר דברי הימים אשר כתב לזכרון לדור אחרון (2).

הפילוסוף השני בדור ההוא היה ר' יצחק אלבאצלג, יליד ספרד הדרומית אשר ידע לשון ערבית וספרותה כרבי שם טוב פאלקירא, ועוד יתר שאת לו עליו ברוח החקירה והפילוסופיא העיונית. אפס כי גם הוא לא נועז לנמות מדברי אריסטו ימין או שמאל וְלִסְלֹל לוֹ מִכֹּלָה חֲדָשָׁה, כי גם הוא ככל חכמי התבל בעת ההיא האמינו כי כל דברי אריסטו מיוסדים על אדני האמת וכהררי אל לא ימוטו לעולם, ועל כן לא יכול לְמָרוֹת את פיהו גם בדבר קדמות העולם, רק חתר בכל עז לאכוף את כתובי התורה במעשה בראשית עד אשר יסכימו לדברי אריסטו גם בכפירה הגדולה הזאת. אולם בכל זאת לא נעלם ממנו כי למודי התורה שונים הם בענינים רבים מלמודי הפילוסופיא, ובפה מלא הודה כי אין ידו משנת לעשות שלום אִמֵּן ביניהם, ועל כן שָׁם פְּדוּת בֵּין הָאֱמוּנָה וּבֵין הַפִּילוֹסוֹפִיָּא, כי בדבר אחד אשר ידע על פי מופתי הפילוסופיא שהוא אמת, בדבר ההוא עצמו האמין כי ההפך ממנו אמת על פי דברי התורה והנביאים (3). ובכל אהבתו

אשר

(1) חבר בשנת ה'א מ' 1280 ויצא בפעם הראשונה לאור ע"י מרדכי ליב ביסליכים בפרעסבורג שנת 1837.

(2) הספר הזה נזכר בס' המבקש בראשיתו.

(3) בספרו תקון המדות (נדפס בהחלוץ חוברת ששית צד 63) כתב: ועל דרך זה תמצא דעתי בדברים רבים הפך אִמֵּן י. כי אני יודע

אשר אהב את הפילוסופיא והאמין בדבריה אמונה אמן ,
 אהב גם את חכמת הקבלה ויאמין כי היא עתיקה מאד לימים
 ונמסרה מפה אל פה , רק בצוק העתים אברה ונכרתה מפי
 תופשי התורה , ונשארה רק בידי שרידי יחירי בני עליה
 המעטים , הלא הם : ר' מורדוס אבולאפיא , ור' יצחק משגוביא ,
 גם בידי ר' משה בו שמעון מבורגוס אשר יצק מים על ידי
 שני המקובלים האמתים ההם . ובגלל אשר דבק בחכמת
 הקבלה ויִקְדַּשׁ אותה , התלונן על מקובלים אחדים אשר מבלי
 דעת דרכיה התעמרו בה לַעוֹת על ידה את הכתובים על פי
 צרופי אותיות וגימטריאות , ולהוציא מהם שמות קרושים
 ע"פ ר"ת וס"ת לכתוב אותם בקמיעות ולחשים (1) . וממציא
 הרברים נדע כי האנשים אשר חשבו ברורות הבאים את ר'
 יצחק אַלבֶּאלֶאג לאפיקורס וכופר בעקרי התורה , חטאו בלשונם
 ויוציאו עליו שֵׁם רע ללא־אמת (2) , כי באמת לא נטוּוּ רגליו
 מדרך האמונה ולא כחש בתורה , רק לא יכול למצוא את
 הדרך הישרה לחבר את התורה עם הפילוסופיא להיות לאחדים
 בידו , ויאחזו באחת וגם מהשנית לא הניח ידו , אך לא חדל
 מעשות את כל מצות התורה ויעבוד את ה' אלהי ישראל ככל
 שלומי אמוני ישראל .

והנה בדור שני הפילוסופים ההם קמו אנשים בעלי
 דעה מעקלה ויוציאו את כל דברי התורה מפשרטם
 ומשמעם וילבישום מעיל משלים וחידות ורמזים פילוסופיים .
 כי הם הואילו הלך בדרכי היהודים הפילוסופים אשר היו
 באלכסנדריא

מצד מופת הפילוסופיא כי זה אמת על דרך השבוע , ואני מאמין מדברי
 הנביאים כי הפכו אמת על דרך נס , עכ"ל .

(1) ע' החלון חוברת ששית צד 63 .

(2) ר' שם טוב בן שם טוב בהתנצלותו בעד הקבלה בס' האמונות
 ודון יצחק אברבנאל , אך ר' יצחק פולגאר ור' שמואל צרצא אשר היו
 קרובים לדורו לא שמו בו תהלה ולא נתנו תפלה לדעותיו והליכותיו .

באלכסנדריה בסוף הבית השני, אשר פירשו את דברי התורה בדרך הזה וגזרו אמר כי רק זאת היא כִּנְת התורה ותכליתה ולא לעשות את מצותיה ככל הכתוב בה. ואהרי אשר כל מצות התורה הן לפי דַעַם הנשחתה רק רמזים ומשלים לעורר בלב האדם רעיוני חכמה והגיוני מוכר השכל ומדות טובות וישרות, הלא אז די לנו רק אם נקח בלבבנו את הרעיונים וההגיונים ההם לברם, אך לעשות בפועל כפים את מעשה המצות, ללא יועיל הוא לפי השְמָה הרעה הזאת. למה זה, ישאלו המתחכמים ההם, למה זה לנו להניח תפילין אשר אין בזה מטרה אחרת כי אם לעורר בלבבנו מחשבה קדושה לשעבד את הראש ואת הלב להאמין בה' ובהשגחתו, אַהֲרִי אֲשֶׁר כִּבֵּר נַפְשֵׁנוּ יוֹדַעַת נָם מִבְּלַעֲדֵי זֶה כִּי יִשְׁנֶנּוּ אַחֵר הַמִּשְׁגִּיחַ מִמְּכֹן שְׁבָתוֹ עַל כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. וְהִשְׁאַלָה הַזֹּאת שָׂאֵלוֹ נָם עַל כָּל הַמִּצְוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה, וַיִּכְטְלוּ גַם אוֹתָן מַעֲשֹׂוֹתָן בַּפּוֹעַל יָדִים. אַחֲרֵים מִהַמִּתְחַכְּמִים הָהֵם הָעוּזִים פְּנִיָּהֶם לִכְחַשׁ גַּם בַּנְּבוּאָה מִשֶּׁה רַבֵּנוּ ע"ה וַיַּחֲשֹׁבוּהוּ רַק לְמַחֲזֹקֶה חֹכֶם וְנָבוֹן כְּאַחֵר מִמַּחֲזֹקֵי עַמִּים אֲחֵרִים, וּבִזָּה כָּחֲשׁוּ גַם בַּקְּדוּשָׁה הַתּוֹרָה וּבַנְּתִינָה עַל פִּי ה'. אַחֲרֵים מֵהֶם פָּעְרוּ כִּיָּהֶם בַּבְּתִּי כִּנְסִיּוֹת וּבְתִי מִדְּרָשִׁים וַיַּחֲלִיטוּ כִּי אֲסִיר בְּשַׁר חֲזִיר אֵין לוֹ שָׁחַר, יַעַן כִּי מִשֶּׁה אָסַר אוֹתוֹ רַק בַּהֲאֲמִינוֹ כִּי הוּא מִזִּיק לְבְּרִיאוֹת הַגּוֹף, אֶךְ חֲכָמֵי הַרְפָּאִים מִצָּאוּ עַל פִּי חֲקִירָה נֶאֱמָנָה כִּי לֹא כֵן הַדְּבָר (*).

הראשון והנכבד בין המתחכמים ההם היה איש חכם ובעל ידיעות רבות ושונות אך גם בעל שכל מעקל, ובלי רצונו התעוררו לרגלו דברי ריבות בין קהלות רבות בישראל. שם האיש ההוא ר' לוי בן חיים מעיר פילעפראנשע

אצל

אצל טולווא (נולד בשנת ה'א י"ח 1258 . ונפטר בשנת ה'א ס"ז 1306) (*). אבותיו היו קמי היחש ואנשי שם, ואביו חָנְכוּ לפי דרכו בפלפול התלמוד להיות תופש תורה ומורה הוראות בישראל, ויעש הנגיד חיל ותושיה בלמוד התלמוד, אך נפשו חשקה יותר בספרי הפילוסופיא הדתית להרמב"ם ז"ל ובספרו התיוון (אסטרלאָגִיע) להראב"ע, ויהנה במ יומם ולילה. אפס כי בכל יגיעו לא ירד לסוף דעת הרמב"ם ולא ידע את המטרה אשר הציב לו בספריו המאירים. כי הוא האמין כי התורה היא רק בית אוצר לרעיונים פילוסופים ולהגיוני חכמי ההגיון ואין תוכה כברה, ובדבר הזה הלך אחר נוקש ונלכד — בימי עלומיו שנה באהבת עלמה יפה אשר היא לא השיבה אהבה אל חיקו ולא הפיקה מְאֻנֵי נפשו, ובגללה נלחץ להרחיק נדוד, ויהי נודד ללחם בעיר מינטפילייר, ואחדי עמל רב מצא שם לחם צר בשכר למודו אשר לְמַד את בני הנעורים גם בעד לקחו אשר הָטִיף ברבים. בעיר ההיא התחבר להחכם ר' משה אבן תבון, ואז התחזק ביהר שאת לאחוז בדרכי פירושו ובאוריו על התורה, ויוסף לפרש אותה בדרך משל וחידה ורמז — הוא חבר שני ספרים, את הספר האחד חֲבֵר בהיותו עוד בן שמונה עשרה שנה, והוא שיר גדול כולל כל החכמות כפי דרך הערביאים והיהודים אז, ויקרא שמו "קשר בתי הנפש והלחשים", ובתחלת השירה תבך נפשו על הרעה אשר קרתה, ויאמר: אם גם צעיר לימים אנכי, רעותי ישנות הן וחדל מספרן. ובתוך השיר היקר הזה

(*) על אדות האיש הזה ע' מש"כ הרה"ח כרמולי בספרו *La France israelite*, ומש"כ הרה"ח ר' שניאור זקש בכפר כרם חמד השמיני צד 198, החלוץ מחברת שניה צד 17, אוצר נחמד לחברת שניה מצד 94 והלאה.

הזה, פנה לבו למעלה למען יאבה ה' להשיבהו אל ביתו
ואל אוהביו היקרים. הספר הזה נחלק לעשרה מאמרים,
וכל מאמר נחלק לשערים. הספר השני הוא ספר "לְוִיִּת
חַן", ספר גדול ורחב ידיים על כל החכמות, נחלק לשני
עמודים יכין וכו', העמוד הראשון נחלק לחמשה מאמרים,
הראשון מדבר על חכמת החשבון, השני על חכמת ההנדסה,
השלישי על חכמת התכונה, הרביעי על חכמת הטבע,
החמישי על מה שאחר הטבע. העמוד השני נחלק לשלושה
חלקים, החלק הראשון מדבר על איכות הנבואה וסודות
התורה, והשני בכתרי האמנה, והשלישי במעשה בראשית.
בספר הזה יבאר את ספורי התורה והנביאים על פי דעיה
פילוסופיות, יתוה דעו על עמידת השמש והירח על י
יהושע בדרך טבעי, ואת אנדות חז"ל ימשוך בחזק י
להסכים עם דעות הפילוסופים בדרך רחוקה מאד — והנה
האיש הזה אשר החל בימים ההם להפוך את התורה למשלים
ורמזים פילוסופיים, התחפש לעיני המון העם למקנא קנאת
האמת ויקרא מלא אהרי המתחכמים ההם, ויתנם לפני
בנים לא אמן במהפכים דברי אלהים חיים, אך בחכו
היתה רוח אחרת עמו, ויתן צדק להתחכמים ההם, כי
זה דרכו להסתיר את מחשבותיו עמוק עמוק בקרב לבבו
עד כי גם אוהביו ומיודעיו ואנשי סודו לא ירדו לסוף
דעתו *)

המתחכמים ההם למרו את דרכי באוריהם לתלמידים
רבים גם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בחוך קהל ועדה.
מושבם הראשי היה בעיר פירפיניאן (פערפיגנאן), עיר
הבירה במדינת רוסילאן אשר היתה אז תחת ממשלת מלך
אראגאניא. אנשי הקהלה ההיא היו יודעי מדע ואוהבי

התחקות

(*) מנחת קנאות מכתב י"ז צד ס"ז.

התחקות על שרשי ספר המורה ומפרשיו, ובתוכה מצא ר' לוי הנזכר מנוס ומקלט בבית איש עשיר נכבד ונשוא פנים ושמו דון שמואל הסולמי או סען עסקאליטא (*), אשר חכמתו, צדקתו ונדבות ידו היו נודעות מאד בימי ההם, ובני דורו העידו עליו כי מעיר פירפיניאן עד מרסיילא לא נמצא בכני ישראל איש דומה לו בידעות התורה, בצדקות ונדיבות וענוה צדק. כי הוא פור כספו לאביונים ויתן מתן בסתר ביד נדיבה מאד, ביתו היה פתוח לרוחה לכל עוברי דרך ולכל הלך וחסר לחם, ובכסף רב מאד קנה ספרים יקרים בתורה ובחכמה במספר גדול ועצום (**). הרשב"א התעלם אתו במכתבי תורה וחכמה, והוא התאמץ להוכיח לו כי התורה והפילוסופיא איננו צוררות אשה לאחותה. גם הרב אשר ישב אז על כסא הרבנות בעיר פירפיניאן היה איש חכם ונבון, אוהב הפילוסופיא הדתית ושונא את קצרי הראות השומרים רק גופי התורה ורוחה זרה להם וכל מעשיהם רק מצות אנשים מלמדה. הרב הזה לא היה מהלל בפי בני דורו ולא הוקירוהו כפי ערכו בגלל אשר אהב את הפילוסופיא הדתית ואת ההתחקות על שרשי התורה ברוח הקירה, אך באמת היה אדם גדול ונעלה ועשר ידות לו בתורה ובחכמה. שם הרב זה הוא ר' מנחם בן שלמה מאירי, המכונה בשם דון וידאל (נולד בשנת ה'א נ' בחדש אלול 1243 ונפטר בין שנת ה'א ע"ו 1317 ושנת ה'א פ' 1320). הוא היה בעל

שכל

(*) בתשובה אשר כתב הרשב"א אליו יכנהו בשם סאסקליטי אך אות הסס"ך ראויה להיות נפרדת, והיא הקצור מן סן, (Sen, seniorseigneur) ולפי שמו סן ייסקאליטא Escalita כן (Escala). מדרגה. ועל כן יכונה בשם סולמי בלשון עברית. —
 (**) כן כתב הח' קרשקש בספר מנחת קנאות צד מ"ז.

שכל ישר ודעת צלולה, דבריו ספויז וקצובים רעיוני
זכים וברורים ועטו עט סופר מהיר, זירושיו על התלמוד
הולכים במישור וקולעים אל כטרת האמת. ספרו היקר בית
הבחירה עד נאמן הוא על תקפו וגבורתו בכל מקצועות
התלמוד, וכל אשר לו עינים לראות יראה כי הוא הולך
נכוחה בטסלה אשר סלל לפנינו הרמב"ם ז"ל בהליכות
התורה וחכמת ישראל. ר' יהודה אבן סבורא צדק מאד
בדברי שירתו אשר שר על פירושיו להתלמוד, בהחליטו
כי בכל הפירושים הרבים והעצומים אשר על התלמוד אין
צורך לפירוש הרב המאירי הזה, כי רבים מהם העתירו
ברים יותר מדי, ורבים דברו בלשון קצרה יותר מדי,
ורק הרב הזה מצא את הדרך הישרה והנכונה, וכל דבריו
אמת, עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע (*). גם בבאוריו
לספרי הקדש הלך בדרך המלך, דרך הפשט, רפי מצות
התורה ורוב ספוריה הם לפי דעו דברים כפשוטם וכמשמעם,
וכל הנלוזים ממעגלות הפשט במעשה המצות, חוטא הוא
ופושע. והנה דעת לנכון נקל כי לא נחה דעת הרב הזה
מדעות המתחכמים ההם ההופכים את כל דברי התורה
למשלים וחידות ורמזים לענינים זרים ומזגרים לדת משה
וישראל. אך בכל זאת לא עלה על לבו לצאת על נלוזי
דרך ההם ברעם וברעש מלחמת נקם, או להחרים את
כל למודי החכמה והמדע מקרב בית ישראל בגלל אנשים
מתי מעט אשר חכמתם ודעתם שובבים ללכת ארחות
עקלקלות, כי ישרים דרכי החכמה וצדיקים ילבי גם ופושעים
יבשלו בהם —. אך לא כמחשבותיו היו מחשבות הקנאים
בעיר מושבו, כי הם שמו את מחשבות ר' שלמה ההררי
לקו. וקנאתו הזעומה למשקלת, ויקדישו מלחמת נקם על

המתחכמים

(*) ע' מבוא החכם שטערן לס' בית הבחירה צד י"ד.

המתחכמים ההם ועל החכמה והמדע יחד, גם העירו עוד חמת נקם בלבות יתר יושבי העיר. כי הם היו סמין בני אדם הרודפים בשבט עברה את כל איש ואיש אשר דעותיו שונות מדעותיהם בדרך האמונה ובהליכות התורה, ובכל עה אשר הסגיר האסון איש כזה לידם, הריעו עליו תרועת רעם החרם, ויחרימוהו ומתבל הנידוהו, ותפלצתם השיא אותם להתאמר עוד כי מקנאי קנאת ה' צבאות הם ולוחמים את מלחמותיו, כאלו קצור קצרה יד ה' אל קנא ונוקם לקנא את קנאתו וללחום את מקניאיו רק יצפה לעזרת תולעים המתגוללים בגללי החטאים —. ואנשים כאלה במצאם סוגי לב ונלוזים במעגלותם כהמתחכמים ההם אשר באמת העסיקו שחתו, התנגשו ובאו להחרימם ולהיזמירם ולכלותם ברגע מעל פני האדמה —.

האיש הישר והנכבד בין המקנאים ההם היה ר' אבא מרי בן ר' משה מעיר מונטיפיליר, אשר שמו השלם הוא דון אסטרק אנדראן דילוניל (*), חטר מגזע משפחה רמה ונשאה בישראל, ונכבד ונשוא פנים בעיני קהל עדתו. האיש הזה לא היה מוֹדֵר להמדעים אשר תפארת הם ליודעיהם, גם כפֶּדֶד מאד את הרמב"ם ואת ספריו המחכמים, אך שֵׁם לו לחק ולא יעבור לאחוז בדרך הרמב"ם בעניני אמונות ודעות מבלי נטות כמלוא השערה ימין ושמאל, ואיש איש מבית ישראל אשר לא יאחז דרכו, חרם הוא ולא יבוא בקהל ה'. ובכל זאת לו הקדיש האיש הזה מלחמה רק על המתחכמים ההם, כי אז עשה הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, כי באמת הרעו האנשים ההם לעשות ויחבלו את כרם ה' צבאות, אך הוא קדש מלחמת קֶלֶה על כל ההוגים בספרי חכמה ומדע. ויתמרמר עליהם בחמת רוחו

לאבד

(*) כל השמות האלה יבואו בספרו מנחת קנאות.

לְאַבֵּר אֶת שְׁמִם וּלְהַשְׁבִּית מֵאֲנוּשׁ זָכָר, וּבִפֶּה מִלֵּא דָבָר
בִּאֲפֹ כִי צָר לִי מְאֹד עַל אֲשֶׁר מָטָה יַד יִשְׂרָאֵל לִרְדֹּת בְּמִקְל
חֹבְלִים וּבִעֲקָרִים אֶת כָּל הָעוֹסְקִים בַּחֲכָמוֹת חִיצוֹנִיּוֹת
הַצּוֹרְרוֹת לְתוֹרָתָנוּ הַקְּדוּשָׁה (*). אֵךְ הוּא, אֵף כִּי נָחַל כְּבוֹד
בְּעֵינֵי בְנֵי עִירוֹ, לֹא הָיָה בְּעַל בְּעָמְיוֹ וּנְכַבֵּד גַּם בְּעֵינֵי יֵתֵר
הַקְּהָלוֹת עַד אֲשֶׁר תָּהִי לְאֵל יְדֹו לְלַחֹם עִם ר' לֹוֹי וְאֲנָשֵׁי
חֲבֵרָתוֹ וּלְהַכְרִיעַם, עַל כֵּן פָּנָה (בִּשְׁנַת ה'א ס"ד 1304) (**)
אֶל הָרֶב הָרֵאשׁוֹן בְּדוֹר הַהוּא, הֵלֵא הוּא הָרֵשֶׁב"א הַיּוֹשֵׁב
עַל כֶּסֶּא הָרַבְּנוֹת בְּבִרְצִילוֹנָא, וַיִּשְׁפֹּךְ לִפְנֵיו אֶת מְרִי שִׁיחוֹ
וּכְעָסוֹ עַל ר' לֹוִי וְעַל כָּל הַבְּרִיּוֹת הַחוֹשְׁבִים לְהַשְׁכִּית תּוֹרָה
מִיִּשְׂרָאֵל וּמִהַפְכִים דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים, וּבְדַבְּרִים נְמַרְצִים
הַמְּרִיץ אֶת הָרֶב הַנֶּעֱרָץ הַהוּא לְהַתִּיצֵב בְּרֹאשׁ רַבֵּי הָדוֹר
לְעָרוֹץ וּלְרוֹצֵץ אֶת הָאֲנָשִׁים הַחֲטָאִים בְּנַפְשׁוֹתָם הֵם לְבַל
יִוְסִיפוּ עוֹד סָרָה וַיַּחֲדְלוּ הָרַע. וְהֵנָּה אֵף כִּי הֵיטֵב חָרָה
גַּם לְהָרֵשֶׁב"א עַל הַשְּׁעֵרֻרִיהָ הַהִיא אֲשֶׁר נִהְיָתָה בִּישְׂרָאֵל,
בְּכָל זֹאת לֹא חָפֵץ לַעֲמֹד בְּרֹאשׁ הָרַבָּנִים בְּמַלְחַמַת מִצְוָה
הַהִיא, בִּאֲמָרוֹ כִּי לֹא יוּכַל לְהַתְּעַרֵּב בְּדַבְּרֵי הָרִיבוֹת אֲשֶׁר
בְּקִהְלוֹת אַחֲרוֹת זֹולַת קָהָל עֵדְתוֹ, וְרַק אֶת אַבְא מְרִי הָעִיר
וַיַּעֲזוֹר לַעֲשׂוֹת מַלְחָמָה בְּשׁוֹקְדֵי אֹן הֵם, וְהוּא עִם עוֹד
אֲנָשֵׁי לִבָּב כְּמוֹהוּ יַעֲמָדוּ בְּפֶרֶץ וַיַּגְדְּרוּ גֵדֵר עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל.
אִזְּ הַתְּקוּמָמוֹ עוֹד קְנָאִים רַבִּים לַעֲשׂוֹת מַלְחָמָה בַּעֲדַת
הַמַּתְּחַכְּמִים הֵם וּבִתְוֹכָם גַּם דִּין בּוֹנָפּוֹס וּוִידְאֵל (***) יֵלִיד
בְּרִצִּילוֹנָא

(*) שְׁנַחַת קְנָאוֹת נֵא' 80 צִד 106 .

(**) הַשְּׁנָה אֲשֶׁר בָּהּ הִחֵל הָרִיב, יִדְעָנוּ ע"פ הָרֵשֶׁב"א (שׁו"ת
א' סִימָן תט"ז), כִּי כָּתוּב שֵׁם כִּי הָרִיב הָזֶה נִמְשָׁךְ כִּשְׁלֹשׁ שָׁנִים עַד
סוֹף שְׁנַת ה'א ס"ז 1306 וְאִם כֵּן הִחֵל הָרִיב בִּשְׁנַת ה'א ס"ד 1304 .

(***) אֲוִלֵי הָאִישׁ בּוֹנָפּוֹס וּוִידְאֵל הַנּוֹכַח בִּס' מִנְחַת קְנָאוֹת (סִימָן
11,10) הוּא הוּא דִּין בּוֹנָפּוֹס שְׁאֵלִיתֵאל הַנּוֹכַח בִּסְפָר אֲבָן בּוֹחַן ל'ר

כַּוְנִימוֹס בְּסוֹף הַסֵּפֶר .

ברצילונא ואחיו דון קרשקט (קרעסקאס) ווידאל אשר ישב
 אז בעיר פירפיניאן, שניהם אנשים נכבדים ומלמדים,
 אך אנשי תמות וקנאים עזים כאבא מרי. ודון קרשקט
 נזר אקר כי אין דרך אחרת לעצור בעד הרעה ההיא רק
 לאסור אסר על בני הנעורים לבל ילמדו כל הנמה וכל ידיעה
 היצונית ולבל יקראו ספרי חול עד אשר יהיו בני שלשים
 שנה, כי רק אנשים בני שלשים שנה אשר מלאו כבר
 את כרסם בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, רק הם
 יכולים להתחמם כנגד אש הורה של הפילוסופיא וידיעות
 המבע מבלי אשר יבלע להם (*). העצה הזאת מצאה
 חן בעיני כל הקנאים, אך הרשב"א לא אבה לעצתו,
 כי לא הפך להשכיח את החכמה והמדע מישראל, ורק
 לדרוך את ר' לוי ראש מסבי הריב הזה אותה נפשו, כי
 לפי ראות עיניו עליו החובה לאסור את פי הבאר אשר
 ממנה יקרו המים המרים והמאזרים ההם. ועל כן כתב
 מרורות להאיש הצדיק והחסיד ר' שמואל סולמי על אשר
 יחזיק ביד ר' לוי האפיקורוס ויתן לו מקום בביתו כי
 בעשותו זאת הוא עוזר לאיש משהית החוץ להפיץ דעותיו
 הרעות בין בני ישראל. ואף כי דון קרשקט ווידאל הקנאי
 הצדיק לפניו את ר' שמואל הסולמי, וגם על ר' לוי כבר
 טובות ויעד עדות נאמנה כי הוא שומר תורה ועושה מצות
 כאחד משלומי אמוני ישראל, בכל זאת לא שב הרשב"א
 מחרון אפו ועוד ידו נטויה על ר' לוי, ויוסף להציק את ר'
 שמואל הסולמי ולהכביר עליו אבפו לגרש את ר' לוי מביתו
 ולבלתי תת לו חנינה. גם כל ההצטרקות אשר הצטרק
 ר' לוי לפניו, שבו ריקם, כי האמים אוניו משמע כל
 תפלה כל תהנה מפי האיש האומלל הזה (**). אז החל גם

ר'

(*) מנחת קנאות נא' 12 צד 48 (** שם מכתב יד)

ר' שמואל הסולמי לפסוק על שתי הסעיפים אדות ר' לוי
אך בכל זאת לא גרש אותו מביתו, כי לא מצא בו על
אשר חטא. אך לאסון ר' לוי מִתָּה או פתאם בת ר'
שמואל הסולמי, ובצרתו האמין כי בָּעֶזֶן ר' לוי בא המות
בחלוננו ויקח את מחמד נפשו, ויגרשוהו מהסתפח עוד
בנהלתו (*). אולם אנשים רבים בעיר פורפינייאן התלוננו
על הרשב"א על אשר הוא נותן יד לאבא מרי, ויכתבו
אליו מכתב מלא מרורות על אבא מרי, ויתנו אותו לפני
איש נרגן ומחרחר ריב אשר רק מאהבת נפשו הוא
מעורר מרגלים, להתכבד בתר איש צדיק המקנא קנאת
ה' צבאות (**).

כראות אבא מרי ועוזריו כי קצרי יד הם להוציא
את מחשבתם לאור, הוסיפו להאיץ בהרשב"א ויתר רבני
ברצילונא ולעורר בם רוח קנאה לאסור את החקירה החפשית
ואת כל החכמות והמדעים החיצונים, ובפעם הזאת הָטָה
הרשב"א וחבריו אָזֶן קשבת לדבריהם, ויבטיחום לעשות
ככל אשר תשיג ידם לבער אחרי החכמות מבית ישראל,
כי גם רבים ושלמים מעיר מונטיפיליר שאלו מהם כדבר
הזה, ומונטיפיליר היתה אז הקהלה הגדולה והנכבדה
בצרפת הדרומית, ועיני יתר הקהלות תלויות אליה בכל
דברי דת ודין. אך הרשב"א וחבריו חפצו לדעת תחלה
אם יתרצו ראשי עֵדֶת מונטיפיליר לגזור חרם על העוסקים
בחכמות היצרניות, להחריםם ולגדותם לעיני השמש. ועל
כן שלחו שני מכתבים אל אבא מרי ואל ר' טודרוס דבלקירי
(Beaukaire) ויבקשום לקרוא אותם באזני ראשי הקהלה
ההיא, ולשאול את פיהם אם יש את נפשם אל החרם
ההוא

(*) שם מכתב י"ב — י"ז

(**) שם מכתב י"ח — י"ט.

ההוא *). ויהי בהודע הדבר כי יש את לבב הרבנים להחרים את המדעים מישראל, קמו אנשים רבים מנכבדי העיר ההיא ויצעקו חמס על גזרה רעה כזאת, ובראשם איש נכבד ונעלה ושמו ר' יעקב בן מכיר תבון, ובפי חכמי העמים נודע בשם דון פרופיאט או פרופיאטוס (נולד בערך ה'א' ה' 1245 ונפטר בשנת ה'א' ע"ב 1312 או פ"ב 1322 **). האיש הנכבד הזה היה מצד אמו חמס מנזע החכם המרומם ר' משולם מלוניל (***) אשר העיר לראשונה רוח חכמה בלבבות היהודים בצרפת הדרומית, וסצד אביו היה ממשפחת אבן תבון. הוא ברוך חכמתו ואמונתו הראה לדעת כי תופש תורה יוכל לאחוז גם ביד החכמה עד כי תהיינה לאחרות בידו. כי הוא ככל חכמי היהודים בעת ההיא ידע את הליכות התורה הכתובה והמסורה עד כי היתה לאל ידו להורות הוראות בישראל, גם אסף בהפניו רוח החכמות והמדעים כאחד החכמים הגדולים אנשי השם, ראשית

(*) שם פכתב כ' — כ"א.

(**) בשנת ה'א' ס' 1300 היה כבר איש בא בימים, כי אבא מרי כתב אליו: כן ראוי לחכם זקן כמך (מ"ק סי' י"ב צד 62) ובעת אשר חבר ר"י הפרחי את ספרו כפתור ופרח, הלך כבר לעולמו, (כפתור ופרח צד 113:56), אך בשנת ה'א' ע"ב 1312 היה עוד בחיים. בס' מ"ק סי' כ"ז צד 70 נקרא בשם דון פרמיית תבון, והוא? חבר והעתיק ספרים רבים, והנודעים לנו הם: (1) העתקת ס' התכונה לעלי אבן אלהאייטאם (בשנת ה'א' ל"א 1271); (2) העתקת ס' ההגיון להחכם אפערע (סוף שנת ה'א' ג' 1289); (3) על דבר ספירות השמים להר' קאסטא בן לוקא; (4) אלמאנאך, לוחות התכונה וסדר הדורות (בשנת ה'א' ס' 1200); (5) העתקת ספר *de animalibus* להר' אפערע; (6) יסודות אייקליר אשר העתיק בהיותו עוד צעיר לימים אשר ידיעתו בלשון ערבית היתה אז לא כבירה.

(***) מנחת סנאות מכתב ל"ט צד פ"ה, מכתב כ"א צד 62.

ראשית מנמתו היתה ידיעת חכמת השיעור וההנדרסה וחכמת התכונה. הוא היה הראשון אשר היטיב לראות את נטית ציר הארץ (ערד אקסע) והכינה גם חקרה, והיריעה הזאת היתה ראש פנה לחקרי לב התוכנים בדורות הבאים. הוא ידע את לשון ערבית גם שקד על ספרי חכמי הערביאים ויעתיק ספרים רבים לשפת עברית. גם בחכמת הרפואה הגדיל לעשות, עד כי חכמי הרופאים שמו אותו לראש על כל בתי מדרש הרפואה מבלי פנות אל דתו ועמו. הוא בגדל נפשו לא למד חכמה לבעבור עשות לו שם או לבעבור אסוף כסף, כי אם רק בגלל אשר החכמה היא תכלית האדם ורק למענה יאות לאדם שם אדם. הוא היה אומר כי בימי קדם בשבת ישראל על אדמתו, ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו, היתה החכמה נִתְּנָה בִּיתו וְנִתְּנָה אֵצֶלוֹ אִמּוֹן, וארצו היתה לה למקדש מלך, אך מעת אשר נִלְתָה יְהוּדָה וְקִשָּׁה יוֹסֶה מְלִטְלָה מְלִטְלָה גִּבֹר, נִבְקָה רוּחַ חֲכָמָתָה וְסָר צֶלָה מְעִלִיָּהֶם, ומני אז נִלְחַץ עַם חָכָם וְנִבּוֹן לִפְנֵים לִבְקֶשׁ תּוֹרַת הַחֲכָמָה מִפִּי עַמִּים אֲחֵרִים הַמִּתְרַפְּקִים עֲלֶיהָ בְּאֶהָבִים. כל ישעו וכל חפצו היו ללמד לבני עמו דרכי החכמה לבל יוסיפו עוד העמים להתקלם בם כי עם נבל וסכל הם (*). ורבים וכן שלמים משלומי אמוני ישראל שמעו בקולו ויהגו בספרי חכמה וגם את בניהם ללמד חכמה ומדע.

והנה בהיות החכם הזה גדול ונכבד מכל יושבי

מונטפילייר

(*) בהקדמתו לס' אייקליד כתב כדברים האלה: ומאשר חכמת השיעור היא יסוד לכל חכמות הלמודיות, וזה הספר הוא יסוד ושרש והתחלה לכל שאר הספרים מזאת החכמה, נשאני לבי אני יעקב בן מכיר להעתיקו אל לשוננו ולהחזיר אבדה לבעלים ולעשות לנו שם כשם הגדולים ולהסיר מעלינו חרפת העמים האומרים כי מכל חכמה אנו משוללים.

מונטפילייר, נלחץ אבא מרי לפנות אליו ולחלות פניו כי יתן גם הוא את ידו אל הקנאים אשר יש את נפשם לאסור אסר על בני הנעורים לבל ישנו עוד בחכמות היצוניות. אך הוא רעם פנים ויתאנף מאד על הגזרה הרעה ההיא, ויאץ באבא מרי לבל יכריז את דברי הרשב"א בקהל עדתו, כי רעה נוראה נשקפת מהגזרה ההיא על כל ישראל. אולם אבא מרי וטוררוס דבלקייירי לא שמעו בקולו, ויקראו עצרה ויקדשו את קהל עדתם לבוא אל בית הכנסת ביום השבת להתיעץ כדת מה לעשות (*). אך בפעם ההיא נכזבה תוחלת אבא מרי וחבריו, כי רבים מנכבדי מונטפילייר התיצבו בעבי גבי מנגם להגן על החכמה ולשום לאל את דברי הקנאים, ור' יעקב בן מכיר הזכ"ח הוכיח בדברים נמרצים כי הקנאים המתאמרים כי בונים הם את חומות הדת, הם רק מהרסיה ומחריביה, כי אם אין חכמה אין תורה — הוכוח היה עז ביום ההוא, והאספה כאשר באה כן הלכה לה. והנה עד מהרה נאספו אנשים רבים אל ר' יעקב בן מכיר ויהיו זרעו לחזק את זרעות החכמה בישראל, ורבים משומרי נשף התחברו אל אבא מרי ויחתרו בכל עז לבער אחרי החכמה עד תמך, ובכך נפרדה קהלת מונטפילייר לשתי פלגות צוררות אשה את אחותה (**). אבא מרי התאמץ להציל את כבוד נפשו ולהוכיח לעיני הרשב"א כי איננו בודד במועדו, ורבים אשר אתו מאשר את ר' יעקב בן מכיר, ולא נח ולא שקט עד אשר הביא בבריתו המשה ועשרים איש מראשי מונטפילייר והם באו על החתום כי ידם תכון את אבא מרי, ואת המכתב עם החתומים שלח אבא מרי אל הרשב"א. אך גם ר' יעקב תבון לא טמן ידו בצלחת ויחתור בכל עז להיות מחסה עז על החכמה

(*) מנחת קנאות מכתב כ"א צד 62. (***) שם.

החכמה ולהציל אותה מיד שונאיה ומגדריה. ואף גם זאת כי הוא ויתר בני אבן תבון האמינו כי הקנאים יכוננו הציקם על פני אבותיהם החכמים הנכבדים: על ר' שמואל אבן תבון ועל ר' יעקב אנאטולי. על ר' שמואל בגלל אשר העתיק את ספר מורה הנבוכים, ועל ר' יעקב בגלל אשר הוא היה הראשון אשר סלל המסלה לבאר את דברי התורה על פי משלים ורמזים וחידות (*). ובאמת פגע הרשב"א בכבוד ר' יעקב אנאטולי בשמעו את תלונות אבא מרי עליו ועל ספרו המלמד (**), והקנאים פגעו בכבוד ר' שמואל אבן תבון על אשר העתיק את ספר המורה. ויתר הרבר לר' יהודה בן ר' משה ויקנא את קנאת ר' שמואל אבן תבון אביו וקנו, ויתעשק בחוקה עם המקנאים ההם (***) והוא עם יתר בני אבן תבון העבירו קול כי מגמת פני הקנאים היא להמיר גם את כבוד הרמב"ם בקלון ולתת את ספריו לפני ספרי אפיקורסות, ואבא מרי חפץ למלאות את מקום ר' שלמה ההררי ולהמיט עוד הפעם רעות וצרות על בית ישראל. לקול הקריאה ההיא התעוררו אנשים רבים אשר עד כה עמדו מרחוק, ויתערבו גם הם בדברי הריב הזה ויעמדו לימין בני אבן תבון לקנאות את קנאת הרמב"ם ז"ל וספריו. גם איש נכבד ומהלל מאד נלוח או אל ר' יעקב וחבריו, הוא ר' שלמה די לוניל, רופא גדול ואהוב לכל, והוא משך אחריו עוד אנשים רבים. ואז שלחו בני אבן תבון אגרת אל הרשב"א ואל גדולי ברצילונא להשיבם ממחשבתם, ובדברי אמת הוכיחו ויערכו לעיניהם כי החכמה הפארת

ישראל

(*) שם מכתב כ"ו צד 70, מכתב ל"ט צד 85, מכתב ס"ד

צד 139.

(**) ע' מנחת קנאות מכתב מ' ומכתב ס"ח צד 149 למטה.

(***) שם מכתב כ"א צד 62.

ישראל היא מעולם, וראשינו הנביאים גם ראשי הכמינו
זל שנו באהבתה תמיד, ואם יאסרו אסר על בני הנעורים
לבל ילמדו כל חכמה עד היותם בני שלשים שנה, אז
יחרימו את החכמה כליל, כי האיש אשר לא ראה מאורות
החכמה עד שלשים שנה, אז לא יראה עוד אור, כי
כבר עבר המועד לקנות חכמה. גם נתנו בקולם על הקנאים
על אשר נתנו אותם לפני אפיקורסים וכופרים, ובאמת אין
כמוהם אנשי אמונה ואנשי מעשה. המתחכמים ההופכים
את דברי התורה למשלים, מתי מעט הם ובודדים ואין
להחרים את החכמה בעבורם. ולאחרונה העידו בהרשב"א
וחבריו להשיב את חרבם אל תערה ולבל ירבו עוד מחלוקת
בישראל (*).

אמנם תחת אשר קוה ר' יעקב בן מכיר וימתי סודו
להשביח את שאון המריבה באגרתם ההיא, הוסיפו עוד
לעורר דברי ריבות ביתר עז, כי הרשב"א והברצילונים
התקצפו יתר הרבה מבתחלה, גם קהלות רבות נקהלו לעזור
להם בריב לה' כזה, וספרי שטנה עפו כצפרים עפות מבעלי
שתי הפלגות יחד. קהלות ארגינטירא, אי (Aix), אוניון
ולונל נתנו יד אל אבא מרי ועוזריו (**), ובעיר פירפיניאן מקום
מושב שונאי החכמה, התקומם איש קנאי שאר בשאר אבא
מרי, ושמו ר' משה בר' שמואל בר' אשר, ובכל כחו
תמך בידי אבא מרי, גם התחזק להביא במסורת ברית
אבא מרי את האיש הנכבד והאפרתי הנודע בשם ר'
קלונימוס בן ר' טודרוס יליד נרבונא, והוא היה יקר מאד
בעיני כל קהל פירפיניאן ויתר הקהלות, כי זולת גדלו בתורה
ובמעשים טובים נחשב עוד לחצר מגזע דוד המלך ע"ה.

והנה

(*) שם מכתב כ"ד.

(**) שם מכתב מ"ז, מ"ה, מ"ו, נ"ד.

והנה לפי הנראה לא אבה האדם הגדול הזה בתחלה להחרים את החכמה מישראל, אך אבא מרי מזה והרשב"א מזה סערו עליו בסערות קנאתם עד כי לאחרונה לא יכול הפַּצֵּר עוד ויתרצה גם הוא לתת ידו עִמָּהֶם (1). אך גם לר' יעקב בן מכיר נוספו עוד עוזרים רבים אנשי שֵׁם וראשי עַם, והרשב"א החל אז לנסוג אחור בִּסְתֵר, ויגל את אָוֶי מְתֵי סוּדוֹ כִּי אֵין את נפשו להחרים את החכמה ואת המחזיקים בה עד אשר יסכימו לזה לכל המצער עשרים קהלות (2).

והנה בעת אשר לחמו הקנאים והמשכילים בצרפת הדרומית ובספרד ולא נודע יד מי תהי רוממה, בעת ההיא התחוללו צרות רבות ורעות על היהודים היושבים בארץ אשכנז, ואחד מעדת האומללים ההם ברת משם ארצה ספרד ויתן עז להקנאים להכריע את המשכילים תחתיהם ולבער את החכמה מקרב בית ישראל. האיש ההוא גדול ומהלל מאד ונודע בשם רבנו אשר (הרא"ש) בן יהיאל (נולד בערך ה'א י"ד 1250 ונפטר ה'א פ"ז 1327) (3). הוא היה בן גדולים אנשי שֵׁם תופשי התורה ומורי הוראות בישראל. ר' יהיאל אביו היה תלמודי גדול וצדיק כביר עד כי יספר עליו ספורים נפלאים מאד (4). ורבנו אשר היה ככל אבותיו הַמֵּים דַּעִים והולך צדקות, יראת ה' היא אוצרו וכל מעשהו באמת ובאמונה. מורו ומלמדו בתלמוד היה הגאון האריר

בנו

(1) ע' שם מכתב נ"ו, נ"ז, ס"ד.

(2) שם מכתב ס"ג, צ"ד 135, מכתב ס"ח צ"ד 139 גם בסכתב ס"ז צ"ד עֲשִׂיתָמוֹ עֲשָׂרִים קהלות או יותר. ומספר חמשים. הוא ט"ס, כי המעתיק חשב את אות כ' לאות נ'.

(3) שנת מותו הודיענו בעל ס' היוחסין גם מצבת קברו, יען כי בתשובותיו הוא מכנה א"ע בשם איש זקן, ידענו כי נולד באמצע המאה ה"ג. (4) יוחין.

רבנו מאיר מרוטענבורג ורוחו נחה עליו, והיה לנס ולטופת בישראל. כאחד מגדולי בעלי התוכפות היה רודה בכל רחבי ים התלמוד, וכמוהם עשה גם הוא תוכפות על הש"ס, ועוד יתר שאת לו עליהם בשומו משמר וסדרים בכל הספרים היקרים אשר כתב. אחרי מות רבו (אשר הקיסר אדאלף מנאסי לא נתנו לקבורה עד אשר נתנו לו היהודים כסף רב) התעלה הוא להיות הרב הגדול מכל רבני אשכנז (1). בימיו החל לפעם בלכות הנוצרים רוח רצח כפעם בפעם וירצחו את היהודים המתגוררים בארץ אשכנז. איום ונורא היה הרצח ההוא, כי כמוהו לא נהיה ים בימי נוסעי הצלב. יותר ממאה וארבעים קהלות ישראל הקרעו אז לטבח, ויותר ממאה אלפים יהודים צדיקים וישרים נרצחו אז בידי הנוצרים. אחרי הימים ההם ברח רבנו אשר מארץ אשכנז מיראתו אולי ישובו המרצחים להניף הרבם על יתר הפליטה מבני ציון היקרים, ולפי עדות סופרים אחדים ברח גם מפני פחד הקיסר אלברעכט, כי הוא ערב להקיסר את פרשת הכסף אשר אמרו היהודים לתת לו כפר נפש רבנו מאיר מרוטענבורג, וכאשר מאנו היהודים לתת את הכסף הרב ההוא, צוה הקיסר לנגוש את הכסף מאת האיש אשר ערב בעד היהודים, ומאשר קצרה ידו לשלם, נלחץ לנוס מארץ אשכנז עם כל בני ביתו (2). ובשנת ה'א ס"ג (1303) עזב את הארץ ההיא הוא ואשתו ושמונה בניו ויהיו נודדים מעיר לעיר וכמדינה למדינה. בתחלה היתה מנמתו להשתקע במדינת סאוואיען,

כי

- (1) תשובות הרא"ש IV סי' 8, LH, שו"ת ר' יהודה אשרי (זכרון יהודה דפוס ברלין 1846) סי' 82 צד 50 ועוד הלאה.
- (2) שלשלת הקבלה.
- (3) ע' אבני זכרון סי' ה' צד מ' הערה א'.

כי היהודים היושבים שם סבלוהו בכבוד והדר, אך בהורע לו כי נָשִׂיא סְאוּאָיעַן סר אל משמעת קיסר אשכנז, ירא פן יסגירהו אליו, וישם פעמיו לצרפת הדרומית, ובכל עיר ועיר, ומה גם בעיר מונטיפלייר (בטרם פָּרַץ בה הריב) קדמו היהודים פניו בכבוד ובכל אותות אהבה, ומצרפת הלך למסעיו עד בואו ארצה ספרד, וישב בטולידא העיר הגדולה (בשנת ה'א ס'ה 1305 בחדש יאנואר) (1), וראשי העיר הושיבוהו על כסא הרבנות, ויהי לכבוד בתוכה. אך לרגלו באה גם שנאת החכמה בעיר ההיא, כי הוא שנא מאד את החכמה החיצונית ונחשבה בעיניו כצורת את תורת ה'. נפשו ירעה לו בראותו כי יהודים תמימים וישרים שוקדים על דלתות החכמות בצרפת הדרומית ובארץ ספרד ויתפארו עוד בדבר הזה. ומרוב שנאתו את החכמה החיצונית נתן תודה וְהֵלֵל לה' כי שָׁמַר את נפשו מלכד בשחת רשתה, כאשר הָעִיד עליו ר' יוסף בן שם טוב לאמר: הרב ר' אשר בתשובת שאלה במהלוקת שהיה לו עם ר' ישראל יושב טוליטילא, אמר בזה הלשון: יהכמתכם חכמת הגיון לא למרנוה, בריך רחמנא די שובן מינה, כי בא האות והמופת להסיר לב האנשים מיראת שמים. (2) גם בידיעות התלמוד לא הֵלֵל את גדולי צרפת הדרומית וספרד, באמרו כי ידיעת התלמוד מורשה היא מדור דור רק ליהודים היושבים בארץ אשכנז ובצרפת הצפונית (3). והוא חתר בכל עז לעורר שנאה לחכמות החיצוניות בלבות

קהל

- (1) מנחת קנאות מכתב נ"ב, אבני זכרון כהשערת רש"ל. אך תחת בריה אייר צ"ל בריה אדר.
- (2) ס' כבוד אלהים צד כ"ז ע"ב.
- (3) תשובות הרא"ש, XX, ס' 20.

קהל עֲדַת טוֹלִידָא המְבַקְשִׁים תּוֹרָה מִפִּיהוּ , עַד כִּי לְמוֹלֵד
נחשב גַּם הַרְשָׁב־א לְדוֹרֶשׁ חֲכָמָה וְשׁוֹגֶה בִּאֲהַבְתָּה .

וַיְהִי בַהּוֹדֵעַ לֵאבָא מְרִי כִי גֵאוֹן אֲדִיר וְצָדִיק כְּבִיר
כִּרְבֵּנו אֲשֶׁר יָשֵׁב עַל כֶּסֶּף הִרְבָּנוֹת בְּטוֹלִידָא הָעִיר הַגְּדוֹלָה
וְהַכְּבוֹדָה בְּכָל עֵרֵי אֶרֶץ סַפְרָד , צִהְלוּ פָנָיו וַיַּעֲלוּ לְבוּ וַיִּקְוּ
כִּי עַל יָדוֹ יִצְלַח חֲפָצוֹ בִּירוֹ לְדַבָּא אֶת יָרִיבֵיו תַּחַת רַגְלָיו .
וַיִּמָּהֵר וַיִּשְׁלַח סֵפֶר קְנָאוֹת אֶל רִבְנֵנו אֲשֶׁר וַיִּשְׁאַל אֶת מִשְׁפָּטֵי
פִּיהוּ אֲדוֹת הָרִיב אֲשֶׁר בִּינוּ וּבֵין הַמִּשְׁכִּילִים , וְדַעַת לְנִבּוֹן
נִקְל כִּי רִבְנֵנו אֲשֶׁר הֶצְדִּיק אֶת אֲבָא מְרִי בְרִיבּוֹ , וַיִּתֵּן
לְפָעֵלוּ צָדֵק , וְתָהִי עוֹד הַנִּקְלָה בְּעֵינָיו לֵאסוֹר אֶת לְמוֹדֵי
הַחֲכָמָה הַחִיצוֹנִית עַל בְּנֵי הַנְּעוּרִים , וַיִּגְזֹר אָמַר לֵאסוֹר אוֹתָם
גַּם עַל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עֲבָרוּ כְּבָר עֲלֵיהֶם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה , וַיִּמְלֵא
פִּיו תּוֹכָחוֹת עַל רוּחַ הָאֲפִיקוֹרְסוֹת אֲשֶׁר הִתְפַּשְׁטָה בִּישְׂרָאֵל
לְרַגְלֵי הַחֲכָמוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת (1) , וַיִּאָּץ לִקְרֹא עֲצֵרֶת רִבְנִים
לְהוֹצִיא הַדָּבָר הַגְּדוֹל הַזֶּה לָאוֹר . וְהָנָה כָּל יוֹשְׁבֵי סַפְרָד
חָרְדוּ לִקְרֹאת מִצְוֹת הָרַב הַנֶּעֱרָץ הַזֶּה , וְכָלֵם יָחַד הָטוּ
אוֹנֵם לוֹ לַעֲשׂוֹת כְּכָל אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּיו . גַּם הַרְשָׁב־א אֲשֶׁר
עַד הַיּוֹמִים הָהֵם פָּסַח עוֹד עַל שְׁתֵּי הַשְּׁעִיפִים אִם לְהִתִּיצֵב
בְּרֹאשׁ הַקְּנָאִים אוֹ לְהִדּוֹל , נִצְמַד פִּתְאֹם אֶל עֲדַת הַקְּנָאִים
וַיִּחְוּ דַּעַז לְהוֹצִיא לָאוֹר אֶת דְּבַר הָחֵרֶם עַל כָּל הָעוֹסְקִים
בַּחֲכָמוֹת וּמַדְעִים חִיצוֹנִים , רַק אֶת נוֹסַח הָחֵרֶם לֹא אָבָה
לְכַתּוֹב בִּירוֹ וַיִּמְלֵא אֶת יָדֵי אֲבָא מְרִי וּרְבֵי קְלוֹנִימוֹס הַנְּשִׂיא
בְּדָבָר הַזֶּה (2) , וְאַחֵר מִתְלַמִּידָיו וְשֵׁמוֹ ר' שְׁמַעוֹן בֶּר' מֵאִיר
נָטַל עֲלָיו לֵאסוֹף תְּתוּמִים עַל הָחֵרֶם הַהוּא מַעֲשִׂים קִהְלוֹת ,
וּמֵרָאשֵׁי הַקִּהְלוֹת הָהֵן הִיתָה עִיר טוֹלִידָא , גַּם רֵאשִׁי קֵהֵל
קִסְמִילִיא

(1) מִנְחַת קְנָאוֹת מִכְתָּב נִיב וּסִיָּה .

(2) שֵׁם מִכְתָּב סִי .

קסטיליא, ההולכים תמיד בעקבות גדולי מולידא, באו על החתום (1).

אך בעיר מונטיפלייר לא ערב איש את לבו לבוא על ההתים, כי הקנאים אשר בתוכה לא קנאו את קנאת הדת באמת ובתמים, רק בפיהם ובשפתם נתנו לאבא מרי צדק לבעבור יתחשבו בעיני ההמון לאנשי אמונה, אולם בהגיע התור להוכיח את אמתת קנאתם לעיני השמש, נזורו אהור וינועו ויעמדו מרחוק, כי יראו פן יגע הדבר אל כיסם ואל כספם, וינערו כפיהם ממתנם על החרם ההוא. ובהעביר אחד מבני אבן תבון קול כי ביום השבת ידרוש בבית הכנסת דרשה אחת מדרשות ר' יעקב אנאטולי בעל ספר הטלמד, להרעים בזה את הקנאים, באו גם רבים מעדת הקנאים לשמוע את הדרשה ההיא (2). ואז נלחץ אבא מרי להודות בשפה רפה לפני הרשב"א כי אין להשען הרבה על קהל מונטיפלייר בדבר הריב הזה, תחת אשר בתחלה הבטיח את הרשב"א כי מרבית יושבי העיר ההיא נמשכים אחריו. ויהי בהודע להקנאים כי רבים אשר את המשכילים מאשר אותם, רפתה רוח קנאתם, וגם אבא מרי ור' קלונימוס פלאו מעט את הרוח ההוא, ויִשְׁנֻ את נוסח החרם, כי תחת אשר אסרו בתחלה את למורי כל החכמות והמדעים, לא אסרו אחרי כן רק את למודי חכמת הטבע ומה שאחר הטבע, וגם זאת רק את הספרים אשר כתבו חכמי העמים בענינים ההם, אך לא את הספרים אשר חברו חכמי ישראל, וגם הקריאה בספרי חכמי העמים לא אסרו רק על האנשים אשר אינם בני חמש ועשרים שנה תחת אשר לפני יה גזרו לאסור אותה עד היות הקורא בן שלשים שנה (3).

אולם

(1) שם מכתב ס"ז, ס"ז. (2) שם מכתב ס"ח. (3) שם מכתב

ע', ע"א, וע' נוסח החרם בהשובות הרשב"א סי' תמ"ז.

אולם הרשב"א איש אמיץ לב אשר לא יתת ולא ישוב מפני כל, הוסיף לקנאות קנאת הדת ביתר עז עוד מבתחלה, ותחת אשר לפני התגלע הריב תאיצו בו הקנאים פעמים רבות מאד עד אשר נתן ידו עמהם, תאיץ הוא בקנאים ההם לתת ידם עמו להחרים את החכמות והמדעים החיצוניים מקרב ישראל, כי רבנו אשר פעל עליו פעולה עזה עד כי נהפך לאיש אחר ובשבת חזון הוציא את כל ספרי התורות אשר בארון הקדש ויקרא חרם נורא על כל ההוגים בספרי החכמות והמדעים החיצוניים אשר כתבו חכמי הגוים גם אשר העתיקו חכמי היהודים מלשונות העמים, וכל אשר יעזו מהיום ההוא והלאה להנות בספרים ההם בשרם היותו בן חמש ועשרים שנה, יחול על ראשו החרם ההוא, יקדל מכל ערת בני ישראל ולא יראה יה בארץ החיים. גם על המבארים את התורה על פי דרכי הפילוסופיא, הטיל את החרם הגדול ההוא, ואת כפריהם דן לשרפה. החרם ההוא ימשך משנת ה'א ס"ה 1305 עד פְּלוֹת חמשים שנה (*). והנה על פי החרם הזה נאמר גם ללמוד את ספר המדע והמורה להרמב"ם ז"ל ואת ספר המלמד לר' יעקב אנאטולי, ועוד ספרי חכמה כאלה, אך למוד חכמת הרפואה לא היה בכלל החרם, יען כי גם חז"ל אהבו את החכמה הזאת, ומה גם כי ממנה מוצא לכסף, והכסף יענה את הכל —. אולם לפי מצב הקהלות בימי הבינים, אשר כל קהלה וקהלה היתה ברשות עצמה, ולא עליה החובה לקבל את אשר קבלה קהלה אחרת על נפשה בדברים הנוגעים אל הדת, לפי המצב ההוא לא חלה נזרת החרם ההוא רק על קהלת ברצילונא לבדה, ועל כן דרש הרשב"א מיתר הקהלות לקבל עליהן את הגזירה

ההיא

(*) שו"ת הרשב"א סי' תמ"ז, תי"ז, מנחת קנאות סי' ע"א, פ"א.

היה נם הן , וקנאי ברצילונא האמינו כי רק בתנופת יד אתם אשר יניף להם הרשב"א , יחרדו כל ראשי הקהלות לעשות ככל אשר ידרוש מהם . אך לא כאשר האמינו כן היתה , כי ר' יעקב בן מכיר וכל מתי סודו בשמעם את דבר החרם ההוא , הרעימו נם הם חרם גדול על כל איש ואיש אשר יעזז להתרים את השוקדים על החכמות והמדעים והמלמדים את בני הנעורים חכמת הטבע והאלהות או כל חכמה וידיעה , ובכלל החרם ההוא כל איש אשר יפשוך שפתיו לדבר סרה על רבנו משה בן מיימון איש האלהים , או להוציא דבה על כל מחבר ספר לתמו * . ואת החרם ההוא קרא ר' יעקב בן מכיר בבית הכנסת באזני כל קהל כונטפילייר . מרבית אנשי הקהלה נתנו לו צדק ויעמדו לימין צדקו .

אז רפו ידי אבא מרי ועוזריו המעטים , כי ראו כי אין בהם כח לעמוד לפני ר' יעקב בן מכיר אשר לו זרוע כמה עם גבורה רבים אשר אתו מאשר אותם אך אחרי עבור הבהלה הראשונה , הוסיפו להרים ראש , ויתאמצו להוכיח כי חרם ר' יעקב אפס ואין הוא , והחובה על כל הירא את דבר ה' לעזור להרשב"א ובני עדתו אשר קנאת ה' צבאות כל ישעם וכל חפצם . אך מרבית העם הטו אזנם לדברי ר' יעקב בן מכיר וחבריו הנאורים אשר הרימו במקהלות קולם להוכיח ולערוך לעיניהם כי מלחמת מצוה הם לוחמים לכבוד תורתנו הקדושה ולכבוד כל בית ישראל , לא כן אנשי ריבם , כי הם מעוררים על תורתנו ועלינו לעג העמים בזו הלשונות באמרם : רק עם סכל וקשה עקף העם הקטן הזה המאס דעת ומנדה לכל מדע — .

בעת ההיא התחבר אל ר' יעקב וחבריו , איש צעיר לימים ומלא טעם זקנים , מליץ מפאר וסופר מהיר , אשר

כתב

כתב אגרת התנצלות להרשב"א להציל את החכמה ולהצדיק את המחזיקים בה, ודבריו המחכמים והצרופים כלו להם מסלות בלבב הרשב"א עד כי נתן להם מקום בתוך דברי תשובותיו. האיש הצעיר והמליץ החכם ההוא, הוא ר' ידעיה בן ר' אברהם הברדשי המכונה גם בשם פניני (נולד בערך ה'א מ' 1280 ונפטר בשנת ה'א ק' 1340) (*). אביו ר' אברהם היה איש חכם ונבון בעל המחבר ספר הותם תכנית הכולל באור שמות הנרדפים על סדר א"ב (**), גם יש מיחסים לו בקשות הלמדיץ ליום הכפורים הנדפסות בסוף ספר בחינת עולם דפוס מנטובא, ובספר שפתי ישנים יסדר הדורות כתוב כי הוא חבר פירוש למדרש רבה ותנחומא וספרי. החכם הזה חנך את ידעיה בנו על פי דרכו וילמדוהו תורת ה' מפרש ושום שכל גם דעת דברי החמינו זל והידותם, גם הורהו ארחות החכמה והמדע, "ויהי שתול בבית אלהים ובחצרות קדשו הפריה פרחיו, למד מנוער לעמוד בכה שכלו על בירור שרשי הדת ולהחזיק בלבו את האמתיות המקובלות על ידי הקירה תמימה ונאמנה, וביתר שאת הנדיל אהבתו לספרי הרמב"ם זל, יבואו כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו ויתאחדו עם משכיות לבבו. כרוב המשכילים דורשי אלהים גימים ההם,

האמין

(*) באגרת התנצלות יכתוב כי הוא עוד צעיר לימים, אך לא היה אז בימי הילדות, כי אז לא הרהיב בנפשו עז לחות העו לגאון אדיר כהרשב"א ובני דורו גדולי ישראל.

(**) הספר הזה יצא לאור בפעם הראשונה ע"י הרב החכם ר' גבריאל פאלק (אמשטרדם תרכ"ה לפ"ק) ונלווה אליו שיר נפלא הנקוב בשם חרב המסתפכת, גם מכתבים ושירים להמחבר אשר לא ראו עוד אור. והרב ר' גבריאל פאלק המו"ל כתב כבוא לס' הזה, ספתח השרשים על סדר א"ב מראה מקומות פסוקי כה"ק ומאמרי

האמין גם הוא כי החכמה והפילוסופיה הן הן גופי תורה או כאחיות תואמות עם התורה. זולת ידו החזקה בהליכות התורה והחכמה, היה גם מליץ נמליץ ומשורר מהלל בדורותיו. כחצים ביד גבור היתה שפת הקדש בידו, וכִּהְקֵר בִּיר מִימֶיהָ כֵּן הִקְרוּ נִיבֵי הַשָּׁפָה הַזֹּאת וּנְאֻמֶּיהָ בִּקְרֵב לִבָּבוֹ. בהיותו עוד כבן שבע עשרה שנה חבר ספר מוסר אשר פיו יקבנו בשם פרדס, ועוד בהיי אביו המליץ והמשורר כתב שיר בעל מאה חרוזים הנקרא בשם בקשת הממין, והוא שיר תפלה לאלהים אשר כל תיבה ותיבה תחלתה אות מ"ם 1). ויהי בשמעו את דברי החרס אשר נטל הרשב"א והבריו על כל הלומדים חכמות ומדעים, ויחר לו מאד, ויותר עוד חרה לו בהאמינו גם הוא כי המחרמים כוננו הציהם גם על פני הרמב"ם ז"ל כאשר עשה לפני מאה שנה ר' שלמה מכונטפילייר ועדתו, ואף כי לא ערב איש את לבו לדבר נגד כבוד הרמב"ם קבל עם כאשר עשה ר' שלמה ההררי ועוזריו לפנים, בכל זאת הלא החרים דרכו אשר דרך בה, ואת קוראי ספריו המלאים חכמה אלהית נתנו לגדוסים, וכדי בזיון וקצף. ועל כן הציקתהו רוחו לריב את ריב החכמה וללחום את לוחמיה לכבוד האמת ולכבוד הרמב"ם גם לכבוד התורה ולכבוד כל ישראל. ובהיותו מכונטפילייר 2), התחבר לר' יעקב בן מכיר ומתי סודו המשכילים שכל טוב לאלהים, ולפי ראות עינינו חלו הם את פניו לכתוב את אגרת התנצלות ההיא אל הרשב"א 3), (בחדש כסליו שנת ה'א ס"ה 1305 או בחדש

טבת

1) בקשת הממין נעתקה זה שנים רבות ללשון רוחית ע"י החכם פראכע, וזה שנים מעטות גם ללשון אשכנז ע"י המשכיל מוהר"ר וואלף פריער ז"ל.

2) כנראה מאגרת התנצלותו.

3) נדפסה בשו"ת הרשב"א סי' תי"ח

שבת שנת ס"ו 1306) *). האגרת ההיא אף כי היא ערוכה אל הרשב"א וחבריו, אך מנמת פני כותבה היתה להפיץ אותה גם בכל תפוצות ישראל, והעתקות רבות ממנה נשלחו לכל הקהלות הקרובות והרחוקות. באגרת התנצלות ההיא שלף ר' ידעיה את חרב מליצתו מתערה, ובלשון מְכַבֶּרֶת נפלאות התוכה עם שונאי החכמה ומְנִדְיָה, אולם מְרִי נשאז את שם הרשב"א על שפתיו, דְּבַר בְּרוּחַ הַן וְתַחֲנוּנִים, נתן לו כְּבוֹד וְחֹד, ויְרוּמָמְהוּ על כל תְּהִלָּה וְתַפְאֶרֶת, וַיֵּשֶׁח את בְּנוֹת מְלִיצָתוֹ הַנִּמְרָצָה לְלַחֵךְ את עֶפֶר רַגְלֵי גֵאוּנוֹ — . במענה דך ידבר מִשְׁפָּטִים את מַהְרִימֵי הַחֲכָמָה, וּבִשְׁכַל מְלִיּוֹ יִגְלֶה את אֵזֶן הַרְשָׁב"א כִּי הוּא וְאוֹהֲבָיו לֹא יִלְוּנוּ עִלּוּי עַל אֲשֶׁר נָתַן את הַחֲכָמָה לַחֶרֶם, כִּי הַחֲכָמָה בַּת אֵל הִי הִיא וְרוּמָמָה הִיא מֵאֵד עַד כִּי לֹא תֻּכַּל יָד הַחֶרֶם לִנְגּוֹעַ בָּהּ לְרַעָה, אֲךָ עַל זֶה הַיָּטֵב חָרָה לֵהֶם עַד מוֹת: כִּי הוּא (הַרְשָׁב"א) הוֹצִיא שֵׁם רַע עַל קַהְלוֹת הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר בְּצַרְפַּת הַדְּרוּמִית, וַיִּתֵּן אוֹתָם לַחֶרֶם וּלְגִדּוּפִים — וּלְמָה זֶה יִתֵּן אֵמֶן לְדַבְרֵי אֲבֹא מְרִי וְחִבְרָיו? הֲלֹא הֵם רְוֵאִים אֶת צֶל הַהָרִים כְּהָרִים וְאֵת הַנִּמְלָה כְּשֶׁנֶּהֱב, כִּי רַק אֲנָשִׁים מַעֲטִים נִמְצְאִים בְּצַרְפַּת הַדְּרוּמִית אֲשֶׁר נוֹאֲלוּ לְבַאֵר אֶת דַּבְרֵי הַתּוֹרָה בְּדֶרֶךְ מִשַּׁל וְחִידָה, וְרַאשֵׁיהֶם אֲנָשִׁים יִשְׂרָאֵלִים גַּם הֵם וְלֹא יִחְשְׁבוּ אֶן בִּלְבָם וְאִין מִשְׁפָּטִים לְהַעֲנִיֵּשׁ בְּעֵנֵשׁ הַחֶרֶם — . יְבֹאֵר אֶת הַטּוֹבוֹת הַגְּדוֹלוֹת אֲשֶׁר תְּבִיא לָנוּ הַחֲכָמָה, כִּי עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ, וְתוֹמְכִיהָ מְאֻשְׁרִים תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ. יִמְנָה וַיִּסְפֹּר אֶת תּוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה וְגֵאוּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִתְרַפְּקוּ עַל הַחֲכָמָה סִימִי רַבְּנוּ סַעְדִּיהָ

גאון

*) חרם הרשב"א ועדתו הגיע למונטפילייר בִּי"ב כסליו שנת ה'א ס"ה 1305 (מנהח קנאות מכתב פ"ו) ולפי הנראה לא אחר ר' ידעיה הכדרי לכתוב את אגרת ההתנצלות נגד החרם ההוא.

גאון עד הרמב"ם והרמב"ן ואשר אָזנו ויעשו בחכמת לבבם
אזנים לתורה כאשר עשה החכם מכל האדם. ימלא פיו
תוכחות על הקנאים אשר נועזו לננוע בכבוד ספרי הרמב"ם
ז"ל ראש המאמינים וראש הגאונים (*). העד יעיד בפוטרי

הריב

(*) בסוף ספרו בחינת עולם כתב כדברים האלה: «סוף דבו
תשמאיל לבי או תימין, תאמין בכל מה שהאמין בו אחרון הגאונים
בזמן וראשם בחשיבות, הרב המורה הגדול הרמב"ם זצ"ל, אשר
אין ערוך אליו בכל חכמי ישראל אחרי חתימת התלמוד, בזאת
אני בטוח אשר בכל חדרי החכמה והתורה את ה' אלהיך תירא».
הספרים אשר חבר ר' ידעיה ז"ל ואשר יצאו כבר לאור הם: א) בחינת
עולם, הראשון בזמן ובמעלה בין ספריו, יצא [ע"פ עדות רוב הסופרים
ראשונה בשנת ה'א נ"ח, נדפס ראשונה בעיר שונצינא שנת רמ"ה
לאלף הששי, ואחרי כן יצא מחדש מעת לעת בכל הדורות עד
היום הזה. הנודעים ממבארי הס' הזה הם החכמים ר' משה בן
חביב, ר' יוסף פראנסיס, ר' משה גלאנטי, ר' יואל בן יוסף
מרעסא, ר' דוד אטטענזאסער, ר' משה קוניץ, ועוד מבארים
רבים, ור"מ שמערן הוציאו לאור בהעתקה חרוזית בלשון אשכנז.
גם ללשונות אחרות נעתק הספר הזה, וביחוד ללשון רומי, ספרד,
צרפתי ואשכנזי. ב) אגרת ההתנצלות, כתובה להרשב"א בעד קהלות
פרובינצא, ונדפסה בשו"ת הרשב"א וגם בפני עצמה, גם ר"ש בלאך
הוציאה לאור עם הערות יקרות. ג) לשון הזהב, באור על ס' תהלים
(וויניציא שנ"ט). ד) בקשת הממין. ה) בקשת האלפין, נקראה
בשם אלף אלפין ונדפסה בכ"ח ח"ד (צד נ"ט), והיא יפה מאד,
ואף כי ראש כל תיבה ותיבה מאלף תיבותיה מתחלת באות אלף,
בכל זאת אין לחץ ואין זרות במלאכה היקרה הזאת. והנה רבים
מיחסים לר' ידעיה גם ס' מבחר הפנינים שחברו ר' שלמה בן גבירול
בלשון ערבי, ור' ידעיה יחשב למעתיקו אל לשון הקדש, אך לפי
הנראה לא כן הדבר, כי לא הוא רק ר' יהודה אבן תבון הוא
מעתיקו. וחכמי הנוצרים הזכירו עוד כמה כחבי יד מעשה ידי ר'
ידעיה, ואלה הם: א) אגרת החשובה, כוללת שלשים ותשע תשובות
(הח"י ח"ג) זיין

הריב כי יחדלו הָרַע וישבו כְּרִיב, לבל יחללו עוד את
שֵׁם ה' בריבות שפתם ולכל יתנו מקום לשונאי ישראל
לעלוז בכל שאט בנפש על דברי הריבות ושנאת הָנֶם
אשר פרצו במושבות בני ישראל. ובסיף האגרת יודיע
נאמנה כי לא ישוב לבב העם מאחרי אהבת ההכמה כל
עוד יסוד בפניהם ונשמה בגופותיהם, אחרי שהם עם כל
זה שלמים בתורתם ובמעשיהם, ואלו אמרה יהושע בן נון
מפומיה זאת, לעולם לא יאבו שמוע, כי על כבוד
הרב הגדול (הרמב"ם) הם חושבים להלחם ועל קדושת
תורתו

לשאלות פילוסופיות (ברומי בארמון וואטיקאן), (ב) באור לפירוש
הראב"ע על התורה (בארמון הנ"ל ובספרי אראטאריוס בפאריז),
(ג) קצור ספר רפואות לאבן סינא (בקובצי די ראססי), (ד) ספר
ארוך על אגרות וספורים במדרשים, ואולי הם דברי הפירוש למדרש
רבה ותנחומא הנזכר בס' ש"י ובסוף סה"ד, (ה) טחקר על כח
השכל והדמיון (בספרי אראטאריוס שזכרנו בזה), ויש מיחסים לו
גם בקשת הלמד"ץ (אשר רבים מיחסים אותה לר' אברהם אביו)
וס' מעדני מלך על שחוק אישקאקי (שאכשפיל) אשר לדעת רבים
חברו הראב"ע (הרב החכם ר' יוסף ווייסע במבואו לספר בחינת
עולם, ויתר הדברים על דבר ר' ידעיה וכפריו ומה גם ע"ד ספרו
בחינת עולם, קום קרא במבוא הנ"ל, ותתענג עליהם, כי יקרים
הם). הרה"ח ד"ר ראב"ן במ"ע המגיד (שנה תשיעית נוס' א' במאמרו
"סגנון אחד לשני מליצים") הוכיח במישור כי ר"י הפניני ור' קלונימוס
הזקן אשר שניהם היו בראשית המאה הראשונה לאלף הנוכחי כתבו
ספריהם בסגנון מליצה אחת. הראשון קרא ספרו בשם "בחינות
עולם" והשני בשם "אבן בוחן", שניהם דרכו לשונם קשתם להכות
בשבט פיהם הבלי הזמן ותעתועיו, ובמליצותיהם על הנפש וסגולתה
ומעלתה על הגוף, היו כמעט לאהדים ויתנבאו בסגנון אחד, כי
כלכר הליכות רעיוניהם מראש ספריהם עד סופם המתאימות כאחד,
גם פרטי מליצותיהם ומבטאיהם במקומות רבים גשתו, ע"ש ברי-ר
ראיותיו חידוקות של הרה"ח הזה

תורתו ימסרו אמונתם. ותולדותם ונפשותם בעוד כל רוח
חיים באפם, וכן יצוו את בניהם לדורותם. — ואחרי כל
אלה יחזק דבריו על הרשב"א כי יצוה את אוהביו אשר
במונטפילייר להשיב את ידיהם מעול ומהחרים עוד את
הכמי ישראל, לבל יוסיפו עוד אש ועצים על מוקדי
המריבה והשנאה היוקדים תמיד בקרב בית ישראל.

כבוא אגרת התנצלות הזאת ליד הרשב"א ולירי חבריו
אשר חתמו על החרם ההוא, חרדו ושערו שער, ומדבריה
פחד לבם, ויטהרו ויודיעו לכל כי חלילה להם לחשוב
מחשבת רעה על ספרי הרמב"ם ולגזור עליהם חרם, כי
גם הם מכבדים מאד את הרמב"ם ואת ספריו המסלאים
בפז, גם הזהירו את אבא טרי ובעלי בריתו לשבת מריב
ולעשות שלום עם המשכילים (*). אך כבר הכתה השנאה
את שרשיה עמוק עמוק בלבבות שתי הפלגות ההן עד כי
לא שמעו עוד לקול טורי צדק הרודפים שלום, וכל אחת
התאמצה להציל את כבודה ולהוכיח כי אמת בימינה וימין
צדקה ימין שקר. המשכילים חגרו בעז מתניהם ביתר עז
לרומם את החכמה על גפי מרומי קרת, והקנאים התרו
בכל מאמצי פתם לגרש את חכמה מהסתפח בנהלת בני
ישראל. אך בעוד אשר שתי הפלגות לוחמות אשה באחותה,
התחוללה סערת רעה נוראה על שתיהן יחד ותסער להפיץ
אותן ולמלטלן טלטלה גבר עד שערי שאול ואברון.

כי פיליפ הרביעי מלך צרפת, צוה בשנת ה'א ס"ז 1306
לכל שריו ופקידיו לאסור פתאם את כל היהודים מנער ועד
זקן ולהשליכם אל בתי האסורים. ובעשירי לחדש אב
בטרם השיבו עוד היהודים את נפשם מצום החמישי,
התנפלו עליהם אנשי חיל מזינים ויאסרו אותם בכבלי ברזל.

וקנים

(*) ועפ"ז נבין את דברי ס' מנהג קנאות ממכתב פ"ב עד ע"ט.

זקנים עם נערים, טף ונשים, ויסחבום באכזריות תמה
 סחוב והשליך אל בתי כלאים. שם ישבו באשמנים משוממים
 ונדהמים ולא ידעו מה תהי אחריתם, והנה פתאם הבהילום
 פקידי המלך ויקראו באזניהם את פקודת המלך כי בעוד
 חדש ימים יעזבו את כל ארץ צרפת ולא יקחו בידם מכל
 הונם ורכושם מחוט ועד שרוף נעל רק אכל נפש ליום אחד,
 וכל איש אשר ישאר בארץ אחרי עבור המועד, אחת דתו
 להמית. ומקץ חדש ימים גרשו כל היהודים כמאת אלף איש
 מארץ הטובה ההיא, במ עור ופסת, הרה ויולדת יחדו,
 זקנים וחולים ומטים למות, אי נקי! וסריסי המלך בזוו
 נשמו לעיניהם את כספם וזהבם, את הונם ועזבונם ואת
 כל רכושם אשר רכשו בזעת אפם, ויטענום על עגלות רבות
 ויבילו אותם לאוצר המלך. בכאב אנוש ונפש נואשת עזבו
 היהודים את ארץ מולדתם אשר ישבו בה אבותיהם מעולם,
 באנחות לב ודמעות עין עזבו את הערים המהללות: פאריז,
 טראץ, שניץ (שענס), שיון וארלעאנס, ערים אשר רשי
 ור' וכל בעלי התוספות הפיצו בהן נגזות אור התורה ויאירו
 עיני כל ישראל. וברוח נשברה ושברון מתנים נפרדו גם
 מערי בעציערס (בדרש), לוניל ומונטפילייר אשר משכילי
 ישראל כוננו שם מקדשי סלך לחכמות ומדעים. נחלותיהם
 נהפכו לזרים ובתיהם לנכרים, וכל בתי התפללות ובתי מדרשות
 נמכרו לאנשים בוערים וערלי לב, או נתנו חנם אין כסף
 לחרשי משחית אשר מצאו חן בעיני המלך.

אך אהה לשקר בת יעקב! כי גם אחרי הגירוש ההוא
 בהיותם נודדים ללחם עצבים בארצות אויביהם, לא חדלו
 משנא איש את אחיהו שנאת חנם ולא השיבו ידיהם מהתרים
 את החכמה ואת שיחריה. כי אחרי הגירוש האיום והנורא
 ההוא ישבו אנשים רבים מבעלי ברית ר' יעקב מכיר (ואולי

גם הוא עמהם) בעיר פירפנייאן (1) אשר היתה אז תחת ממשלת מלך מיוורקה (מאלארקא), כי המלך ההוא אף כי היה שונא ליהודים ועל פיו נשרפו ספרי התלמוד במספר רב (2), בכל זאת פתח לפני היהודים החכמים והסוחרים העשירים את שערי העיר ההיא לבעבור בצוע על ידם בצע כסף, אך גם אבא מרי וידידיו באו אל העיר ההיא וישבו בה (בשנת ה'א ס"ז יאנואר 1307), ואף כי המשכילים אשר היה להם מהלכים בחצר המלך או נציב המלך בקשו את פני המלך או הנציב לבלתי תת לאבא מרי מקום לשבת בתוך העיר (3), אך אוהבי אבא מרי שהדו מפקחם בערו עד אשר נתן לו המלך רשיון לגור בעיר ההיא, ואז התלקחה שנית שלהבת המריבה בין המשכילים ובין אבא מרי והבריו, והרשב"א והרא"ש התערבו שנית בדברי ריבות ההם, ויוסיפו לחזק את ידי הקנאים יריבי ההשכלה. והרא"ש העביר עוד גם את הרשב"א ועוזריו בקנאתו העזה, כי תחת אשר הם לא אסרו את למודי החכמות רק עד היות הלומד בן חמש ועשרים שנה, חנה הוא ידעו כי ישר הדבר לאסור אותם לעולם, יען כי הם יסירו את לבב לומדיהם מאחרי תורת ה', ולרגלם פשתה משפחת האפיקורסות בין בני ישראל, ועל המשכילים המהזיקים ביד הלומדים הזרים והמרים ההם, גזר חרם ומאקה, אחרי כי גם הגרוש מצרפת וכל המצוקות הנוראות לא הכניעו עוד את לבבם הערל לעזוב את דרכיהם ומחשבותיהם ולשוב אל ה' ואל תורתו הקדושה (4).

אחרי

- (1) מנחת קנאות מכתב ק', נג' שו"ת הרשב"א סי' תרל"ד ותתפ"ז.
- (2) קינת אבא מרי על מות המאירי, בהקדמת ס' בית הבחירה צד י', שלשלת הקבלה. (3) מנחת קנאות מכתב ק'.
- (4) שם מכתב צ"ט.

אחרי מות הרשב"א (בשנת ה'א ע' 1310) (*), התעלה הרא"ש לראש הרבנים בספרד ובכל הארצות אשר סביבותיה, כי אין גדול ממנו בהליכות התלמוד ובדרכי התוראה, גם בחסידות ויראת שמים באמת ובתמים אין ערוך אליו, ורק את החכמות והמדעים החיצונים שנאה זנפשו וירחיקם מנבול ישראל, וכל ישעו וכל הפצו וכל מעניו היו רק להגדיל תורת התלמוד ולהאדירה, למעט נטעי הדת והאמונה בלבנות כל בני ישראל עד כי יתקדשו ויהיו קדושים, כי קדוש ה' אלהינו. ספרי הגאון האדיר הזה בדת ודין, מתנוססים כאבני גזר ומאירים עיני ישראל בהוראה. ראשית מפעליו הוא ספרו הנודע בשם הלכות אשרי (**), ספר נכבד מאד אשר כל רבני הדור ההוא התפלאו עליו ויתנו לו כבוד ויקר, גם כל הרבנים בדורות הבאים כבדוהו ועטרוהו לראשם ענדרוהו, ועד היום הזה הוא אחד מעמודי ההוראה אשר כל מורי תורות בישראל נשענים עליו. והנה אף כי התאמץ הרא"ש ז"ל לנדות את החכמה החיצונית מישראל, בהאמינו כי כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים, בכל זאת נמצאו אז חכמים רבים אשר גם הוא אהבם ויקרבם בימין צדקו. אך החכמים ההם היו גם שלומי אמוני ישראל אשר יראתם היתה קודמת לחכמתם, ואשר למדו חכמה לשם שמים להבין על ידה הליכות רבות מהליכות התורה ולדעת מה להשיב לאפיקורוס. אחד מהחכמים ההם היה ר' יצחק הישראלי (השני),

אשר

(*) יוחסין. דן יוסף בן יחייא כתב שיר נהי על מותו, ושריד ממנו נמצא בספר שלשלת הקבלה, ושמו גדול בישראל וזכרו קדוש בלבנות כל תופשי התורה.

(**) על אודות הרא"ש ז"ל וספריו עי' צונץ צור געשיכטע צד 43, וספרי ביבליאגראפיים אחרים.

אשר ספרו "יסוד עולם" בחכמת התכונה מצא הן גם בעיני הראש ויאר פניו אליו גם סמך את ידו עליו (*). וחכמים אחרים התעלו בגלל חכמתם להיות שרים בהיכלי מלך, ובהם היה ר' שמואל שר האוצרות בהיכל המלך פערדינאנד הרביעי (ה"א נ"ה—ע"ב 1312—1295) גם יועצו בעניני המלוכה ומשפטי המדינה. אך מרים די מולינא אם המלך שָנאה אותו ודרשה רעתו תמיד, כי היא מלכה לפני זה בשם בנה אשר היה עוד צעיר לימים, וגם אחרי מלאות ימי הבן ויצלח למלוכה, מאנה האם למסור בידו את רסן הממשלה, ותהי רוח רעה בינה ובין בנה, והיא האמינה כי ר' שמואל שר האוצרות ויועץ המלך יוסיף עוד להרבות את אש הריב ההוא, ותשטמהו ותחפוץ בהותו ורעתו. ויהי היום בהיות ר' שמואל בעיר באדאִיאִצָא ויתעמר ללכת עם המלך לעיר סעווילא, השתער עליו כתאם איש רוצח ויבִתְקֶהוּ בחרבו עד כי כל הרואים האמינו כי נגעה החרב עד נפשו, ואחרי כל עמל המלך למצוא את המרצח ההוא למען דעת מי שִכַר אותו, לא נמצא הבליעל ההוא ולא נודע מי שִכַר לרצוח את נפש ר' שמואל, והמלך לא נח ולא שקט עד אשר נרפא אוהבו ויועצו וישב לאיתנו. אחרי סית המלך ומרים די מולינא לקחה שנית בידה את רסן המלוכה, בחרה גם היא באיש יהודי ושמו דון משה ותשימהו לשר אוצרותיה ולנאמן ביתה. ובימי מלוכת דון יואן עמנואל, התעלו חכמי היהודים ביתר שאת עוד. כי המלך הזה אהב מאד את החכמה ואת תופשיה. גם היה מליץ ומשורר ויחבר ספרים רבים בחכמות וידיעות שונות ועל כן כבד את חכמי היהודים וינשאים

(*) על דבר ר' יצחק הישראלי הזה ע' הקדמת ספר יסוד עולם (ברלין 1849 הוצאת ר"ד קאכעל) וסי' (Itinéraires) להחכם ר' אליקים כרמולי.

וַיִּנְשָׂאֻם, ואיש יהודי ושמו ר' יהודה בן יצחק מקורדובא
היה שר וגדול בהיכלו, ולפי הנראה שמהו לשר האוצרות (*).
השר החכם הזה היה מכבד מאד את הרא"ש ואת ספריו, כי
כגדל חכמתו כן רבה אמונתו, ויהי תופש תורה וחרד על
דבר ה' כאחד החסידים הראשונים.

בשנת ה'א פ' (1320) הרחיבה שְׂאֹל נפשה ופעה פיה
לבלי חק ותקיא צבאות מלאכי רצח על כל מושבות בני
ישראל בערי צרפת וספרד הצפונית, ויותר ממאה ועשרים
קהלות נרצחו אז בידי מרצחים לעיני השמש. הרצח ההוא
נודע בשם גזרת הָרָעִים. ובשנה האחרת נרצחו ונשרפו ונתלו
ונטבעו עוד המון יהודים רבים בתגרת ידי עדת מרצחים
אחרים. ההרג הנורא ההוא נודע בשם גזרת המצורעים.
עת רעה מאד ועת שלטון הרצח היתה אז ליעקב ברוב
ארצות איירופא, אך ביהודים היושבים ברומא לא נגעה
יד העת ההיא לרעה, כי הם ישבו אז לבטח, רוב שלום
בבתיהם ושלות השקט להם מסביב, ועל כן היתה לא
ידם להנות בתורת ה' גם לשקוד על החכמות והמדעים
החיצוניים. ובעת אשר בצרפת הדרומית אומללו גפני
המדע בכרם בית ישראל על ידי השמדות הנוראות אשר
חלו בהם צורריהם, צָץ עֵץ הדעת בכל מושבות בני ישראל
בארץ איטליא ומה גם בעיר רומא. כי בראשית המאה
הי"ז, בדור החכם והמשורר הנשגב דאָנטי, החל רוח
חדש לפעם בכל רחבי ארץ איטליא, עיני יושביה נפקחו
לֵאמֹר באור הדעת, ונשיאי הארץ ורוזניה חגרו בעוז מתניהם
לרומם את קרן החכמה והמדע וכל חרשת המעשה ומלאכת
מחשבת איש איש בנפות משלתו, וימשכו בעבותות אהבה
את חכמי הדור ההוא לְשִׁבֵּת בהיכליהם ולהושיב את החכמה

על

(*) תשובות הרא"ש CVII סי' 6.

על גבי מרומי קרת. הנשיא אשר הפצו הצליח בידו לכונן בארץ ממשלתו בית מדרש לחכמה, חשב לו זאת להצלחה גדולה כאין כמוה. אחד מגדולי נשיאי איטליא, הלא הוא ראבֿערט מאַנשו סלך נעאַפֿעל, שגה מאד באהבת החכמה גם כִּבֶּד מאד את שפתנו הקדושה ואת ספרותה ולמענה היה גם כִּגְדֹל ישועות לבני עמנו ההוסים בצִלו. רבים מחכמי ישראל היו מוריו ומלמדיו בלשון עֵבֶר גם במדעים שונים, והוא מלא את ידיהם לכתוב ספרים רבים בחכמה ודעת אלהים. גם החכם הנפלא והמשורר הנעלה אשר נשגב שמו בכל העמים והלשונוֹת עד היום הזה, הלא הוא דאָנטי אליגיערי, נתן כבוד לחכמי היהודים וסופריהם, עד כי רָעָה לו לָרֵעַ ולאֹהֵב נאמן את המליץ והמשורר העברי, ר' עמנואל הרומי. גם עשירים רבים בין בני עמנו, אשר נחשבו אז כנשיאים קטנים וישבו בהיכלי כבוד כרוזני ארץ, אהבו מאד את החכמה, ויאספו אליהם חכמים וסופרים, מליצים ומשוררים וינהלוֹם בלחם ושמלה ובכל המחשורים אשר יחסרו להם, לבעבור תהי לאל ידם להגדיל תורת החכמה ולהאדירה. שלשה אנשים חכמים וסופרים התִּתְּרוּ אז את חבטי משוררי ספרד ופרובינצא לעשות מטעמים בשירי שפת קדש כמוהם, הלא הם: ר' יהודה נור אריה המכונה בשם לעָץ הראָמאָני (*), ר' יהודה הסיציליאני ור'

(*) ר' עמנואל במחברותיו (מחברת י"ב) הרחיב פה האריך לשון לפאר ולרומם את החכם הזה על כל תהלה ותפארת, ואף כי אין להביא ראיה מהפלגת מליצותיו ושיריו, בכל זאת נוכל להציל מפיו דבר אמת כי זה האיש גור אריה היה רד עם אל ועם קדושים נאמן, האיר עיני חשוכים, והורה דרך לנבוכים, למד החכמות על הסדר, ונכנס חדר בחדר, כל רו וכל סוד נפשו ידעה מאד. אחרי כן יודה ר' עמנואל כי החכם הזה אהב אותו אהבת נדבה, והוא גמלהו רעה תחת טובה, הוא כחסדו (יאמר עמנואל) נשאני על כנפי נשריו, והביאני מפירי

ור' עמנואל הרומי, וזה האהרון הגדיל לעשות ויֵשֶׁב את עטרת תפארת מליצת יִשְׁרוֹן לְחֶסְנָה כבימי ר'ש בן גבירול ור'י הלוי ז"ל. ראשי קהל עיר רומא התרפקו אז גם הם על אהבת חכמת ישראל והספרות העבריה, כי הם אספו אליהם את כל ספרי ההכמה אשר חברו ואשר העתיקו חכמי היהודים עד הימים ההם, וביתר שאת אהבו את ספרי הרמב"ם ז"ל, וכבר היה בידם ספר משנה תורה גם ספר המורה בהעתקה עברית ויתר ספריו, אך מפירושו להמשניות לא היו בידם

רק

ספריו, ופניני אמריו, ואשכולות גרדיו וכפריו, ואני לקחתי מבין ספריו הפנינים, והגם בתוך ספרי ופירושי נתונים, עטרת ספרי מפניני אמריו, ומן הכונות, והאמת והאמונות, והסודות הצפונות, והדעות הנכונות, אשר בתוך ספריו נתונות, ויחשתי אלי קצת מסודותיו, ובניתי חדרי ממשיכות חמדותיו, וידע אדוני וידע כל היקום, כי מבלתי חכמות ספריו ספרי לא יוכלו קום. אשר ימצא בהם מדבר אמת ועונה צדק אליו יהיו נחשבים, ואשר ימצא בהם שגיאות אני עשיתי ואני אשא. ותהי הנקלה בעיני ר' עמנואל כי התודה את חטאתו קבל עם, ויוסף לכפר פני החכם ההוא בספרו בשיר ובמליצה את יפעת יקרתו, וכל מעשה תקפו וגבורתו, ובאמת הציב לו יד ושם עולם בשירתו הנפלאה ובמליצתו המסלאה אשר בספרו הנפלא (מצד ק"ה עד ק"י). החכם הזה היה גם משורר גדול בשפת קדשנו כאשר יעיד עליו ר' עמנואל בשירתו אשר שר לכבודו:

וְהַשִּׁיר יוֹדֶה וְיֵאבֶה עֲבֹדֶה וְכָל שֶׁר נִגְדֶה פֶּאֶבֶק דֶּק פֶּרְחוֹ
וְשִׁיר כָּל עֵר יוֹרֵשׁ עֲזוֹבֶת הַחוּרֵשׁ וְשִׁירֶיהָ פֶּשׁוּרֵשׁ וְשִׁירֵינוּ צִמְחוֹ.

ובמחברת התפת והערן ישים ר' עמנואל את החכם הזה בראשי הקרואים היושבים בגן עדן לחזות בנעם ה' (ו"ל וכאשר במעלות הערן עלינו, נוראות ראינו, כי שמה ישבו כסאות רמות ונשאות, היו בעיני פלאי פלאות, ובתוכם כסא מלאה זוהר, וכמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר, ואומרה בי אדוני למי הבסא הנכבד והנעים, ולמי ההרום מעשה צעצועים, ויאמר אלי חייך הכסא הוא לאביר הרועים מעותד ולו יהיה, הוא יהודה גור אריה כו' עכ"ל). וע' דברי צונץ אודות ר' יהודה הזה.

רק המסכתות אשר העתיקו ר"י חריווי ור"ש אבן תבון ,
ונכספה גם כלתה נפשם כי יתעוררו חכמי לב להעתיק את
פירושו גם ליתר המסכתות אשר לא נעתקו עוד ללשון עברית
עד הימים ההם . ועל כן שלחו שליח מיוחד לברצילונא
להלות את פני הרשב"א ז"ל אשר ישב אז על כסא הרבנות
בעיר ההיא כי יצוה לחכמי ספרד להעתיק את הפירוש
הנאור ההוא ללשון הקדש להאיר עיני כל ישראל . והרשב"א
אשר כל ישעו וחפצו היו רק להגדיל תורה ולהאדירה , נעתר
בכל לב אל שאלתם , ויבקש אנשים חכמים אשר פ"ח בהם
להוציא את ההעתיקה ההיא לאור . אך לא בנקל מצא אנשים
כאלה , כי חכמי ספרד לא ידעו עוד לשון ערבית , גם
האנשים המעטים אשר בטולידא ובקרבת גראנאדא אשר
הבינו עוד את הלשון ההיא , היו גם הם קצרי יד לעשות
במלאכת ההעתיקה מפני עומק המשג וחסר לב המשיג , ורק
אחרי עמל ויגיעה רבה הצליח הרשב"א למצוא אנשים חכמים
אשר הצליחו במלאכת הקדש הזאת והוציאו את ההעתיקה
ההיא לאור . ואלה שמות האנשים ההם : ר' יוסף אבן אלפונס
ור' יעקב אבסי*) יליד היעסקא , ר' שלמה בן יעקב ור'
נתנאל אבן אלמאל , שניהם רופאים מעיר סאראגאזא , ועוד
אנשים אחדים**) . ועלינו לשבח להחכמי עיר רומא , ויותר
עוד להרשב"א ז"ל אשר באהבתם העזה את תורת ה' ובעמל
ידיהם הרב הביאו לנו את הסגולה היקרה הזאת אשר אין
ערוך לטיבה ויפיה .

בימים ההם התנוסס הנשיא ר' קלונימוס בן ר' קלונימוס

יליד

(* כצ"ל ולא עכסאי כמו שנדפס בטעות (בהעתיקו לסדר נשים)
והוא שאל שאלות אחדות להרשב"א (ע' תשובות הרשב"א ח"ג סימן קל"ד) .

(** העתיקות רוב המסכתות נשלמו (בשנת ה'א נ"ח 1298) ,
ע' הקדמת מסכת תרומות , שבת , יבמות ובבב"ק , וע' מ"ע הרז"פ

יליד פרוביצנא (נולד בשנת ה'א מ'ז 1287 ונפטר בערך ה'א פ'ז 1337), איש חכם לבב כאחד החכמים הגדולים ואנשי השם מעולם. עוד בימי עלומיו העתיק מלשון ערבית ללשון הקדש ספרים רבים בעניני חכמת הרפואה, התכונה והפילוסופיא. לפי הנראה התודע החכם הזה אל המלך ראבערט בהיותו בצרפת הדרומית, וימצא חן בעיניו, ויקחהו אתו ויגמלו וינשא, ועל פיהו בא לעיר רומא, ושם ישב בסוד חכמים ונבונים גם בסוד עלוי לב, והם הלז פניו לכתוב ספר שעשועים על ימי הפורים, ויעתר להם ויכתוב את הספר הידוע בשם מסכת פורים גם בשם מגלת סתרים (*), הוא העתיק את ספר אגרת בעלי היים מלשון ערבית ללשון עברית להוכיח את בני דורו הנלוזים במעגלותם ולהשיבם אל מסלות ישרים ומעגלי צדק. ולתכלית הזאת חבר גם את ספרו אבן בוחן בשנת ה'א פ'ג (בסוף שנת 1322). ראשי קהלות איטליא ועיר רומא כבדוהו מאד ובכבודו התיקרו. כי הוא היה באמת איש חמודות, חכם מהם ובעל נפש יקרה גם נושא חן בעיני ראבערט מלך נעאפעל. ולמען דעת יקר תפארת האיש היקר הזה, נעתיק בזה את אשר כתב ר' עמנואל ידידו ומכבודו על אדותיו, הלא כה דבריו: "הוא (ר' קלונימוס) לבדו נזר ה'מן, ר'ד עם אל ועם קדושים נאמן, ידו בכל החכמות ראשונה, ויד כל חכמי הדור באחרונה, לו המליצה הבתולה אשר לא ידע אנוש דרכה, ודבר גבורות וחין ערכה, לפניו בושו המליצים אשר מעולם, ועמו על שפה כלם, חרדו לפניו ועמדו תמהים, כי אין מענה אלהים כו', ידע על פה ספרי תלמי, וספרי כשדים ויושבי לב קמי, למד הזמן ידיו לקרב, להעתיק מלשון עברי ספרי לשון ערב כו', ידיו בערף כל מתחכם ומתפלסף, וכאסוף ביצים

(*) נדפסה לראשונה בעיר וויניציא שנת שי"ב 1552

(תחיי ח"ג)

ביצים עזובות כל חכמי הארץ אוסף, יחריד במליצתו כל מליץ, וישביע בצחצחות הנפשות והעצמות יחליץ כו', הוא עמרת תפארתנו, סהרנו וְשִׁמְשֵׁנו, כי ביטוי לא ישיא אויב בנו, ובן עולה לא יעננו. ואל הנשיא החכם הנכבד ר' שמואל כתב על אדותיו בדברים האלה: והנה אתנו בראש האבן הראשה, המבעת לחכירות ולקדושה, משבצות זהב השכל לבושה, אבן בוחן פנת יקרת מוסד מוסד, אלופנו ראש לכל אשר יתחסד, הוא הגבר הקם על יסוד במשא, כלביא על חכמי הזמן יקום וכארי יתנשא, החכם הגדול הפילוסוף האלהי ר' קלונימוס בן כבוד גדולת קדושת החכם הגדול הנשיא ר' קלונימוס זלה"ה עומד על משמרת מלאכת עבודת אדונינו המלך רובריט' שיחיה, אשר בצלו נחיה כו', אלו האכילנו מן אמרותיו, ולא טעמנו צוף יערת דבש העתקותיו, דיינו במה שראינו סחמדותיו, מלבד שִׁמְן הענוה שיוורד על פי סדותיו, ואלו גלה ערות המקנאים היוורדים עמנו עד לחיינו, ולא עשה בהם שפטים דיינו כו', מלבד אשר העז חכמי הזמן כארבה, ואזן וחקר ותקן משלים הרבה, עלה במרום החכמות וַיִּשָּׁב מִהֶן שְׁבִי, ויגדל יתר אל הנגב ואל המזרח ואל הצִּבְי, הוא שלמה בחכמותיו, ודוד במליצותיו ותהלותיו, הוא הימן וכלכל כו'*) ועוד כהנה וכהנה ירוסם המליץ הזה את ר' קלונימוס ויפארהו וינשאהו ויהלל הודו וכבודו, הכמתו, תורתו, צדקתו וענותו. והנה הנשיא הזה חבר גם שירים רבים בלשון עברית, אך שיריו לא הללו, ור' עמנואל יכתוב כי הוא לא הראהו שיר שקול כאשר הראהו ממליצותיו את כל בית נכותו, וזה לנו לעדה כי גם הוא ידע בנפשו כי נבצרה ממנו מלאכת השיר ועל כן לא הראה את שיריו לפני אבי המשוררים כר' עמנואל (**).

גדול

(*) עמנואל מחברת כ"ג. (**) ע' מש"ב הרה"י צונץ במ"ע

גדול ומהלל ממנו בשירים ומליצות היה ירדו ומכבוד
 ר' עכנאל בן ר' שלמה הרומי (נולד בערך שנת ה'א כ"ב 1262
 ונפטר בערך ה'א צ' 1330) *, כי הוא היה מופת הדור
 בידיעתו הנפלאה בכל מסתרי השפה העבריה ובמלאכת
 מליצותיה ושירה. כי כחומר ביד היוצר, כן השפה הושת
 בידו, וכחצים ביד גבור משכיל כל ניביה ונאמיה בימין עוז
 לשלח אותם אל מטרת הפצו. בכל שיריו ומליצותיו יחבו
 סמתיים, אמריו מנפת מתוקים, מון אל זן צחות מפיקים,
 וזהב היפי מעליהם מריקים. בשירי שנינה לשונו חצים
 שנונים, ובמליצות מהתלות שפתיו חדודי חרב (**). הן אמת
 כי כבר סלו לפניו חכמי משוררי ספרד ופרובינצא את המסלה
 אשר

גייגער שנה שניה צד 313, שנה רביעית מצד 200 והלאה אודות
 הנשיא ר' קלוגימוס.

(*) לפי מהר"ם שטיינשניידער בכפרו. מאננא. נולד בשנת
 ה'א ל"ב 1272.

(**) להראות את הקוראים כח ירדו בשירים כאלה, נציג בזה
 שיר אחד ממין הזה לדוגמא:

רְאִיתִי אִשָּׁה מְרַשֶּׁעַת עַל לֵב הָאֵלֶּה מוֹקַעַת
 כָּל עוֹבֵר עָלֶיהָ יִשֵּׁם מִשְׁתָּאָה מִהָרִישׁ לָדַעַת
 אֲמַרְתִּי מַה יָּפִית אֵלֶּה! לָךְ יִתְרוֹן עַל עֵץ הַדַּעַת
 רַבּוֹת אֵלוֹת עָשׂוּ חֵיל אַךְ אַתְּ בִּשְׁעַר מוֹדַעַת
 לוֹ עֲלִית עִם כָּל הָאֵלוֹת תוֹךְ מַאֲזָנִים אַתְּ מִכְרַעַת
 וּלְנִגְעֵי הַנָּשִׁים הָיִית אַתְּ אֲזוּב וּשְׁנֵי תוֹלַעַת
 מִי יִתֵּן יִדְמָה אֶל יָפִיךָ כָּל עֵץ יַעַר עַד מִיפַעַת
 לוֹ תִשָּׂאִי סָפְרִי זֶה יוֹם יוֹם, תִּהְיֶה נִפְשִׁי לָךְ נִכְנַעַת
 אֶלְבִּישׁ אוֹתְךָ אֶפּוֹד וּמַעִיל, אֶחָבוּשׁ עַל רֹאשְׁךָ מִנְבַּעַת
 אֶתֶן עַל בִּדְיֶךָ עָגִיל עַל פְּאוֹרֹתֶיךָ מַבַּעַת
 אוֹסִיף לָךְ כְּהֶנָּה אִם לִי אַתְּ וּבִקּוּלִי אַתְּ שׁוֹמַעַת.

אשר הלך בה, אך לא רבים בהם אשר נפשם דרכה עז על
במתי המליצות הנמרצות והשירות הנערצות כמוהו, ואשר
הצליחו להעריך אמרי בינה הנוקבים ויורדים עמוק עמוק
בלבות קוראיהם כאשר הצליח הוא באורח נפלא. כל איש
נלבב אשר אהבת שפתנו העזובה והעלובה ננעה בנפשו,
יורה בכל לבב להמליץ הזה על הסדר ועל אמתו אשר הפליא
לעשות עמה בהחליקו יקתת פניה, בְּהִרְנִינוּ את לבה בשפתי
הַנָּנוֹת, ובחדשו כנשר הוד יפעת נעוריה. אך לעומת זה
ידוע לבבו בראותו כי הוא הפליא גם את מְפֹתֶיהָ, בחללו
את קדושתה בשירי עגבים על אילת אהבים ואשישי ענבים
אשר בחלה נפשה בהם מעולם וְהַנֶּעַל אותם עד העולם.
ועוד בדורות קדומים נִחְרוּ בו תופשי התורה על אשר הרהיב
בנפשו עזות להפשיט את מְעִיל הצניעות מֵעַל בת ירושלים
הזאת, להסיר מעליה את צִנִּיף חסידותה ואת עֲדֵי קדשה
מִהָרֵב, ולהלביש אותה מְחֻלָּצוֹת כבת שובבה הַמִּפְּזֹזֶת
בְּבִמַת יִשְׁחָק וּמִשְׁקַרְת עֵינֶיהָ לִבְקֶשׁ אהבה גם משוררת שירי
חֶשֶׁק ומעוררת רוח עגבים (*). אולם בכל זאת היה ר' עמנואל

איש

(*) ע' בספר מקדש מעט להריאסי (ווינ 1851, הוצאת
הרה"ח גאלדענטהאל) צד 106: "אמר הריאסי ולא הבאתי במליצתי את
ר' עמנואל ממשפחת הצפרוני על לשונותיו ועל דבריו במחברות
החשק", ומרן הב"י בא"ח סי' ש"ז סעיף י"ז כתב: "מליצות ודברי חשק
כגון ספר עמנואל אסור לקרות בהן בשבת ואף בחול אסור משום מושב
לצים, ועובר משום אל תפנו אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם, ובדברי
חשק איכא תו משום מגרה יצה"ר, ומי שחברן ומי שהעתיקן ואצ"ל
המדפיסים מחטאים את הרבים עכ"ל, גם ר' אלקנה בספרו מנורת
המאור (כ"י אקספורד) רמז על ספר עמנואל במאמרו: "ומהם שעושים
מליצות וניגונים בדברי חשק ובעגבים ומפלגין בשבת הנשים היפות
והבחורים ומתוך כך באין מקצת בני אדם למחשבות והרהורים רעים כו'
כל השירות הללו וכיוצא בהם רעים ואין בהם תועלת כ"א היוק גדול עכ"ל.
גם ר' ישראל נאגארה רמז אל מחברות עמנואל בהקדמת ספרו מימי ישראל

איש תם וישר, ירא אלהים וסר מרע, תופש תורה, שומר מצוה וכל מעשהו באמונה כאחד משלומי אמוני ישראל, וכנבזה שמים מארץ בן גבהו דרכיו והליכותיו מדרכי שירי ענביו ומליצות מהתלותיו במחברותיו. אמנם כן כי מעשיו אינם רצוים, אך כונתו היתה רצויה: להראות העמים והשרים כי שפתנו עוד אֶתֵּנו, וגם אחרי בְּלוֹתָהּ עוד לה עֲדָנָה וַיִּפְּעָה, ועוֹ בידה להתחרות את הלשונות הצעירות המתהלכות בארץ החיים גם בשירי אהבים כבכל דברי חכמה ואִמְרֵי בִּינָה. ואף גם זאת היתה כונתו להעיר ולעורר את אהבת שפת קדשנו בלבבות בני עַמֵּנו, אֲשֶׁר עֲזָבָהּ וַיִּגְדֹּלָהּ, וְלִלְמַדְם דְּבַר בֵּה צחות ולכתוב בעט סופר מהיר, כי אם לא יִדְעוּ דרכיה וארחות מליצותיה, לא יוכלו לדעת גם את דרכי התורה הכתובה בה ומליצות ראשינו החזוים ונביאי האמת והצדק —. וממוצא דְּבַר יִדְעוּ כי בעת אשר חמא ר' עמנואל בלשונו, שָׁרָה לכבוד שפת קדשנו בְּאֶזְנוֹ, וְסָר עֲזָנוֹ —. והנה למען דעת חין ערך האדם הגדול הזה ויקר תפארת גדולתו בתורה ובחכמה ובמעשים טובים, נודיע בזה בדברים קצרים את תולדות ימי חייו ותולדות ספריו היקרים וכל תהלוכותיו תחת השמש.

ר' עמנואל בר' שלמה הרומי, היה חֲמָר מְנוּעַ משפחה רמה בישראל, משפחת הצפרוני. אביו היה גבר תָּמִים ותָּמִים דעים ככל היושבים לפני ה' ומבקרים בהיכלו. אָמוֹ מרת יושמה היתה אשה יראת ה' ועוֹשֶׂה צדקה בכל עת (*).

מוריו

וְזֶל: ולא יכנס בגבול אשר גבלו ראשונים לספרים חיצונים ודברי נרגנים אשר הנה להם בדברי חשק כו' ואמנם יופי המליץ וכחו, איש אשר אין מעצור לרוחו להתראות שיחו בכל נושא שיהיה הולך נכוחו, ולא פנה אל רהבים ושירי עגבים לפלח בחץ (האהבה) כל ריק ופוחז פחו כמים עכ"ל.

(*) שם (בג"ע) בועז ושם נעמי, שם הצדקות יושמה אמי (מחברת התפת והערן).

מוריו ומלמדיו בהנ"ך ובתלמוד היו רבנים גדולים אנשי
שם. חותנו ר' שמואל היה איש צדיק תמים וחסיד בכל
מעשיו אשר נרצח בידי מרצחים, ולפי הנראה על קדוש
ה', ור' עמנואל נשא עליו שיר נהי מְשִׁבֵּר לב השומע,
הלא כה דבריו: חברתי קינה נמרצת, ממשבצות היגונים
מְשִׁבֵּצָה, וטבכי ואנחה מקבצת, על פטירת בעל בעמנו,
אשר עמד בפרץ בעד עמנו ובעד ערי אלהינו, רצוי לרוב
אחיו ודורש טוב לעמו, אשר קבלו פסולים את דמו, חוץ
לזמנו וחוץ למקומו, נודע ביהודה ובישראל גדול שמו,
הצדיק החסיד מור שמואל חותני עמרת ראשי, ועליו
שפכתי דמי ונפשי, כי יגונותי עליו רבו משערות ראשי,
הוא החל להושיע את ישראל מצרת הַזֶּמֶן, ונשאר הדור
אחריו בְּאַלְמֶן. וזאת הקינה אשר חברתי על ראש גולת
אריאל, האדם הגדול בענקים חותני ר' שמואל:

הָהָה עַל עֲדֵי חֶמֶד אֲשֶׁר צָמְקוּ, מֶה אִמְלִלּוּ לְבוֹת אֲשֶׁר יִשְׁקֻקוּ

צַר לִי כְּרֹב מִמָּשָׁח נְשִׂיאִי! הַפְּמוֹת נָבֵל גְּאוֹנָה בּוֹקְקִים בָּקְקוּ

אֶרְאֶה וְדַמִּיָּה נְשִׂיאִי! צוֹעֲקִים מִן הָאֲדָמָה, לִי בִקּוֹל יִנָּאֲקוּ

לֹא הָאֲמַנְתִּי הַגָּבִיר! פִּי תִרְבּוֹת צָרִים פְּחִיז אֹתָהּ בַּתִּקּוּ

לִפִּי לְחֹתֶנְתִּי * פְּחִלִּיל יִהְיֶה, לָהּ יִהְיֶה מְעִי וַיִּהְפְּרֻקוּ

אֶךְ עַל פְּרִידָתָהּ נְשִׂיאִי! אִשְׁבָּה מְרַעֵיד וְרַעֲיוֹנִי בְּמֶר יוֹעֲקוּ

אבי

(* שם חותנתו היה ברוניטה, ור' עמנואל יזכיר גם אותה
במחברת התפת והערן, וז"ל: שם) מרת ברוניטה חמותי החסידה,
אשר האירה הארץ מכבודה.

(תח"י ח"ג) חית

אָבִי וְהוֹרָתִי בְּעֶדֶן ! עוֹרְרוּ כִּיּוֹם בְּכִי אֶל תַּחֲשׂוּ וּצְעֻקוּ
הַיּוֹם אֲנִי נִכְאָב וְאֵין לִי אִם וְאָב , הַיּוֹם שְׁלוֹמִי עוֹשָׁקִים עֲשֻׁקוּ

עוֹרוּ אָבוֹת עוֹלָם ! וּפְנִי קִדְמוֹ וְרֹאוּ עֵנֶק חֵן זֶרְעֵכֶם עֲנֻקוּ
עַל פִּי עֲצָתוֹ עִם יְיָ נִסְעוּ , עַל פִּי עֲצָתוֹ יִתְּנוּ יִשְׁקוּ
נָשִׂיא עָלֵי בָנָיו מִשְׁחֹ הַזְּמַן , כִּי עַל שְׁפָתָיו צוּף וְחֵן הוֹצֵקוּ
מִה יַעֲשׂוּ בָנִים וְרוּעָה נֶאֱמָן נִפְקֵד וְדוֹרֵיו עֲבְרוּ חֲמֻקוּ
יֹאמְרוּ שְׁמוּאֵל מֵתָּה וְסִרְתָּ דְבָרִים , אִיךָ מֵת אֲשֶׁר כָּל מַעֲשָׂיו צָדִיקוּ *
מֵתוֹ אֲשֶׁר שָׁנוּ בְּהַבְלֵי הַזְּמַן , מֵתוֹ אֲשֶׁר מִן הָאֱמִין רָחֻקוּ
מֵת אִישׁ אֲשֶׁר בָּנָיו בְּמַחֲשָׁה הוֹלְכִים , לֹא מֵת אֲשֶׁר כָּל פְּעֻלָּיו זָקֻקוּ
לֹא מֵת נְשִׂיאָנוּ וּבָנָיו הוֹלְכִים דְּרָכֵי אָבוֹתֵיהֶם וּבָם דְּבִקוּ

יִהְיֶה דְמִי פָנָי אֶל חַי כְּמוֹ דְמִים עָלֵי יָד אֶהְרֵן נִזְרָקוּ
וּמִנֵּת עֵוִילִים שׁוֹפְכֵי דְמוֹ יִהְרְגוּ וְרֹאשָׁם מוֹלָקִים יִמְלָקוּ
גַם הַכֹּלָבִים אֶת דְּמֵיהֶם יִלְקָקוּ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּם הַגִּבּוֹר לָקָקוּ
אֶף תֹּאכְלֵמוּ אִשׁ מְלַחֶשֶׁת וּמִנְפֶּשׁ וְעַד בָּשָׂר הִכִּי יִדְלָקוּ
מִפִּיץ וְחֵץ שָׁנוּן יִתֵּד סִיסְרָא רַקֵּת בְּנֵיהֶם יִחְלְפוּ יִמְחָקוּ
הַמֶּסֶךְ לְשׁוֹן זֶרַעַם בְּמוֹ פִּיהֶם , עֵינֵיהֶם בְּהוֹרִיתוֹ הִכִּי יִמְקוּ
לֹא

* רַל האומרים כי ר' שמואל מת , סרה הם דוברים , כי הוא
ויהא איש צדיק , וצדיקים במיתתם קרואים חיים כאשר הרשעים בחייהם
קרואים מתים .

לא נין ולא גֵּבֶד בְּעִמְיָהֶם וְכָל רוּאִים יִנְיֶעוֹן ראש וְגַם יִשְׁרָקוּ

הָהָ בָּל יְמוֹתַי עַל נְשִׂאֵי אֶסְפָּדָה הָהָ עַל שְׂדֵי חֲמֵד אֲשֶׁר צָמְקוּ *).

גם אשת ר' עמנואל היתה אשה יראת ה' כאבותיה, טובת שכל וטובת טעם ודעת, חכמתה בשערים מודעת, וחהלתה עד מרחוק נשמעת. והנה בהיות ר' עמנואל בן אבות צדיקים, תלמיד רבנים מובהקים, חָתָן איש חסיד וקדוש, ובעל אשה צדקת וישרה, אָחִיו גם הוא בדרכיהם הטובים. מעוררו חֲמֵד אֲשֶׁרִיו במעגלי צדק, פֶּזֶר נתן לאביונים, ובצדקת פזורונו עשה לו שָׁם, לא היה נוקם לצריו ונוטר לאויביו. לא הטיב איש עמו אשר לא זכר לו טובו כל הימים, ולא נח ולא שקט עד אשר נמלהו טוב תחת טובתו. לא מנע טוב מבעליו, ולא התחבר איש אליו אשר לא אָצַל מהור חכמתו עליו. בכל עת אשר חבריו והאנשים אשר כגילו לעגו לו ואכלו ושתו וחגגו ויעשו הלולים, שקד הוא על דלתות התורה והחכמה עד אשר הצליח ויעש פרי הלולים. הוא כתב באורים על רוב ספרי התורה והנביאים והכתובים, והאמין כי באוריו נעלים הם על כל באורי החכמים אשר היו לפניו. ולהראותך קורא נעים איך היו באוריו נכבדים ואמתיים בעיניו, אעתיק בזה את דבריו אשר שָׁם בפי דניאל אוהבו בהוליכו אותו בשערי התפת והערן. כי אחרי אשר ראה בעיניו את משפטי הרשעים בגיהנם, התפלצה נפשו והתחלחלה פן תעבור גם עליה כוס כעל כל זעומי אֵל, אך דניאל נחם אותו וידבר על לבו כדברים האלה: הסר עצב מלבך ואל תלבש חרדות, כי כך מדבר נכבדות, ולא יגע כך רע כאשר

חשבת

(*) מחברת יצ' בס' עמנואל

חשבת, יען אשר למצות האל הקשבת, ופירשת ספרי הנבואה ובעמים עזם הודעת, ונפלאות בם השמעת, כי כבר חדלה התורה מתקה ודשנה, עד שקמת והחזרת עמרת ראשה לישנה. אספת כל פניני החכמה, ושבת אותם בפירוש תורת ה' התמימה, וקמה בידך ממלכת המפרשים, כי לא הנחת דקדוק המלות ופשטים וחידושים, וסודות נעלות וחירות נפלאות, אשר לא תהיינה בספרך מובאות, עד אשר היו דבריו דברי נבואות (*). השבת והזנת שמות שאר המפרשים, אשר בראותם פירושיך יעמדו נכלמים ובושים, וחרדו אל מאמריך גם הכהנים הנגשים. כמה שמח ישעיהו הנביא כאשר פירשת כפרו, חי. אני בראותו פירוש על מה הפו נשבע ביוצרו, כי כאשר פירשת כן כוון במאמרו. ולו ידעת כמה עלו שלמה מלך ישראל, כאשר אמר לו מיכאל, פירש ספרך עמנואל, חייך כי בשמעו שפירשת פתק אכלת תקיאנו. מגזרת וכי יפתה אמר עת לשחוק, ושמח לבלי חוק, וישבע כי כן היתה כונתו, ולא ראה כל מפרש אשר הבין מליצתו כו' (**). אהרי כן יספר את הכבוד אשר נחל בגן עדן אדות באוריו ההם על ספרי הקדש, הלא כה דבריו: אז היינו ברחובות העדן משוטטים, וכל הנצבים אחרינו מביטים, וקול נשמע עד למרחוק, לאמר בא עמנואל הנה ועת לשחוק, וישמע דוד כי באתי הלום, וירץ לקראתי ויקדמני בשלום, וכנור ונבל עשור בידו, והארץ האירה מכבודו, ועמו אסף והימן וידותון בנבלים ובכנורות, ובני קרח מחצצרים בחצוצרות, ויאמר דוד אלי ברוך הבא בשם ה'! האתה הוא המעביר חלודה

(*) מפירושו על התורה הוציא החכם Abbe Perreau סוק אוצר הספרים בפארמא, דוגמאות אחדות בארכיוו של הח' מארקס.
 (**) פי' לספר משלי נרפס רק פעם אחת, בנעאפעל שנת רמץ 1487 והוא יקך המציאות מאד.

חלודה מעל פני פניני, ויחבקני וינשקני, וכאשר ידבק האזור על מתני איש כן ידביקני, ויאמר אלי אתה כבדתני במה שפירשת ספר תהלות, והראית בפירושיך מעלותיו המהללות, ובארת מליצותיו אשר היו עד כה בתולות, ואיש לא ידעם כו', וישלח דוד ויקרא לכל המפרשים אשר פירשו ספר תהלות ולהביא פירושם, ויבואו כלם במצות דוד המלך ודוד קמחי בראשם כו'. ויאמר דוד אל המפרשים העומדים לפניו, יאמר לי כל אחד מכם מזמור יקום אלהים ויפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו, ויגל מצפוניו ועניניו, כאשר תראינה עיניו, אז קמו ואחו כל אחד מהם דרכו, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ויאמר דוד אין בכם מנחם משיב נפשי, ויקם וישקני על ראשי, ויאמר זה הוא צרור המור, זה חשף סוד זה המזמור, ולא נשאר בו רמז וסוד, מקירות הספן עד היסוד, שהוא לא גלהו, הוא החל לבארו והוא כלו כו'. עודם מדברים עמי והנה יחזקאל הנביא בא, ויאמר מה מאד כבדתני בפי' ספרי, ובמה שכתבת בראש הספר וסופו המצאת למחלת המפרשים צרי, כי כאשר נטית מטה פירושיך על מעשה המרכבה, שמת ים הספיקות לחרבה, ונבקעו כל מעינות תהום רבה, ועברו בני ישראל העדה הקדושה, בתוך ימי החכמה ביבשה. עוד זה מדבר והנה ירמיהו, משמאלו אלישע ומימינו אליהו, ואחריהם ברוך בן נריהו, ויושט ירמיה אלי ידו, ויאמר ברוך שחלק לך מכבודו, חי אני כי עטרה לראשי ענדתיך, על דבר פירושך אשר פירשת בטרם אצרך בבטן ידעתיך. אשר לאו מפרשי הזמן להשיב פירושו, ואתה גלית ענפו ושרשו, והאכלת הרעבים אל דבר אמת צופו ודבשו. עוד זה מדבר והנה ישעיהו הנביא בא, ויאמר אלי שלום לך המפרש אשר בתוך נביאים נבא כו', היו דברי בעיני המפרשים לאין, עד שקמת והיו בפירושיך מחמד כל עין, על כן נזכרה דודיך

מיין כו'. עודנו מדבר והנה המלך שלמה, על טוב יזכר שמו, ולהקת הנביאים מחברי המקרא עמו, ובראותם אותי מרחוק הכירוני, ובשם ה' ברכוני, ויאמרו בוא יבוא ברנה, נושא אלומות התבונה, אשר מדי פרשו ספרינו, גלה תפוחי זהבינו, אשר טמננו במשכיות כספינו כו'. ויקחוני ויעלוני במעלות עדן הגבוהים, ויביאוני אל אהל משה איש האלהים כו', ויאמר משה אלי: לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת חיי עולם, רק בצדקת פירושיך המבארים כל נעלם. כו', ובפרשך ספרי הוא ספר איוב פרצת עליך פרץ, ועשית לך שם כשם הגדולים אשר בארץ, כהנת פאר כחתן, בפרשך סוד בהמות ולויתן, אשריך שזכית לעמוד בסודם, ולא קדמך במ אדם. אז אמר שלמה: בחיי אני מתפלא איך יכולת לקשור פסוקי ספר משלי, וכתבת בפרשת אשת חיל מי ימצא נוראות, ובשיר השירים פירשת פלאי פלאות אשר לא תשבע עין לראות, ובפסוק צאינה וראינה בנות ציון גלאו כל חכמי הזמן לדעת כונתו, ולא מצאו חידתו, עד שקמת וחכמה וכבוד יספת, והוד סודו על האמת הוספת. ובספר קהלת לא ראו מפרשי הזמן בו תועלת, וחשבו האוילים קצת דבריו אולת, עד בואך מלון קצו ויער כרמילו, ואחרי נמכר גאולה תהיה לו כו' עכ"ל. גם במחברת הראשונה ממחברותיו יהלל מאד את באוריו לספר משלי "על דרך היסוד הנעלה, וכל רז לא אניס ליה"; פירושו לחמשה חומשי תורה, אשר לא השאיר רמז וסוד, מקורות הספון ועד היסוד; באוריו לספר ישעיה, ירמיה, יחזקאל, איוב, שיר השירים, קהלת ויתר המגלות גם ספר תהלות.

ד' עמנואל היה תלמודי גדול באחד התלמודים הגדולים בדורותיו, ידיו רב לו בדקדוק לשון עברית, גם חבר ספר בחכמת

בחכמת הדקדוק אשר פיו יקבנו בשם אבן בוחן (1), גם היה בקי בנתיבות החשבון, ומה גם בחכמת התשבורת, בחכמת הכוכבים והמזלות, בחכמת הפילוסופיא ויתר המדעים אשר היו נודעים בימים ההם. גם התרפק על חכמת הקבלה ורזי התורה, ויתהלל כי הוא בקי בספר יצירה ובספר הבהיר (2), ועל פי סודות הקבלה חבר ספר מיוחד לבאר צורות האותיות בלשוננו הקדושה, "ונתן האחרים והעשרות והמאות, רמז אל האלהיות והשמימיות והטבעיות" (3). הספר הזה יזכיר גם בבאורו לספר משלי (דפוס נעאפעל רמ"ז 1487), ויכתוב "כי לא כאותיות המצריות העבריות, כי בצורות אותיותינו נרמזים סודות גדולים, וכבר בארנו זה בספר אשר חברנוהו על באור סודות צורות האותיות", ובמחברותיו (מחברת השמינית) יזכיר סוד מעשה בראשית ומעשה מרכבה, סוד ארבע נהרות, סוד הנחש הערום, וסוד היבום והחליצה. "הראית" יאמר שם אל איש ריבו, הראית בְּסִפְרֵי חֲכָמוֹתֵי חָרוֹת, סוד אלימלך ונעמי וערפה ורות, הירעת מראות הקשת אל מי ירמוזו, והסתרים אשר בתוכם יגנוזו? הנגלו לך סוד מים העליונים, ומה הם? והנפילים אשר היו בארץ בימים ההם? הירעת הכרובים ולהט החרב המתהפכת וסודם, ובני אלהים אשר יבואו אל בנות האדם? הירעת סוד תבת נח כו', הירעת סוד הקמרת כו', סוד הברית כו', סוד עשר היריעות כו' ומה סוד הכרובים כו'.

-
- (1) הס' אבן בוחן יזכיר עמנואל במחברתו הראשונה, והוא נמצא בכ"י בפארמא ובמינצ'ן.
- (2) במחברת הראשונה
- (3) שם, ובמחברת העשירית כתב על הס' הזה: הוא כחי וראשית אוני, והוא עטרת על כל אשר חברתי בזמני, וחברתי בראש הספר שירה על כל השירות תהלל, והגדתי בה כונת כל הספר בכללו ויגילו בה רואיה כאשר יגילו בחלקם שלל.

כו'. עכ"ל, ומכל אלה ידענו כי הוא העמיק בחכמת הקבלה ושגה מאד באהבתה.

ר' עמנואל היה מהלל גם בין חכמי העמים, עד כי גם המשורר הנעלה מכל משוררי ימי הבינים אשר סלל את המסלה לתקופה חדשה בתקופות ימי עולם, הלא הוא דאנטי אלצ'רי, התרועע אתו ויהי אוהבו ורעו כל הימים, כי דאנטי היה פעמים אחדות בעיר רומא במלאכות בני עמו, גם היה קלוא בתוכה ימים רבים, ושם התודע אל ר' עמנואל ודבק בו לאהבה. כי ר' עמנואל ידע גם את לשון איטלקית כאחד הסופרים האיטלקים, גם כתב שירים רבים בלשון הזאת, ועד היום נשאר עוד בידנו שיר יפה אשר שר המשורר העברי הזה בשפה ההיא, ועל כן אהבו דאנטי אבי כל המשוררים האיטלקים ויחפוץ קרבתו ואהבתו (*). והנה אף כי רחקו דרכי שני המשוררים האלה בשיריהם כרחוק מזרח ממערב: שירי דאנטי מעופפים על כרוב מליצת נשנבה, מלאים זיו חזיונות נפלאות ומפיקים רגשות נוראות, ורוב שירי עמנואל מרחפים על מפלשי רוח התולים ורגשי שעשועים ולפעמים גם רחשי תעתועים, בכל זאת הם נפגשים יחד בקרבתם אל מטרתם אשר כוננו חצי שיריהם אליה: כי מטרת דאנטי בשיריו היא לאצור במשכיותיהם כל למורי דתו ומשפטי הפילוסופיא השאלאסטית אשר שררה בימיו, גם את הגיוני האהבה בתענוגיה ובמרירותיה, וגם ר' עמנואל הציב לו למטרה לכנוס בתוך שירותיו ומליצותיו הליכות ספרי הקדש והתלמוד ומשפטי הפילוסופיא הדתית כפי אשר הורנו הרמב"ם ז"ל, גם הגיוני האהבה שעשועת בני האדם כפי אשר הגו חכמי משוררי ספרד בשפת עברית החדשה

(*) הפראפעסאר מערקורי והרב רשד"ל ז"ל היו הראשונים אשר

הוכיחו בראיות ברורות כי דאנטי היה אוהב ורע לר' עמנואל

החדשה — ר' עמנואל היה הראשון אשר ראה את תבנית
החרוזים בשירי האישלוקים ויעש כתבניתם גם בשירי שפת
עבר. אולם רק שירים מעטים עשה בתבנית השירים ההם,
אך רבם הם כתבנית החרוזים אשר למשוררי ספרד הקדמונים,
ופעמים רבות לא עלתה בידו לשפוך על שיריו רוח חן ונעימות
כמשוררי ספרד ההם, אך לעומת זאת הצליח מאד במליצה
פרזית בחרוזים, עד כי כמעט אין ערוך אליו במלאכה הזאת
בכל המליצים אשר היו לפניו, וגם בדורות האחרונים לא קם
עוד מליץ מפאר כמוהו. בימי יוסי בן יוסי החלה מליצת שפת
עברית החדשה להִקָּנֵץ נִצָּה, בימי ר"ש בן גבירול ור"י הלוי
עלתה עד מָרוֹם קצה, ור' עמנואל כלל את יפעתה ויהי האתרון
בבית נְכוּתָה —.

בהיות ר' עמנואל צעיר לימים, וגם בימי הַעֲמָדָה,
היה הוֹן ועשר בביתו, גם היו לו אוהבים ורעים רבים,
וכל באי שער עירו נתנו לו כבוד וגדולה, ויחשבוהו לאוצר
כל סִגְלָה (*). אך לעת זקנתו אבד כל הוֹנו וקדמוהו ימי
עֲנִי, ואז רחקו ממנו כל מיודעיו, אָחָיו בָּגְדוּ בו כמו
נחל, כל מכבדיו הִזְלִיחוּ, וכל נושאי פניו לפנים, מלאו
פניו קלון ויתקלסו בו. ואף גם זאת כי בימי חֲרָפו עָרַב לָרַעו
ותקע לֹזֶר כפיו, ואחרי אֲבוֹד הוֹנו בימי זקנתו, קצרה ידו
לְשַׁלֵּם את עֲרֻבָתוֹ, והנושא בא לקחת ויועידהו למשפט,
וַיִּמָּרָר את חֲיָיו. על כל התלאות האלה יקונן במר נפשו
בשירים רבים, ואנחנו נציג בזה לעיני הקורא טורים אחדים
כהשירים ההם, להראות את פָּחוֹ וגבורתו בשפת קדש ואת
הַקָּפוּ וְאִילּוֹתוֹ בשירי נְהִי :

אראה

(* לפי הנראה שמוהו נכבדי קהל רומה לראש ולקצין עליהם) (עי'
בספרו צד 183) בשירו המתחיל מי האמין, והם מלאו את ירו לכתוב
ולחתום בשם מכתב תהלה לר' שמואל הנגיד (מהברת צד 184).

אֲרָאָה זְמַנִּי יוֹם לַיּוֹם נֹסֵעַ , וְלֹא אֲרָאָה הָרַר שְׁמַשִּׁי וְהוּא שֶׁקַּע
 אֲרָאָה אֲנִי תָבֵל וַיְהִי תַחְזִיק בְּכַנֵּף מְעִיל הוֹדִי וַיִּקְרַע
 מִן צוּ יִגְרְשׁוּנִי כְּהִיּוֹם צוֹאֲלִי , עָלִי כָּעַל בְּגָב יִרְעִין רִיעַ
 אִיָּה תְּבוּנָתִי רָחֵב הֵד ? וְאִי שְׂכָלִי אֲשֶׁר הִיָּה תִּמְוֹל שׁוֹפֵעַ ?
 מָה אִמְרָה נִכְאָב , וְאִין לִי אָב וְאִם , אִין אָח וְאִין הוֹמֵל וְאִין לִי רֵעַ
 אֲזַעַק בְּלֵב נִשְׁבָּר וְאֶבֶה כָּף לְכָף , אֶבְכֶּה לְקוֹרוֹתַי וְאִין שׁוֹמֵעַ
 אִם אֶקְרָא בְּשָׁלוֹם אֲנָשִׁים יֹאמְרוּ : מָה לָּךְ וּלְשָׁלוֹמִי ? חֲדַל פּוֹשֵׁעַ
 אוֹיֵה זִמָּן ! אֵל מִי כְּבוֹדְךָ תַּחְלוֹק בַּיּוֹם ? לְכָל סֶכֶל וּמִשְׁתַּנֵּעַ !
 תָּשִׁים חֲלִי נֹסֵם זְהִבָּה בְּאֵף חֲזִיר אֲשֶׁר בְּבוֹץ וְטִיט טוֹבֵעַ
 תִּשְׁבַּח בְּנֵי אֵל חַי , קְרוֹשׁוֹ , יוֹדְעִיו , וּתַעֲשִׂיר זֶד לְאַלִּיל פּוֹרַע
 יֹאמְרוּ עָלִי אִישִׁים עֲשִׂירִי נֶאֱוָה : זֶה תָּם וְזֶה יֵשֶׁר וְזֶה יוֹדֵעַ
 אֶךְ עַל חֲכָם לִבִּי שֶׁלָּלוּ הַזֶּמֶן יֹאמְרוּ אֲשֶׁר מוֹסֵר וְחָק פּוֹרַע
 לֹא יָדְעוּ בֵּין יָד יְמִינָם אֵל שְׂמָאל הָאוֹמְרִים אֵלֵי חֲדַל הָרַע
 עַד כָּל עוֹיֵל וְכַסִּיל וְכָל זֶד וְאוֹיֵל יוֹרֵה חֲצָצְיוֹ בִּי וּכְמַתְעַתֵּעַ
 אֶתְמוֹל לִבִּי עַד שְׁחָקִים הֶעֱלָה שִׂיאוֹ וְרָאשׁוֹ עַד זָבוּל נוֹגַע
 הַיּוֹם עָלִי נַפְשִׁי יְגוֹנוֹת צָבָאוּ , הַיּוֹם לִבִּי מִמְּרוֹר שָׁבַע
 כִּי זָנְתָה מֵאַחֲרֵי אֶרֶצִי , וְאִם גּוֹמֵר זְמַנִּי וְאִנִּי הוֹשֵׁעַ ?
 יוֹצֵא וַיִּקַּח הַזֶּמֶן הַזֶּה וְאֶךְ נִשְׁיִי לִבְדּוֹ יִהְיֶה פּוֹרַע
 לוֹ מוֹתֶתֶנִי הַזֶּמֶן מָרָם אֶהֱי עוֹרֵב עֲרֻבָה אוֹ לִזֹּר תוֹקֵעַ
 חוֹשָׁה אֱלֹהִים חִי וְקַבֵּץ נִדְחָה וּבָעֲזָה צוֹר אֶסּוֹף צוֹלַע
 יֵהֱמָה

יְהִימָה לָךְ בֵּיט *) וַיִּשְׁמַח נְגִדָה בְּפִי וַעֲיִנָּיו בְּבִבִּי דוֹמַע
הַשְׁקַט שָׁאוֹן לְבִי וְתַחֲיִישׁ לִי פְרוּתִי צוּר מַחְרִיב הָרִים וַיִּם רוֹגַע

ובשיר אחר יקונן

הִנְגְלוּ שְׁעָרֵי מוֹת לְנַפְשִׁי וְדָרְךָ תוֹצֵאֹת חַיִּים נְעוּלָה
הַקָּצֵר קָצְרָה יַד הַזְּמָן מִפְּדוּת אוֹ אִם לְהַצִּיל לֹא יוּכָלָה
בְּשׁוֹמוֹ אֶת עֵנָן אִידוֹ וּפִידוֹ לְבוּשִׁי וְעֶרְפָּל לִי תַתּוּלָה
לְכָל פֶּשַׁע וְאֵל כָּל רִיב וּמִצָּה זְמַנִּי יַעֲלֵנִי בַתְּחִלָּה
בְּרִית כָּרְתוּ עָלַי נַפְשִׁי תִלְאֹת וְכַמְּבֹא עִיר פְּרוּצָה יַעֲלוּ לָהּ
יְגוֹן לְבִי פָרִי יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְאִנְחָתִי הִבִּי תִתֵּן יוּכָלָה
וְנִשְׁמָתִי הִבִּי תִבֵּל בְּאַלֶּה , הַתְּצִלַּח וְעָלִי יְגוֹן שְׁתוּלָה
אֲבוֹי תִבֵּל רַחֲב הַיָּד וְתַכִּיל לְרַבְּבוֹת , עִם וְנַפְשִׁי לֹא תִכְיָלָה
וְחוֹלָקֶת לְהַזְמִין עִם חֲלִיפּוֹת וְלִי תִכְיִן כְּלִי מִסָּע וְגוּלָה
זְמַן יִשְׁחַק לְמַכְאוּבִי וַיִּלְעַג וְאֶת שְׁבָרִי יִרְפָּא עַל נִקְלָה
וְלֹא טַעַם זְמַן טַעַם זְמַנִּי אֲזִי אִם הַזְּמַן הִתָּה שְׁכוּלָה
וְדַמִּיתִי זְמַנִּי אִשׁ וּמִקְרָיו לְעַצִּים וְאֲנִי הַשָּׂה לְעוּלָה
וְלֹא אֶבְבָּה לְקוֹרוֹתִי יִבְיִשׁוֹן דְּמָעִי כָּל יְאוֹר פְּצוֹר וְצוּלָה .

עוד יתאונן על הזמן אשר יעלה מעלה מעלה בני נבל
גם בני בלי שם, והנדיבים אשר מעולם אנשי השם
מביתו יגרשם, חוח באהליהם קמוש יירשם, וישא מִשְׁלֹ
ויאמר :

ומן

(* ברפוס ברלין גם לעמבערג נרפס בטעות : יְהִימָה לָךְ בֵּיט * .

זמן שר יתק ועבד יפנק ובו איוב כאריה יונק

יתיה ברשעו מחיב בפשעו סקילה שרפה והרג וחקק.

כראות ר' עמנואל כי בעיר רומא נשבר לו כל מטה לחם, עזב לעת זקנתו את העיר ההיא, ויתנודד עם בני ביתו ימים רבים במצור ובמצוק ובחסר כל, עד כי לאתרונה מצא מנוח לנפשו הנהלאה בעיר פירימו (פערמא), כי שם אספו אל ביתו איש עשיר ונדיב לב וינהלוו בלחם ושמלה, וכל מחסוריו עליו, והוא העיר את רוחו לאסוף את כל שיריו ומליצותיו בחוברת אחת ולהוציאם לאור, ועל ידו הגיש לידנו מחברת עמנואל (*). האיש הנכבד והנדיב ההוא גם עוד אנשים נכבדים התעלסו אז במחברותיו, וישתעשעו בשיריו ומליצותיו, ויתנו לו כתר המשוררים והמליצים. ר' עמנואל מלא פיו גם תהלת משוררים זולתו, ולא צרה עינו לבוזר להם מלא חפנים כבוד והדר ולא את הנשיא ר' קלזנימוס לברו נשא ויגמל מאד, אך גם את המשורר המסכן ר' יהודה הסיציליאני הלל ויפאר ויעטרוהו עטרת תפארת על שיריו היקרים, ובפה מלא תודה כי יתדה נבר באחיו במלאכת השיר ובצחות המליצה, וכמעט אין יתרון בין שיריו ובין שיריו, ורק במליצה פרוזית נופל הוא ממנו ויתר שאת לו עליו. גם שלח אליו שלשה שירים מלאים תהלות ותשבחות, פאר וכבוד והוד במדה נפרזה מאד (**). גם יהלל עוד משורר אחד בן דורו ושמו ר' יחיאל בן משה, וגם לכבודו עָר שיר תהלה אשר ליקרת ערכו נציג פה מורים אחדים ממנו :

שמעתי

(*) נדפס בפעם הראשונה בעיר ברעסצא שנת רנ"א 1491, בפעם השנית בקוסטאנטינא, בפעם השלישית בכרלין שנת הקנ"ו 1796 בפעם הרביעית בלעמבערג שנת תר"ל 1870. (***) במחברת י"ג.
(תח"י ח"ג)

שְׁמַעְתִּי הַשָּׁכַל שׁוֹאֵל : מִי לַחֲכָמוֹת יִהְיֶה גּוֹאֵל ?
 אֵת מִי אֶשְׁלַח ? מִי יִלְדֶּה לִּי ? וְלָמִי כָּל חֲסִדַּת יִשְׂרָאֵל ?
 מִי זֶה יִתְעַל , מִי יָקָם עַל בִּשְׂרִיר תַּחַת עֲמֻנָאֵל ?
 מִי זֶה לַחֲשׂוֹף כָּל סוּר חֲתוּם יִהְיֶה חֲכָם מִדְּגִיאל ?
 מִי יִלְפֹד אֵת קִרְיַת סֶפֶר , יָקוּם לִי תַּחַת עֲתָנִיאל ?
 וְאַעֲן : מִצָּאתִי יִתֵּד לְהִלּוֹת בּוֹ הַמַּעֲלוֹת הָאֵל
 כִּי יִלְד , יִלְד לָנוּ בֶן נִתָּן לָנוּ בּוֹ נִגְאֵל
 תִּהְיֶה הַמְּשֻׁדָּה עַל שִׁכְמוֹ לוֹ יָקוּם מֹשֶׁה וְשִׁמְעוֹאֵל

לֹא שְׁמַעְתָּ קוֹלוֹ בִּשְׂרִיר שְׁמַעְתָּ הַיָּמֵן בֶּן יוֹאֵל
 תִּשְׁפַּח שִׁירֵי אֶסֶף הָרֹאשׁ שִׁיר מִתְּתִיָּהוּ וְיַעֲיֹאֵל
 לֹא תִרְאֶה בֵּיתוֹ רְאִיתָ הַר הַבַּיִת עִם הַהֲרָאֵל
 וּבְכָל חֲכָמָה לֹא יָד וְשֵׁם וּבְכָל בִּינָה כֹחַ וְאֵל
 אִם בּוֹ לֹא תִמָּצֵא הַחֲכָמָה לֹא תִמָּצָאנָה בְּבַעֲלָאֵל
 הוּא רִבֵּק בְּקִדּוּשֵׁי עֲלִיּוֹן אֵף לְשִׁכַּת אֲתָם יוֹאֵל
 הוּא יֵשׁא הוּד אֵין לְשֹׂאוֹל עוֹד מִי לַחֲכָמוֹת יִהְיֶה גּוֹאֵל (*).

ויותר מכלם יהלל ירוּמם יהֲדַר ויִפְאֵר את ר' יהודה
 גור אריה (כאשר כתבנו בזה כבר), כי הוא היה באמת איש
 מופת, הוא הורה את ראָבערט מלך נעאפעל דרכי לשון
 הקדש גם באורי התורה והנביאים (**). הוא היה פילוסוף גדול
 ויודע

(*) מחברת העשירית.

(**) ר' משה ריאבי ז"ל כתב: יהודה גור אריה והוא הנקרא
 אַנוני, חכם גדול מאד בפילוסופיא, באר והעתיק ודבר וקבל מאדבירטו

ויודע לשונות שונות, הוא העתיק ספרי אלבירטו הגדול
וספרי טהאמאס מעקווינא ועוד חכמים כאלה לשפה עברית
גם חבר ספרים יקרים לבאר את ספרי הקדש ולהורות לבני
עמנו ארחות הפילוסופיא.

ר' עמנואל כתב גם שירי תהלה ותפלה המיוסדות על
אדני הדת והאמונה, שירי מוסר ושירי תוכחה, וליקרת חין
ערכם נציג בזה טורים אחדים גם מהם:

היושב על חוג הארץ אל כביר למבול יושב
כל הגוים אין נגדך, אפס נחשב כנר בתושב
הבט ענות עם מסכנות ומשסה אין אומר השב
צפור בורד, מקן נודד, וכשחק מאזנים נחשב
השב עמך תוך אולמך, ובגוים לא יתחשב *).

תפלה

אלהים נפלו פני בוכרי ביום אמיר בשפלות גאותי
ביום יתנברו אלי ידידי, ביום אהיה מנחש מנותי
ביום אחי מתי סודי ורעי רכיש יחלקו בימי בביתי
ביום אורד שאל אל ירפתי בור ומי הוא זה אשר ידע עלותי **)
ביום

מאגניו, כי היה בקי כלשון נוצרו, והוא היה רבו של מלך רובדמו,
וספרו לי שקרא עמו עשרים וארבע כלשון הקדש.

(* מחברת י"ט.

** ר"ל מי יודע אם אוכה לקום בתה"ט.

בְּיוֹם רָמָה תִּכְסְּנִי וְעֹלָה בְּאוֹשׁ פִּגְרִי וְתַעַל צַהֲנָתִי
 בְּיוֹם יַעֲלוּ בְּמֵאזְנִים פְּשָׁעִי וְלֹא אוֹעִיל בְּהִסְתִּירִי עֲצָתִי
 אֲבוֹי עָלַי וְחִטָּאתִי בְּתִיבָה בַּעֲט בְּרָזֶל וּמִי יִלְיֹץ זְכוּתִי
 לְזֹאת אֶהְיֶה וְאֶקְדֹּר לָךְ אֱלֹהִים וְאַשְׁמִיעַ כְּקוֹל יָם נִהְמָתִי
 וְאֶתְמַרְמֵר בְּלֵב נִשְׁבֵּר וְנִכְכַּר וּמַעֲיִנִי הִכִּי תִדְדֵּר שְׁנָתִי
 וּמֵאַסְתִּי לְעוֹלָמִי , וְנִכְסֶף לִבִּי בִּי לִרְעָה אַחֲרִיתִי
 וְאִם חֲטָאִי לְעוֹלָמִים יִכְפֹּר וְאִם אִמְצָא צָרִי אֶל מַחֲלָתִי
 וְעַם חֲשָׁבִי יַעֲצוּנִי סֶעֱפִי דְרוֹשׁ סִפְרִי נִבְיִיאִיךָ וְדָתִי
 וְדַרְשָׁתִי בְּסִפְרֵי הַנְּבוּאוֹת וּמִצָּאתִי בְּתוֹכָם קֶזֶז פְּדוּתִי
 וְכִי מִתִּי תַחֲיָה אֶל וְעֵדְנָה לְנַפְשִׁי תִהְיֶה אַחֲרֵי בְלָתִי
 וְכִי תִכֵּן לְעַם קִדְשֶׁךָ מְנוּחָה בְּגֵן עֵדֶן וְשִׁמְשָׁה תַחֲנוּתִי
 לְזֹאת הִתְעַלְסָה נַפְשִׁי וְשִׁשָּׁה וְנִחַמְתִּי וְדַבָּה צַהֲלָתִי
 וְעֲלִיךָ אֱלֹהִי אֶת אָנִי אֶת יִהְיֶה מִשְׁלֹךְ לְהָשִׁיב שְׁבוּתִי
 וְאַתָּה הוּא מִנֵּת חֲלָקִי וְכוֹסִי וְצוֹר מַחְסִי וּמַשְׁקִיט סַעֲרָתִי
 לָךְ אֲשַׁתְּחוּה מַלְכִּי וְאַפְקִיד בְּיָדְךָ גּוֹאֲלִי וּמוֹתִי
 וּבָךְ אֶכְטַח לְרַפָּא אֶת מְזוּרִי וְלִשְׁמוֹעַ לְדַבְרֵי שְׁאֲגָתִי
 אָנִי אֶפְשׁוּט מַעֲלִי גֵאוּתִי וְאַתְּבוֹדֵר וְשִׁק אֲשִׁים בְּסוּתִי
 וְאַתְּלוּנֵן בְּסֶתֶר רַחֲמֶיךָ וְאַשְׁיִיכָה בְּצִלֶּךָ אֶת חִסּוּתִי
 וְלָךְ יִצְמָא וְלָךְ יִכְמָה בְּשָׂרִי וְלָךְ אֶכְרַע וְלָךְ אֶכְרוּת בְּרִיתִי
 וְכֵה אוֹסִיף אָנִי עֲבָדְךָ לְדַבֵּר יְיָ נִגְדֶּךָ בְּלִ תֵּאוּתִי .

ד' עמנואל יספר אל השר הדובר אליו , כדברים
 האלה

האלה: "חייך השר כי פתחתי על קירות חדרי סביבותם, מעשה חרש פתיחי חותם, דברי חכמים וחידותם, ולעוכת ערש יצועי צייתי צורת איש מת ננזר מעמיו, בא רקב בעצמיו, ותולעים הלכו בו סביבותיו, וידרכו על במותיו, גזולי עורו מעליו ושאריו מעל עצמותיו, צפר על עצמו עורו, וחשך משחור תארו, יבהיל כל רואיו ויהריר, ומאהבת העולם אותם יסריר, ובידו אגרת פתוחה, כתוב בה לרואיה מוסר ותוכחה, ואשר בה לא יוסר לא יוסר לעולם, ומדי דברי בה מעשות הרע תשכיחני, ובשכבי תשמור עלי ותוכיחני, והקיצותי היא תשיחני. וזאת היא התוכחה אשר ביד המת:

הוי השוכב על מטת שן הקיצה אם אתה ישן!

וראה תולע דמי יבלע אף בבשרי ישלח השן

ערל! המול וזכור אתמול הייתי כמותך דשן

וביום מחר גם את תסתר אל בור תחתית מן היכלי שן

יד! כה תאמר ביום המר בראותך היתופת עשן

שם תצרך שם תשרף נפשך אל שפך הדשן

אל מי תפנה? פיה יענה בך ולשונה אותך תלשן

שוב נא אל על, זמן תנגעל פי אותך על ברקיו יישן

פי תראה אות על הבאות פי הוא דשן את שדשן

איך לא תעור נצמד לפעור! הקיצה אם אתה ישן! *

והנה גם הדבר הזה לנו לעד כי ר' עמנואל היה איש צדיק וזכרון יום המות היה נגד עיניו תמיד.

המשורר

המשורר המפאָר הזה אשר ברוח שירתו הביע אִמֶּר
על הליכות בני האדם אשר בארץ החיים תחת השמים,
עשה כנפים לרוח מליצתו וידא גם אל ממלכת הרוחות
והנשמות, אל מקום התפֶּת והעֶדֶן, ובעים רוחו פתח
יפתח לפנינו את שערי התפֶּת ויִרְאֵנוּ את מוקדי עולם
אשר מרגיזי אֵל יוקדים בתוכם, ומשם יעלנו וינהגנו אל
שערי העֶדֶן, מקום משכן האבות והנביאים, הצדיקים
והחסידים, החכמים והסופרים היושבים שם לפני ה'
ועמדותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. החזיון הנשגב הזה
יחזה לנו במחברתו האחרונה אשר פיו יקבנה בשם התפֶּת
והעֶדֶן (*). במחברת הזאת יצא בעקבות המשורר המרוסם
דאָנטי ויתחקה על שרשי מחברתו הנפלאה הנודעת בשם
Divina commedia (דִּיא גאָטטליכע קאָמעדיע), וכאשר
בחר לו דאָנטי מורה דרך ומנהל אשר יורתו וינהלהו אל
מחוץ הפצו, כן בחר לו גם עמנואל מורה דרך אשר יורהו
ויביאהו אל חדרי שאול ואל מקדשי אֵל בנן עֶדֶן. דאָנטי
בחר לו למורה דרך את המשורר הרומי ווירגיל, ועמנואל
בחר לו את דניאל איש חמדות (**), בתפת ראה ר' עמנואל

את

(*) המחברת הזאת נדפסה בפראג שנת שי"ח ושנית בפפֶּרֶט שנת
תע"ג עם הקדמה קטנה מהמחוקק ר' אברהם להראות לכל כי סותר לקרות
אותה ואין בה משום מושב לצים, והמחברת הזאת עם מחברת פורים
וקצת ממחברת הזקנה נדפסו כמה פעמים, ובשנת תקל"ח נדפסו בברלין
ברשיון הגאון ר' צבי הירש ראב"ד דשם, אך צוה את המביא לבית הדפוס
להשמיט ממחברת תפת איזה אנשים אשר המחבר כונן חצי לשונו עליהם
להמית נפשות אשר לא תמותינה, כמו בנות לוש אשר הפליגו חז"ל
בשבחן. ובדרך ל"ד נדפס שם שיר מהרב ר' שלמה דובנא לתהלת המחברת,
ועוד בראשית המאה ה'י"ז נעתקה המחברת הזאת ללשון עברית אשכנזית,
ובדורנו העתיקה ר' מענדיל שטערן ז"ל ללשון אשכנז צחה

(**) זולת האיש דניאל הזה אשר הורה לפני עמנואל את הדרך

(תח"י ח"ג) טית

את אפלטון ראש למבינים, יען אשר אמר כי לחשים ומינים, יש חוץ לשכל מציאות, וחשב דבריו דברי נביאות. שם ראה את אריסטוטלס כוש ונאלם על אשר האמין בקדמות העולם. שם גאלינוס ראש הרופאים, על אשר שלח לשונו לדבר במשה ארון הנביאים. שם אבונצר אל פאראבי הפילוסוף הערבי, על אשר כחש בהתחברות נפש האדם בַּמֹּת הגויה אל השכל הנפרד, והאמין בגלגול הנפשות

מגוף

אל התפת והערן, יזכיר עמנואל עוד איש אחד אשר גם שמו הוא דניאל ואשר ראה בנֶעַ את כסא כבודו, ועל אדות שני אנשים האלה עמלו חכמים רבים לדעת מי הכה. אלה בקשו לגלות המסך מעל פני האהר, ואלה יצאו להבינו בינה בדבר השני, ויחלקו ברעותיהם חכמי ישראל וחכמי העמים, אך כלם לא באו עד תכונת האנשים ההם, עד אשר הצליח ביד החכם ד' ה' מיללער להוציא לאור משפט צדק על אדותיהם (במֶע השתר שנה שלישית חוברת שמינית). החכם הזה הוכיח במישור כי האיש דניאל אשר היה מורה דרך לעמנואל, איננו בן דור עמנואל ואוהבו הצעיר ממנו לימים כדעת גראטן בספרו גר"י (ח"ו צד 131), אך הוא דניאל איש חמורות הנודע למשגב בכחכי הקדש וכל רז לא אנם לו, ולפי זה במלו מאליהם דברי החכם Paur (אם יאהרבוך דער דייטשע דאנטיגעזעללשאפט באנד III) אשר בקש לעשות את דאנטי לדניאל איש חמורות, גם אין מקום עוד להשערת הרה"ח יעללינעק (בכורים שנה שניה צד 199) אשר ישער כי דניאל הזה היה מליץ רומי גזע ממשפחת ענוים — אולם האיש דניאל השני אשר ראה עמנואל את כסא כבודו בגֶע, הוא לפי דעת הרב החכם ר' מאיר פרידמאן האיש ר' דניאל בר' יהודה דיין ממשפחת הצפרוני ושאר בשר לעמנואל אשר חבר את השיר יגדל ואולי גם את השיר ארון עולם הרומה מצד לשונו ודרכו להשיר יגדל. ולפי דברי החכם הזה יפלו דברי הר"א גייגער (כאוצר נחמד מחרבת שלישית צד 121) אשר החליט כי דניאל הזה הוא דאנטי, הוא ולא אחר — ועל פליאתו מדוע לא נשא עמנואל את שם האיש דניאל במקום אחר בכל מחברותיו, השיב החכם ד' ה' מיללער הנ"ל דברים צורקים ואמתים במֶע השחר במקום הנזכר בזה.

מגוף אל גוף כל ימי עולם. שם ראה את אפוקרט (היפאקראטס) יען אשר היה צר עין בהכמתו, והעלים ספרי רפואתו שם אבן סינא (אפֶּעסינא) ללעג ושחוק, יען כי החליט כי בריאת העולם היא רק בדרך הטבע — ברוב חזיונות ר' עמנואל במחברת הזאת מגמת פניו לבלע את פני הלוט, הלוט על הנוכלים המתקדשים והמתחסדים לעיני הרואים ובמסתרים כל הישרה יעקשו, בשבט פיהו יכה את בני דורו הנלוזים במעגלותם, את עליזי גאווה אשר התמכרו לתענוגות בני אדם ומעני ואביון ישיבו ידם. שפתיו מלאו זעם על האנשים הבוזים חכמה ודעת ובלמודי הפילוספיא יתנו מגרעת. במדור גתחתון בשאול תחתיה ראה את אנשים כאלה אשר לא פנו אל דבר חכמה, אשר חשבו אותה לזלות ונבלות, והעסק בה הוללות וסכלות, אשר אמרו כי חכמת ההגיון, הבל וריק וכדי בזיון, ועל הלומדים חכמות הפילוסופים, המתוקות מדבש ונופת צופים, ובכור השכל דבריהן צרופים, אמרו כי מלוח עלי שיח הם קוטפים. חשבו כי בהתרחקם מהביט אל דבר חכמה יִרְצוּ, וכאלו בהסתופפם בפתחי שערי הגדר יפרוצו, ולא ידעו כי החכמה סֶלֶם, מַצֵּב ארצה וראשו מגיע אֶל אֵל עולם, וכפי עלות האיש במעלותיו הגבוהים, יקרב מִי עֲלוֹתוֹ אֶל הָאֱלֹהִים, וכפי התרחקו ירחק ממנו יתעלה, ומנפש ועד בשר יכלה, כי כל איש אשר בים הסכלות מוֹבֵעַ, נפשו הוא קוֹבֵעַ, ואין טענה למתרחל ומתעלם, כי איש אשר יחטא מן הקדש ישלם. ואלה האנשים השאננים, הקופאים על שמריהם דשנים ורעננים, לו בקשו התכמה ככסף וחפשו כמטמונים, אז קבצו ממנה המונים המונים, כאשר נתנו את הכסף בביתם כאבנים. חשבו כי האיש לא מעל מעל, רק בשכבו עם אשה בעלת בעל או בעבדו את הבעל, או יגנוב ממון אחרים, או יספיק בילד־כרים, או יעבוד אלהים אחרים, שכחו כי ננבת דעות

נכריות, ארומיות צדניות חתיות, בסבת אשר לא ידעו
 החכמות האמתיות, גדולה מגנבת הממוניות, ולגזול מהחלק
 השכלי מחלקי הנפש המושכלות, והחכמות המהוללות,
 גדול מכל גנבות וגזלות. יראו שכלם ערום ולא יכסוהו,
 ומראות דבר שכלי ינוסוהו, ויאמרו כי זה הדבר אשר
 יעשוהו, בקהלת כתוב מצאוהו, והוא כי מה האדם שיבוא
 אחרי המלך את אשר כבר עשוהו, כי אחרי אשר אין
 יכולת באדם להגיע אל תורת האדם המעלה, טוב להשאיר
 במדרגה השפלה, ולא ייגע לריק ולא ילך לבהלה. לא
 ידעו כי מי שלא יוכל להיות מלך טוב להיות משנה,
 מהיותו במדרגת האיש אשר הזבל יפנה, ומי שלא יוכל
 להיות משנה, טוב להיות קצין או פרש, מהיותו נגר או
 חרש, ומי שלא יוכל להיות קצין, טוב להיות תגר, מהיות
 חרש ברזל או נגר, וטוב להיות נגיד ואמרכל, מהיות
 סוחר או רוכל, וטוב להיות סוחר או רופא, מהיות טבח
 או אופה, וטוב להיות שר הטבחים, מהיות מחזר על
 הפתחים, וטוב להיות דיין או סופר, מהיות אורג או תופר,
 או בונה וקברות חופר. כן מי שלא יוכל להיות כמשה,
 לא יערב לבו להיות כמנשה, רק ישתדל להיות כיהושע
 אם יסכים האל, ואם אין זאת יהיה כשמואל, ומי שלא
 יזכה להיות כאלהו, יהיה כאלישע ולא יהיה כברשע ומישע,
 ועל פת לחם יפשע, ואם לא יוכל להיות כירמיהו, יהיה
 כברוך בן נריהו ולא כאחז בן יותם בן עזיהו, ולכן אלה
 אשר היה להם לעלות משם בכלם החכמה ולא עלו, מהיכל
 המלך ה' צבאות גלה יגלו, ובשחת זו נלכדה רגלם ונפלו. עד
 הגה דבריו היקרים, בעיני אלהים ואדם ישרים.

בעדן ראה ר' עמנואל את האבות הקדושים, את
 המלכים הצדיקים ואת הגבורים לוחמי מלחמות ה', את הנביאים
 ואת

ואת כל תופשי התורה. שם ראה את מתתיהו כהן גדול החשמונני ואת הרב ר' משה בן מיימון עבד ה', את אליהו בן ברכאל הכוזי, ואת ר' יהודה הלוי ור' יהודה חריוזי, ואת כל הצדיקים והחסידים אשר הנדילו תורה וְהַאֲדִירוּהָ, ואשר הַשְׁפִּיקוּ בחכמה וַיְסַלְסְלוּהָ. ותחת אשר דאנטי בחיר משוררי ימי הַבִּינִים וַחֲסִיד הנוצרים סגר את שערי גן עדן לפני כל חכמי העמים הקדמונים אשר היו בימי מַמְלָכוֹת האלילים, פָּתַח פתח עמנואל היהדי את שערי הערן גם לחכמי העמים וחסידיהם, ויתן להם מקום בין כל יראי אלהים ואנשי הקדש, הלא כה דבריו: מִיְהִי בהיותנו ברחובות הערן משוטטים ומעלת אנשי החכמה מביטים, ראיתי אנשים מלאים הוד והדר, ולפים שמש וירח קדר, נִקְנְנוּ להם מהלכים, בעולם המלאכים, ולא הִכְרַתִּי איש מהם, ואשאלה את האיש הדובר בי לדעת אדותיהם, ויאמר אלי אלה הם חסידי אומות העולם, אשר גברו בחכמתם ושכלם, ועלו במדרגות סלם החכמה כפי יכולתם, ולא היו כאבותם דור סורר ומורה, חקרו בשכלם מי היוצר ומי הבורא, אשר בחסרו המציאם, ומאין אל יש הוציאם, ואל העולם הזה הביאם, ומה התכלית אשר בעבורם נִקְרָאָם, וכאשר שאלו אבותיהם, והתבוננו בתשובותיהם, וידעו כי ערומים הם, בָּזוּ אל אמונתם, וכוֹנְנוּ לחקור אמונת זולתה, וכאשר חקרו כל האמונות, ומצאו כל אחד מהם לחזק יסודותיה ידיה אמונות, ואמונות זולתם מגונות, לא אמרו נעמוד על אסונתנו, כי היא קבלה בידנו מאבותינו, אך בחרו מכל האמונות, הדעות אשר צִדְקוּ, ועליהם אנשי החכמה לא נחלקו, ובם אחזו ובם דִּבְקוּ, וכל הדברים אשר כל האומות יגנו, אליהם ערף ולא פנים פנו, ובענין האלהים יתאמרו לקרוא לו שֵׁם לבבנו יחרד ויפחד, כי כל עם ועם יקראנו בשם מיוחד, ואנו אומרים יהיה שמו מה שיהיה, אנחנו מאמינים

אל הנמצא הראשון האמתי והמחיה, אשר היה והיה ויהיה, אשר ברא את העולם בעת שגורה חכמתו, הנעלם כמנו לחזוק הראותו, אשר לא ייעף ולא ייגע ואין חקר לתבונתו, הנומל על יצוריו, והמטריפם כרועה ירעה עדריו, אשר יקראנו אליו בסופנו וכבודו יאספנו.

דברי ימי ר' עמנואל האחרונים לא נודעו לנו, רק זאת ידענו כי בעת אשר מָתָה עליו אשתו המשכלת, מָת גם דָּאנְטִי ידירו, ואיש נוצרי מאוהבי דָּאנְטִי ומְכַבְּדוֹ שֶׁלֹּח אליו שיר נָהִי על אוהבם הנעלה הזה אשר ירד אָבֵל שאולה, ובתוך דברי שירתו רָמַז לו כי ימיר את דתו וְעַם נִשְׁמַת דאנטי תהי בנן עֵדֶן מנוחתו. ור' עמנואל ענהו גם הוא בשיר נהי כתוב בשפת איטלקית צחה, וירד בשיתו על סות אהובו ירד נפשו, אך הודיעהו כי תורת משה וישראל היא נחלתו, והיא נחמתו בצרתו, ובה יחזיק עד אחרית נְשִׁימָתוֹ, היא אורו וישעו בלכתו בגיא צִלְמוֹת והיא תנחהו ותביאהו לדרך נתיבת אֱלִימָוֶת (*).

בדור ההוא היה עוד איש חכם וגבון, מליץ ומשורר ופילוסוף נאור ושמו ר' שמריה האיקריטי מניגרופונט אשר יכנה גם איש רומי (רומנוס) יען כי אחד מאבותיו היה מחכמי קהל רומא, אביו היה ראש הקהל גם רב באי קריטה. ועל כן נקראה משפחתו בשם איקריטי (**). שיח ושיג היה להחכם הזה עם חכמי היהודים ברומא, גם בין חכמי העמים היה לו מהלכים, ועד שהמלך החכם ראָבֶעֶרֶט במסבּו, נִרְדְּי הכמתו נתנו ריח. הוא היה אוהב וְרַע להנשיא

(*) גראטץ גר"י חלק ו' צד 307 הערה ג'.

(**) ע"ד ר' שמריה האיקריטי ע' מ"ש הר"ח גייגער במ"ע החלוק מחברת שניה (דף 25 ודף 158) ועוד במקומות אחרים.

להנשיא ר' דוד נכד הרמב"ם ז"ל, ולפי הנראה ישב גם על כסא הרבנות בעיר ניגרופינט. בימי נעוריו העתיק כפרי פילוסופיא לשפת עברית, כאשר עשו רוב חכמי היהודים בימים ההם, הלא כה דבריו באגרתו אל חכמי רומה: **אם שמעתם עלי שהעתקתי מספרי הפילוסופים, אמת שמעתם, כי עסקתי בהם בעסק גדול וגם העתקתי, אמנם שבתי מן ההעתקה זה לי יותר מכ"ה שנה, כי ראיתי בעצמי שלא אועיל למין האדם בהעתקתם ואפשר גם כן שיויקו לכלות ימיהם בהם, וראיתי גם כן שכל דבריהם הטובים אצטרך להזכירם בבאורי לספרי הקדש, ובכן חדלתי מהעתקתם שלא אינע לריק ולא אלד לבהלה. ותחת העתקת ספרי פילוסופיא הקדש ימיו ושנותיו לבאר את דברי התורה, הנביאים והכתובים, והסבה אשר המתה שכמו לסכול המשא הנדול והמלאכה הכבדה והארוכה ההיא, הודיע לחכמי רומא באגרתו אשר שלח אליהם, ויאמר: ראיתי כל ישראל נחלקים לשני חלקים גדולים, החלק האחד נמשך ונצמד בתורה שבכתב לבד, המה כ"ד ספרי הקדש, לא ירגישו ולא יחושו בתורה שבעל פה אשר היא ים גדול ורחב ידים לחכמים הרבנים אשר שוטטו בה ובאו עד מצולותיה, ולהם לבדם יודע עומק משאם ומתנם, וכבר דברנו בה וברקדוקה במקומות רבים, גם הודענו הצלת בעליה ומשיגיה דרך הצלחה הקשית ומושכלת. ואשר לא טעמו טעמה והבינו דרכה, דבקו בתורה שבכתב לבד, ובכן קטנה חכמת התורה וידעתה אצלם. כי גם בתורה שבכתב אשר נמשכו אחריה לא יבינו ולא ישכילו ממנה דברים גדולים, כי המה יקראוה לבד, ולא יבינוה. והחלק הזה נחלק ג"כ לשני חלקים קטנים: האחד יסתפק רק בקריאתה לבד, לא יכיל שכלו ולא יבקש יותר מזה, והחלק השני יכיל שכלו ויבקש גדולות מקריאת התורה לבד, ובכן נחלק החלק השני**

השני הזה ג"כ לשני חלקים : קצתם פנו אל חכמות נכריות , בחכמה הטבעית והלימודית והאלהית והשליכו התורה אחרי גוים והוקלה לעיניהם מאד , וקצתם ישתדלו לתת לתורה סודות ומשלים אשר לא ישאום הכתובים כלל רק יקראו בקול גדול שאין זה כונתם , ודעתם בזה היא לַעֲלֶה את התורה וּלְיַקְרָהּ , ויָרֵב הסוד והמשל אצלם עד ששבו סותרי התורה והורסיה . זה ענין החלק וחלקיו אשר בחרו בתורה שבכתב לבד ולא ראו מאורות התלמוד אשר הוא פי' התורה שבכתב להרגיש את עמקה ויקרתה . והחלק השני נמשך אחרי התלמוד לבד ולא יחוש ולא ירגיש כלל על התורה שבכתב ולא ישכיל ממנה דבר קטן ודבר גדול . והנה שבו כל ישראל לאגדות ולשתי תורות . ובראותי כי כן הבאתי שכמי תחת מֶשֶׁא גדול ונורא כזה : לפרש כל ספרי הקדש על דרך נורא ואיום , - מושכל על פי אמתת חכמת המבטא וההגיון , ולהעלות הפנינים הנבואים המושקעים בימי התורה ומצולותיה ולהראות העמים והשרים את יפיה כיד אלהי הטובה עלי כו' , חוץ מתרי"ג מצות , כי לא אוסיף ולא אגרע מפי' התנאים והאמוראים בהם בששת סדרי התלמוד . אין ספק אצלי שבעשותי את כל זה ישוּבו כל ישראל לאגדה אחת , כי בשמעם פניני התורה הנביאים והכתובים , הם ילכדו את לבביהם וירוצו לעבדה שכם אחד , לא יפנה לבבם אל חכמות נכריות , כי תכבד עבודתה עליהם וזרחת להם שמש צדקה ומרפא בכנפיה , וכשמעם ג"כ הצלחת בעלי התלמוד ע"ד ההיקש והעיון והכתובים המעידים את הצלחתם , תצלנה אזני כלם ויביאו את צוארם בַּעֲלוֹ . עוד יכתוב לחכמי רומא לאמר : הספרים שפרשתי הם כל עשרים וארבע ספרים וכו' , כמות הספרים וגודל שיעורם הוא זה : שיעור ס' בראשית ואלה שמות כשיעור

סדר אחד מן התלמוד, שיעור נביאים גדול ממנו, שיעור תהלות כשני סדרים, שיעור משלי וקהלת ושיר השירים כשיעור סדר תהלות, שיעור שארית הכתובים כאחד מאלה בכל אלה הספרים אסרתי עלי באיסור כרת ונשמרתי בנפשי לאמר שיש במאמר אחד מכל ספרי הקדש אות אחת יתרה או השרה, ק"ו תיבה אף כי מאמר, כי המדבר כאלה הוא כופר בכל המכתב הקדוש, כי כל מי שיפרש מאמר אחד מן המקרא ויוסיף ויגרע אות אחת מן הכתוב, מושכל ראשון הוא שפירושו שקר וכזב ולא היא כונת הכתוב, כי איך יסבול לב אדם לאמר על נותן התורה והמדברים ברוח הקדש שטעו בדבריהם ולא ידעו לדבר כראוי, ואיך יסכים ויגיד להאמין להם אם גם לרַבֵּר לא ידעו. בכל הסתרים שפירשתי בהם, לא הפצתי תיבה אחת מן הכתוב בעבור שאקיים הסתר ההוא מן הכתוב, אמנם הכתוב ההוא על פשטו ההגיוני ואמתת חכמת המבטא ודקדוקה ונושאת הסתר ההוא ומעידה שהוא כונתו יותר ממה שמעיד על פשטו הגשמי אשר יבין המון העם ממנו. אין בפירושי בכל המקרא דרש ואגדה, כי אלה פירשתי במקומם בתלמוד. לא הנחתי בכל המקרא מקום שיטעה בו שום מין ואפיקורוס ועובר כוכבים ומזלות לא מעמנו ולא מעם אחר, כי בשמעו פירושי ימצא שמחשבתו במלה ונמנעת*).

הנה כי כן התאמץ החכם הזה לעשות שלום בין כל פלגות היהודים, ולהשיב גם את הקראים אל תורת הרבנים, והאמין כי אם יבאר את התנ"ך ואת התלמוד באורח הפילוסופיא, ויוכיח כי שניהם יתלכדו ולא יתפרדו וכי גם באגדות התלמוד שפונים אמרי חכמה ואמרי בינה אשר לא ימצאם העובר עליהם בלי עיון דק והשקפה פילוסופית, יצלח

תמצו

הפצו בידו ויעש יְשׁוּעָה אמת בישראל לטוב להם כל הימים .
 אמנם הוא היה רק איש טוב אשר תָּפַץ להיטיב לבני
 עמו , אך חסר לו הַיְכָלֶת להוציא את טובו לאור . הוא
 חבר ספר אלף המנן להגן על אנדות חז"ל , וס' אמציה לבטל
 את דברי הפילוסופים המכחישים בתורה (*), גם עמל להוכיח
 כי גם ספורי הנסים והנפלאות הבאים בתלמוד בדרך חידה ,
 הם כפשוטם וכמשמעם , בהאמינו כי גם זאת תהיה לו
 לישועה להשיב לב הקראים אל התלמוד בראותם כי התלמודים
 היו אנשי מופת כאלה . האיש אשר העיר את רוח ר' שמריה
 האיקריטי לכתוב באורים בספרי הקדש , היה המלך ראָבערט
 מנעאפעל אשר דבק מאד באהבת תורת משה וישראל ובכל
 ספרי חכמי היהודים , ור' שמריה שלח אליו את באוריו עם
 מכתב כבוד , ואלה הם דברי מכתבו : לאדוני המלך
 הנעלה והמרום , מלך רובירטו המוכתר בכתר החכמים על
 כתר מלוכה כמלך שלמה , שמריה הישראלי ספר מפורש
 ומעוין . . . שכל ספרי הקדש מפורשים מאתו במצות המלך
 ומדינו , והנני שולח לאדוננו פירוש פרשה בראשית יחדו עם
 פירוש שיר השירים (**), אחרי כן שלח אליו גם את כל
 באוריו

(*) ע' במ"ע החלוק מחברת שניה צד 25 .
 (**) שירי שלמה II , הקדמה צד IV . הזמן אשר שלח ר' שמריה
 את באוריו להמלך ראבערט , הודיע לנו הח' יה"ש בהחלוק מחברת
 ב' צד 159 , הלא הוא שנת ה"א פ"ח 1228 , ואמתת הדבר נודעה
 עוד גם במקום אחר בהחלוק צד 160 , ע"ש . אך שם צד 25 נפל ט"ס ,
 כי כתוב שם (ע"פ כ"י ישן אשר נשחת מזקן) כי זמן חבור באורו
 לשה"ש היה בשנת ה"א ק"ס 1346 , והוא ללא אמת , כי גם את הבאור
 ההוא הקדיש להמלך ראבערט , והמלך הזה מת בשנת ה"א ק"ל 1347 ,
 ואף גם זאת כי הקראי ר' אהרן ניקומירי בספרו עץ חיים (צד 90)
 אשר נשלם בשנת ה"א ק"ו 1346 הזכיר את ר' שמריה ניגרופונטו בתואר
 איש שכבר הלך לעולמו . ר' שמריה שלח ארבעה שירים לר' דוד מיימון
 נכד הרמב"ם אשר נפטר בערך ה"א ס' 1300 , ואם כן היה ר' שמריה

באוריו לספרי הקדש. הוא חבר ספר על משפטי ההגיון וס' דקדוק לשון עבר למען יהיו מורי דרך לההוגים בבאוריו ויתר ספריו. אך כל עמלו לא הועיל לו להפיק מחשבתו הטובה אשר השב בבאוריו לספרי הקדש וביתר ספריו: הרבנים לא אבו ולא שמעו לו לרומם את התנ"ך על גפי מרומי קרת ולהנות בהם ביראת הכבוד וחרדת קדש כיאות להם, וכל ישעם וחפצם וכל מעינם היו רק פלפול התלמוד כבראשונה, גם בעלי המקרא לא שמעו בקולו לשוב אל תורת התלמוד ולהיות עם אחיהם הרבנים לעם אחד. אך בכל זאת היה ר' שמריה גדול ונכבד בעיני בני דורו כרבנים כקראים: רבני עיר רומא שלחו אליו מכתבים ויבקשו תורה מפיהו (*), גם הקראים קראו את ספריו בשקידה רבה, ואחרי ימים רבים האמינו כי הוא היה אחד מבני עדתם (**). והנה לו היה ר' שמריה כביר כח לב וחכם אמת, כאחד מהקדמונים והתאמץ בחכמתו ובכל מאמצי כחו להשלים בין הרבנים והקראים, כי אז היתה לאל ידו להוציא בימיו את הדבר הנדול הזה לאור. כי אז היה גם הקראי ר' אהרן הזקן בעל כפר המבחר, איש למוד וחכם גדול אשר היה נוטה מעט אחרי תורת הרבנים, וגם הקראים בכלל נטו אז אחרי אחיהם הרבנים ולא סרבו להתאחד עמהם לו קם אז אדם גדול בתורה ובחכמה להביאם עמם במסורת ברית אחים, ועינינו הרואות כי על ידי ר' אברהם מיימון השני, נין ונכד להרמב"ם

עור בחיים חיתו לפני אחרית המאה הי"ג, ולפ"ו לא נכונים הדברים בהחלוק הנ"ל ע"ד זמן ר' שמריה הזה.

(*) או"צ מחברת שניה.

(**) הקראי ר' אהרן ניקומירי הביא את ר' שמריה בספרו הפילוסופי ואולי בגלל זאת טעו אחרי כן הקראים להאמין כי הוא אחד מבני עדתם, וגם החכם לוצקי בספרו אורח צדיקים צד כ"א ע"ב חשב אותו בין כל קהל הקראים.

להרמב"ם ז"ל, נגיד היהודים הרבנים במצרים, שבו קהל גדול מהקראים לתורת הרבנים (1). גם בארץ ישראל שבו אז קראים רבים אל תורת התלמוד, אשר על כן רפתה מהם חמת הרבנים בעת ההיא, ותחת אשר ר' שמשון משאנץ נזר עליהם לבל יבואו בקהל ה' כעובדי אלילים ואסר את יינם (2), חשב אותם הנאון בעל כפתור ופרח לישראלים נמורים אשר רק בשגנה תעו מני דרך ואין לנו לדחותם בשתי ידים (3).

תקופת תלמידי הרא"ש. הרלב"ג.

(משנת ה'א פ"ח 1328 עד שנת ה'א ק"ח 1348).

בתקופה הזאת נהרו רבים וכן שלמים מבני עמנו לארץ הקדושה, כי שליטי מצרים אשר היו אז גם שליטי ארץ ישראל פתחו אז את שערי הארץ הזאת לפני בניה האובדים והנרחים בארצות נכריות, והבנים סָהָרוּ וַיָּדְאוּ על כנפי האהבה אל חיק הורתם לְתַנּוֹת על צרות לבבם וּלְנַהוֹת על הריסותיה ומשואות קדשה. בין המון הנוסעים ההם היו גם שני אנשי שם אשר ידם רב להם בתורת התלמוד ובחכמת הקבלה, הלא הם: ר' חננאל אבן-אֶזְקָאֶרָא ור' שם טוב אבן גאון מילידי ספרד. הראשון לא האריך ימים על אדמת הקדש וימת בימי נעוריו, והשני ישב שם ימים רבים. ר' שם טוב בן ר' אברהם אבן גאון מסיגוביא, נולד בשנת ה'א מ"ג 1283 ונפטר אחרי שנת ה'א צ' 1330 (4), היה רב החובל בים התלמוד

(1) כפתור ופרח פרק ה' צד 13, וזה היה בערך ה'א ע"ג 1313.

(2) תשובות הרדב"ז סי' תשצ"ו

(3) כפתור ופרח פרק ה'.

(4) פפרו כתר שם טוב חבר בשנת ה'א ע"ה 1315 בהיותו בן

כ"ח שנה, כי בספר ההוא בכ"י כתובים הדברים האלה: „נשלמו רמזי

התלמוד גם חכם הרזים בהכמת הקבלה, כי היה תלמיד הרשב"א בהליכות התלמוד ותלמיד ר' יצחק בן טודרוס בחכמת הקבלה, ושניהם אָצלו מרוח חכמתם עליו עד כי היה מופת לרבים (1). הוא העמיק מחשבותיו בסודות הקבלה ויחבר ספרים רבים להודיע דרכיה לבני עמנו, ובגלל אהבתו העזה אליה האמין כי גם הרמב"ם ז"ל אבי חכמי ישראל למד את חכמת הקבלה לעת זקנתו (2). אך דעת המקובלים לא נחה ממנו בגלל אשר לא הודיע במקומות אחדים את המקור אשר שאב ממנו את התלמודים ההם בקבלה (3).

עוד מקובל אחד ושמו ר' יצחק בן יוסף לילא או כולו עלה אז מעירו לאַריסא אשר בארגוניה לארץ הקדושה (משנת ה'א פ"ח 1328 עד שנת ה'א צ"ג 1333), ומשם שלח מכתבים לאירופא להודיע את מצב ארץ ישראל לאחינו אשר בחוץ לארץ

הרמב"ן והעתקתיהו מכ"י המחבר, והעיד שחברו בן כ"ה וכתבו בן שלשים ר' שם טוב בן אברהם נר"ו בן גאון ז"ל. ולפ"ז היה רש"ט בשנת ה'א ע"ה 1315 בן כ"ח שנה.

(1) את הרשב"א ואת ר' יצחק בן טודרוס יזכיר פ"עמים רבות בספריו התלמודים והמקובלים ויכתוב כי שניהם היו פוריו.

(2) בספרו מגדל עז על הרמב"ם בראש הספר כתב: אני מעיד שראיתי בספר ארץ מולדתנו כתוב במגלה של קלף ישן מיושן ומעושן לשון זה: אני משה בר' מיימון כשירדתי לחדרי המרכבה, בינתי בענין הקץ וכו' וקרובים היו דבריו לדברי המקובלים האמתים שרמזו רבנו הגדול הרמב"ן ז"ל בתחלת פירושו לתורה, גם ראיתי תשובה אחרת ממנו והיה ז"ל מגיד בה שהתחיל לפרש הגדות על דרך נסתר כו' ע"ש. וכן נמצאה מגלת סתרים המיוחסת להרמב"ם ז"ל, ובה מדבר סרה על הפילוסופיא ותהלה וכבוד על חכמת הקבלה (חסרת גנוזה ושולח הרמב"ם ואגרותיו). ע' גראמץ גר"י ח"ו צד רל"ד ובסקומות אחרים, וע"ע בבכורי עתים משנת תקצ"א מצד קל"א הלאה כבסול הדעת הזאת ובעדות ברורות כי הרמב"ם לא כתב הדברים ההם.

(3) ר' יצחק דמן עבו בסוף ספרו מאירת עינים.

לארץ, ואף כי רוב דבריו הם אדות קברי הקדושים ודברי נפלאותיהם, יבואו שם דברים אחדים גם על דבר החיים אשר היו ברור ההוא (1). בירושלים היתה אז קהלה גדולה מבני עמנו, רבם הגו בתלמוד יומם ולילה גם שנו בלמודי הקבלה, אך גם בעלי מלאכת עבודה נמצאו בתוכם, ואחרים מהם שלחו במסחר את ידיהם, גם אחרים מהם היו רופאים וחכמים בחכמת המספר והתכונה (2). גם אחד מנכדי הרא"ש ז"ל עלה אז אל ארץ הקדושה, ושמו ר' מאיר בן יצחק אבן אלדאבי, תלמודי גדול, בעל קבלה גם יודע חכמת הטבע. הוא הניח אחריו ברכה ספר מהלל הנקרא בשם שבילי אמונה. את הספר הזה חבר בשנת ה'א ק"כ 1360, ונדפס בפעם הראשונה בעיר ריווא די טרינטא בשנת שכ"ח 1568, ובספר הזה בפרק שלישי יודיע המחבר כי הוא נכד הרא"ש ז"ל. הספר הזה כולל ידיעות הטבע, למודים תלמודיים ומקובליים, והוא ראי מלמש לראות בו את דרכי בני עמנו בידיעותיהם אחרי זמן הרא"ש ז"ל.

כארץ קאסטיליא זרח אז אור ליהודים, כי בימים ההם ישב המלך אלפונזו ה'א על כסא מלכותו בארץ קאסטיליא (משנת ה'א פ"ה 1325 עד שנת ה'א ק"מ 1380), והוא אהב את היהודים בגלל חכמתם ואמונתם לה' ולמלך, גם הרים קרן שני יהודים בכבוד ונאצל עליהם המלך ומשרה, שם הא' דון יוסף עמייא, ושם השני ר' שמואל אבן וואקאר. הראשון אשר נשמו במלואו הוא יוסף בן אפרים אבן בנבנישטי (3),

היה

(1) שבילי ירושלים, נעתק ללשון צרפת ע"י כרמולי, ע' מש"ש במקומות רבים ומה גם בצד 235, ובהקדמתו לספר הזה.

(2) שם צד 240.

(3) אולי הוא האיש דון גושפי בן בנבנישטי הנזכר בס' שבט יהודה (צד 18) אשר הוא ודון שולימאן בן יעיש שולחו במלאכות היהודים אל מלך אחד ממלכי ספרד אשר לפי הנראה הוא אלפונזו ה'א.

היה יפה תֹאֵר ויפה מראה מאד, חכם לבב ונבון דבר, יודע נֶגֶן ודובר צחות, אָהוב ונחמד בעיני כל יודעיו ונושא חן וחסד בעיני שרי המלוכה. ובגלל כל אלה נִשְׁאָא המלך וישימֵהוּ לְשֹׁר אוצרותיו (אַלמַאָקסאַרִיף) וליועצו ואיש סודו בכל הליכות המלוכה. ויהי יוסף איש מצליח מאד, וירכב בְּמַרְכָּבָה כְּבוֹדָה כאחד השרים היושבים ראשונה במלכות וצָבָא פרשים (ריטמער) רָצוּ לפני מרכבת כבודו. בני השרים היו משרתיו, והאפרתים ושרי המדינות היו מאוכלי שְׁלַחֲנֹו. גם ר' שמואל אבן וואַקָאָר היה שר גדול ונכבד בהיכל המלך הזה, כי היה חכם גדול בחכמת התכונה וְהַחֲזִיזִין, ויותר עוד בחכמת הרפואה, ויהי רופא נפש המלך וידידו ואיש עצתו. אך רִנְנַת היהודים מְקָרֹוב והצלחתם עדי רגע! כי אחרית שני השרים הנכבדים ההם היתה רעה ונוראה מאד, וגם על כל היהודים עָבְרָה אוֹזַם התרעלה. כי דון יוסף חָמַל על אחד מבני אצילי הנוצרים, ושמו גֶאָנְצֶאלָא מאַרְמִינֶעץ (נונעץ), אשר היה עני ורָשָׁ וְאִין עוזר לו, ויאספֵהוּ הביתה ויִסְפָּחֵהוּ אל אחת הפקודות במדינה, גם היה עליו מליץ יושר לפני המלך עד אשר שָׁמְהוּ לְשֹׁר כאחד משרי המלוכה, ולאחרונה גָּדַל אוֹתוֹ המלך וירוממֵהוּ על כל השרים וישימֵהוּ למשנה למלך ולראש היועצים (בשנת ה'א צ"ג 1337). אך אז גבה לבו עד להשחית, ותהי ראשית מעשהו לְשַׁלֵּם לְדוֹן יוסף רעה תחת טובה וּמָוֶת תחת חיים והסד אשר עשה עִמּוֹ, ולהשיא מָוֶת וְשַׁחַת גם על ר' שמואל וואַקָאָר ועל כל היהודים שנואי נפשו, ויבוא לפני המלך ויִגַּד את דון יוסף בְּלִשְׁוֹן ויוציא עליו דְּבָה כי הוא נָגַב את אוצר המלך וינצל גם את בתי עשירי הנוצרים ויִמְלֵא חֲדָרָיו וְאוֹצְרָיו כסף וזהב והון עתק מאד. והנה בתחלה לא הָטָה המלך אוֹנוֹ להַמְלִישִׁין ההוא, ולא הָפִיל אור פני השרים הנאורים

הנאורים ההם. אך לאֶסֶן היהודים התחוללה אז פלחמה כבדה על המלך, ובאוצרו לא היה די כסף כפי הדרוש לעת צר ומלחמה, ואז מצא הַיֵּד ההוא עת רָצוֹן להוציא לאור את מחשבתו הרעה, ויבוא אל המלך ויאמר לו כי הוא ישקול אל גְּנֵזִי המלך כל הכסף הדרוש אל המלחמה ההיא אם יתְרַצֶּה המלך למכור לו עשרה יהודים מיושבי מלכותו, הלא הם: יוסף פֶּקִיד המלך ושמואל וואַקָּאר הרופא, ועוד שמונה יהודים עשירים. והמלך אשר גִּלְחָן אז בין המַצְרִים נִפְתָּה לדברי העריץ וצורר היהודים ההוא, והוא צֹה לאסור את דוֹן יוסף ואת ר' שמואל הרופא בכבלי ברזל ולהשליכם אל בור השבי אשר הפושעים והמורדים במלכות אסורים שם, גם את שני אֶחָי ר' שמואל וואַקָּאר ועוד שמונה אנשים עשירים מבני משפחתו אֶסֶר הצורר ההוא באזיקים ויורידם לבית האסורים, ואת בתיהם ואת כל הונם ורכושם פָּזוּ לוֹ ויִגְזְלֵם. דוֹן יוסף מת בבית האסורים מעֶצֶר רעה ודאבון נפש, ודוֹן שמואל וואַקָּאר נִרְצַח בכלי מַעֲנִים בפקודת הצר הצורר ההוא, וכל הונם ורכושם היה לבו ולמשסה (*):

שמונה בני הרא"ש ז"ל וקרוביו אשר באו אתו מאשכנז וישבו בעיר טולידא, גם נכדיו הרבים אנשי הַשֵּׁם, היו עמודי אש דָּת לכל קהלות היהודים אשר בארץ ספרד ימים רבים, כי כָּלֵם היו תלמודים גדולים ומורי הוראות בישראל. אך גדולים ומהללים מכל בני הרא"ש, היה ר' יעקב בעל הטורים ור' יהודה אחיו, כי שניהם היו גאונים אדירים גם צדיקים וחסידים ואנשי מעשה, אך שניהם לא אהבו את המדעים

(*) שבט יהודה, ועל ר' שמואל וואַקָּאר כתב: מאין גדול כשמואל בדורו, חכם גדול ויועץ למלך וחוזו הכוכבים, ודברי שמואל כתובים לכל מלכי קאשמיליא.

המדעים החיצונים ודעת דרכיהם לא חפצו. ר' יעקב (נולד בערך ה'א' מ' 1280 ונפטר ה'א' ק' 1340) היה מסבב בתלאות רבות ועצומות כל ימי חייו, ואף כי אביו הרא"ש ז"ל הביא אתו מאשכנז הון רב ויחי ברוחה כאחד העשירים, בכל זאת היה ר' יעקב בנו עני ודל כל ימי חייו, כי הוא שנא את הרבנות כמצוה עלינו מפי חז"ל, ולא עשה את התורה קרדום לחפור בה. אך בכל עניו ודלותו לא חדל משקוד על דלתות התורה לילה ויום, וברוחב שכלו ועומק בינתו הפליא לעשות עד כי היה אחד מעמודי ההוראה בישראל, וכאשר היה ספר משנה התורה להרמב"ם ז"ל מקור ההוראה בדורות הראשונים, כן היו ארבעה הטורים אשר חבר ר' יעקב מקור נאמן לכל סורי הוראה בישראל בדורות האחרונים עד היום הזה (1). ר' יעקב חבר גם פירוש על התורה אשר רוב דבריו לקוחים מפירוש הרמב"ן, והוסיף עליהם גימטריאות ורמזים רבים על פי המסורה (2). ר' יהודה אחיו היה גאון גדול וצדיק כמוהו (נולד בערך ה'א' מ"ד 1284 ונפטר ה'א' ק"ט 1349), והוא מלא את מקום אביו הרא"ש ז"ל ברבנות בעיר הראשה בספרד (בשנת ה'א' פ"ז 1327). הוא עשה משפט צדק בקהל עדתו, ולא נשא פני איש ולא הדר עשיר בריבו, עד כי העיד על נפשו את כל בני עדתו כי מימי לא חטא לאלהים ואדם (3). פעם אחת זעף לבו על קהל עדתו ויאבה ללכת לעיר סעווילא ולשום משקנו בתוכה, אך ראשי הקהל הפצירו

(1) מס' טור א"ח סי' תכ"ח נראה כי ר' יעקב השלים את מעשה הטורים בשנת ה'א' ק' 1340.

(2) מהפ"י הזה נדפסו רק הגימטריאות לברם בוויניציא ש"ד 1544, והביאור לברו בלי הגימטריאות נדפס בזאלקווא תקס"ה 1805 ובהאנאווער תקצ"ח 1838.

(3) תשובות ר' יהודה בן הרא"ש סי' נ"ד.

(תח"י ח"ג) יוד

הפצירו בו לבל יעזוב אותם כצאן בלא רעה, גם הבטיחו לתת לו שכר משנה, ויגעתר להם ולא הניח את מקומו (1). אך בכל זאת לא ישרה ספרד בעיניו, ולפני מותו צוה לחמשה בניו לעזוב את הארץ ההיא ולשוב לארץ אשכנז מולדת בית אבותיו (2). ר' יהודה היה נכבד ויקר מאד בעיני בני דורו יותר עוד מר' יעקב אחיו, ומכל עבדים שלחו אליו גדולי הרבנים שאלות רבות ושונות, והוא השיב להם תשובות ברורות ואמתיות בטוב טעם ודעת ובדברים קצרים וקצובים כאחד מגאוני הדורות הקדמונים (3).

בתקופה הזאת היו עוד תלמודים גדולים אנשי שם: רבי ירוחם בן ר' משולם תלמיד הראש מנולי צרפת אשר קשה יומו הדפו ארצה ספרד. שמו נשגב בישראל עד היום הזה בגלל ספרו היקר הנודע בשם "אדם וחוה" ובגלל ספרו הנקוב בשם ספר מישרים (ה'א צ"ד 1334) — ר' דוד אבודרהם מעיר סעווילא בעל ספר אבודרהם (שנת ה'א ק' 1340) — ר' שם טוב אבן גאון בעל ספר מגדל עז על הרמב"ם להציל אותו מהשנות הראב"ד גם לבאר את דבריו — ר' יום טוב בן ר' אברהם אישבילי (רישב"א) יליד סעווילא תלמיד הרא"ה והרשב"א ומקום מושבו בעיר אלקוליא די סינקא (בערך ה'א ע' 1310 עד ה'א ק"י 1350) והוא עשה ספרים רבים בשכל בהיר ובקרת הדעה כהרשב"א מורו. ספריו הם פירושים על התלמוד, על הלכות רב אלפס וספרי הרמב"ן. גם חבר ספר הזכרון להליץ על הרמב"ם בכל מקום אשר השיג עליו הרמב"ן בפירושו על התורה, גם כתב תשובות רבות בפשר דברי דת ודין, וזכרו בב"י ובס'.

(1) שלשלת הקבלה. (2) שם.

(3) קבוצת שו"ת להגאון הזה הנקובה בשם "זכרון יהודה" נדפסת בברלין שנת תרמ"ו 1846 ע"י ר"ב ראזענטהאל ור"ד קאסעל. בספר שה"ק נזכרה צוואת ר' יהודה אשר"י בשם "התוכחות" ובה זכרונות רבים אודות בני משפחת הראש"ש ז"ל.

ובס' מים חיים להרב בעל פר"ח, והגאון חיד"א כתב כי הוא חבר ספר יקר גם בהלכות ודינים כספר יד החזקה להרמב"ם ז"ל וההלכות ההן מסודרות בפרקים — רון ווידא"ל יום טוב די טולוזא, הראשון אשר כתב פירוש מספיק לספר יד החזקה להרמב"ם ז"ל, ושם פירושו "מגיד משנה". בעל שלשלת הקבלה יספר לנו בשם ר' מאיר כפארווא ספור יפה על חכמת אשת ר' יום טוב הזה, כי אחרי מות ר' יום טוב אישה חפץ ר' יום טוב אישבילי (הריטב"א) לקחת אותה לו לאשה, אך היא השיבה פניו ריקם באמרה: יום טוב אחרון לגבי ראשון כחול שוניהו רבנן *), והיא תשובה מחכמה מאד — ר' שמשון בן ר' יצחק מקינון (בערך ה'א ס' 1300 עד ה'א ק"י 1350) בעל המחבר ספר כריתות ללמד את בני יהודה דרכי התלמוד ולהוליכם בנתיבות ישירות אל חדריו פנימה. בני דורו גברוהו מאד אף כי הוא דבר דברים קשים על בעלי סודות הקבלה, כאשר עינינו רואות זאת בתשובות הריב"ש (סימן קנ"ז) שכתב: "שמעתי מפיו (של ר' פרץ הכהן) שהרב ר' שמעון (צ"ל ר' שמשון) מקינון שהיה רב גדול מכל בני דורו, היה אומר אני מתפלל לדעת זה התינוק, כלומר להוציא מלב המקובלים שהם מתפללים פעם לספירה אחת ופעם לספירה אחרת".

והנה בתקופה הזאת אשר תורת התלמוד יושבה על נפי מרומי קרת, ישבו החכמות והמדעים החיצונים בשפל

המדרגה

(*) בס' שה"ק כתוב כי בעל מגדל עז חפץ לקחת את אלמנת בעל מגיד משנה לו לאשה, והיא השיבה פניו בתשובה המחכמת ההיא, אך בעל מגדל עז נקרא ר' שם טוב ולא ר' יום טוב, וכלי ספק נחלף לבעל שה"ק בין רש"ט ובין ר' יום טוב, ובאמת שלח רק ר' יום טוב אישבילי (הריטב"א) אל אלמנת ר' יום טוב בעל מגיד משנה לקחת אותה לו לאשה

המדרגה, גם באורי התנ"ך ודקדוק לשון עברית לא מצאו
 אז משכנות בבית יעקב ואין חזיונם נפרץ גם בשערים
 המצוינים בהלכה, ובארץ ספרד מקום מולדת הפילוסופיא
 הַיְהוּדִיָּה, לא נמצא אחרי דור הרא"ש גם איש אחד אשר
 יד וָשֵׁם לוֹ בפילוסופיא הדתית. קנאת אבא מרי, חרם
 הרשב"א ושנאת הרא"ש להפילוסופיא, גרשו את החכמות
 והמדעים מהסתפח בנחלת יעקב. כי אנשי אמונה באמת
 ובתמים יראו לַגֵּשֶׁת אל חכמת הפילוסופיא בהאמינם כי
 צוררת היא להתורה וּמַלְמֶדֶת לאדם לַכַּחַשׁ בַּה' ובהשגחתו,
 וְהַמְתָּפְסִים בַּשְּׁמֵלֶת האמונה לַמַּעַן פַּחַשׁ, הוסיפו עוד להשליך
 עליה שקוצים וּלְנִבְלָה, להוכיח בזה כי יראי אלהים הם
 ואמונתם בקהל קדושים. על הדור ההוא יתאונן הנרבוני
 בהקדמת פירושם לספר המורה: "שנפקדו ממנו החכמים
 בעונותינו לרוב התרשלות ומעוט ההשתדלות, וזה לבזיון
 החכמה בין האומה (הישראלית) ובזיון אנשיה ובעליה
 להתפשטות הסכלות ולהעדר האמת". ור' יצחק פולגר בספרו
 עזר הדת (כ"י) שר על זה שיר נהי: "בכל יום ילחמו פְּתִיִּים
 אוילים למשכילים וחכמים הַאֲצִילִים, יבוזו את תבונתם ורתם
 וילעיגו קטנים עם גְּדוֹלִים, ויעזו פניהם לנבונים ככופרי דת
 ועובדי האלילים". אך אם נשפוט את דרכי הדור ההוא בלי
 משוא פנים, נִקְלָל לנו לדעת כי לא לחנם שָׁנְאוּ תופשי
 התלמוד ואנשי האמונה את הפילוסופיא בימים ההם, כי
 המחזיקים בה סָרוּ מֵאֲחֵרֵי התלמוד ולא שמרו את
 מצות התורה, עד כי רק יחיד סְגֻלָּה סְתִי מעט הצליחו
 לאחוז ביד הפילוסופיא ולהחזיק גם במעוז התורה. ואחד
 מראשי חכמי הדור ההוא (החכם ר' יוסף כספי) יעיד על
 אמת דברינו, הלא כה דבריו (בספר המוסר): "שתי כתות
 נמצאות בקרב בית ישראל: תלמידי הפילוסופים ילענו
 להתלמוד, לא ישמרו את מצות התורה, יבארו כל ספרי
 הקדש

הקדש בדרך משל ומליצה, ואינם עושים את כל פקודי התורה ככל הכתוב בה. הכת השניה מואסת את החכמה, תחרף ותגדף את אריסטו ומפרשיו, ולא תחפוץ בתבונה וכל חקירה⁽¹⁾. ואת שתי הכתות ההן יציב ר' יצחק פולגר נכת עינינו בדרך וכוח בין תורני ובין פילוסוף, ויתאמץ לעשות שלום בין התורה ובין הפילוסופיא⁽²⁾, אך לריק היה יגיעו, כי קצר קצרה ידו לחבר את יושבי קצות ההם ולקרב מזרח אל מערב — הוא האמין בפתחת לבבו אמונה אמן כי הפילוסוף האמתי הוא יעשה כל מצות התורה כאחד משלוטי אמוני ישראל, יען כי התורה מיוסדת על אדני החכמה ואין בה דבר אשר ילך מנגד להפילוסופיא, ורק המתחילים בחכמה אשר לא התחוללה עוד דעתם עליהם ועץ הדעת לא נשא עוד להם פרי בכורים, הם רק הם שליכו קצת המצות ארצה ויבוזו להתורה⁽³⁾. החכם הזה כתב ספרי וכוח ומכתבים להרוס את דברי המומר אבנר אלפונזו צורר היהודים, גם הוכיח במישור כי פי המומר ההוא ידבר שוא בהצדיקו את חכמת האסטרולוגיא, כי באמת היא חכמה כוזבה וימיתה ימין שקר, אך המומר שלח אליו את ספרו מנחת קנאות אשר בו התאמץ לשום את טענות החכם הזה לאל ולהראות את אמתת החכמה ההיא, ור"י פולגר השיב לו על הספר ההוא תשובות

נכונות

-
- (1) בספר טעם זקנים פרק י"א.
 - (2) בחלק שני מספרו עזר הדת ומקצתו בס' טעם זקנים, ע"ש.
 - (3) קצת המתחילים ללמוד במדעים אמתיים לא ישתדלו בעשית פרשי מיני המצות כראוי — והם הנקראים מתפלספים — במהירת לבותם ימנעו ישוב תבונתם שליכו אחרי גוס עשית קצת המצות ומזלזלים בכבוד מיסדי הדת — ואמנם הסגיע לתכלית המדע והוא הנקרא באמת פילוסוף וחכם, הוא יקיים ויפעל ויעשה כל מצות תורתנו המתוקנות קלות וחמורות בראותו כי הן נכונות ונאותות לשקול הדעת (ס' עזר הדת).

נכונות בספרו אשר פיו יקבנו בשם אגרת התרפות בחמשה חלקים, ובתחלת הספר כתב אליו את השיר הזה:

מִנְחָתְךָ שְׂמִינָה וּמַעֲלָה מַעַל

אוֹלָם לְנִסּוֹתַי שְׁלֵתָהּ לִי, בְּמִי מְרִים בְּדִקְתִּיהָ, וְכֹסֶה רַעַל
בְּמִנָּה רָאָה צִבְתָּהּ, יִרְכֶּה נִפְלָה, פִּי מִחֲשֻׁבֶּת שְׁוֹא לְבָבִי גַעַל.

ר' יצחק פולגר ז"ל חגר בעז מתניו להראות לעיני כל אמת דברי רבותינו הקדושים בעלי התלמוד בהלכה, אך על ההגדות חרץ משפט שאינן מעצם התלמוד — הוא היה אומר כי הדת אשר היא יותר רוממה ואשר יסודתה ברוח חכמת אלהים, היא יותר זרה ומיזרה בעיני ההמון סתום העין וְעַרְל הלב, כי ההמון הרב לא יתפעל רק כמושגים נסים וגשמיים אשר ביד יקחו, ומכאן נסים ונפלאות אשר בקהל כפורי הפדים חלקם. ובהיות עם בני ישראל המעט מכל העמים, אות הוא כי תורת אמת בידם אשר ההמון הרב אינם יכולים להשיגה, ועל כן דעת דרכיה לא יחפצו — גם מצוקות בני ישראל ותלאותיהם העצומות, עדות נאמנות הן על אמת תורתם, כי בדרך הטבע לא כל בני ישראל לקום מרוב צרותיהם ומצוקותיהם, ורק תורת ה' הנאמנה היא תסך עלימו ותתן להם עז ותעצומות, וכל העמים קצרי יד הם לעשות עֲמָנו כָּלָה. על פי ספרו עזר הדת נודע לנו מה עזה היתה שנאת העמים ליהודים בימים ההם, כי כן כתב שם: כשתשאל לכל איש מאנשי האומות אשר סביבותינו: היש את נפשכם לכלות את האומה הישראלית מביניכם? יאמר כי יתנו ויתנדבו לזה ממבחר הונם, וקצתם יקטעו קצת אבריהם, ועם כל זה לא יניחם אלהים לשלוט בנו לכלותנו, ולא יתן המשחית לבוא אלינו להאבידנו.

ואלה

ואלה הם ספרי ר"י פולגר הנודעים לנו :

(1) ספר עזר הדת אשר עודנו בכתובים ונחלק לחמשה חלקים, והוא נגד המכחישים במצות התורה, נגד הבחזיקים רק בפשוטי האותיות, נגד בעלי סודות הקבלה, נגד חכמת החזיון (אסטרולוגיא), גם התנצלות בעד חכמת הפילוסופיא. רוב דברי הספר הזה הם מושמים בפי אנשים מתוכחים, ודברי שיר יתבוללו בין דבריו הפרזים, ודברים אחרים מחלקו השני נדפסו בספר טעם זקנים (*).

(2) אגרת ההרפות נגד ספר מנחת קנאות אשר כתב המומר אבנר-אלפונזו.

(3) ספר נגד חכמת החזיון בלשון ספרדית.

(4) המשך מספר אלבאלאג.

בדור ההוא היה ר' יוד בן יום טוב אבן-ביליא יליד פורטוגאל, וגם הוא לחם את מלחמות הפילוסופיא, ונִרְבַּ תהלתה ותפארתה בהוכיחו כי על ידה תִּגְלֶה ותופיע אִמְתַּת התורה ביתר שאת עוד. הוא עשה ספרים רבים, גם כתב שירים רבים וכללים למלאכת התרוזים ויאמין כי מליץ ומשורר הוא. אך ידיו לא היו רב לו בפילוסופיא, גם לא היה לו יתרון הכשר במלאכת המליצה והשיר. הוא כתב ספר על שלשה עשר עקרי הדת (יג יסודות המשכיל) (**), אך דבריו אינם מיוסדים בהררי קדש הדת. מיג עקרי הדת לפי דעו היא האמונה במציאות המלאכים, האמונה בחרוש העולם מאפס המוחלט, והאמונה בחיי עולם הבא. חמשה עקרים יסד על דבר נפש האדם, אך דבריו לא בהשכל גם סותרים זה את זה. כי פעם ילמד כי הנפש אצולה היא מעצם האלהים, ופעם כי היא רק פֶּת מוכשר להתפתחות על

ידי

(*) מצד 12 והלאה.

(**) נדפס בספר דברי חכמים מצד 56 והלאה.

ידי מעשיה המיובים. התורה רוממה על דעות הפילוסופיא היותר אמתיות ועדיף הם הנסים והנפלאות —. תכן התורה יובן להמון העם כפשוטו, אך רמזי סודותיה לא יובנו רק להמשכילים שכל טוב לאלהים. המקיים את כל מצות התורה לא יצא עוד ידי חובתו עד אשר ידע גם את החכמות והמדעים החיצונים ודעות הפילוסופיות ומוסריות. שכר וענש נמזעים בנפש האדם, כי בעשות האדם הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, תשמח הנפש שמהה עצומה, וזה הוא שכרה האמתי, ובעשותו מעשים אשר לא יעשו, תתעצב הנפש ותתחרט, וזה הוא ענשה האמתי (*). הוא כתב גם פירוש על התורה והכנים בו דעות בעלי החזיון, וגם זה לנו לעד איך ירדה החכמה בארץ ספרד בדור ההוא —.

אמנם בצרפת הדרומית מצאה החכמה קן לה בבית ישראל אף כי נרדפו אז על צואריהם. במדינת פרובינצא היו אז שלשה חכמים מהללים אשר עשו ספרים הרבה בפילוסופיא הדתית ובבאורי ספרי הקדש, הלא הם: ר' יוסף הכספי, ר' לוי בן גרשום (הרלב"ג) ור' משה הנרבוני.

ר' יוסף בן אבא מרי הכספי (נולד בערך ה'א מ' 1280 ונפטר בערך ה'א ק' 1340), איש חיל רב פעלים, כביר שכל אשר ביד הותרת התאמץ להוציא לאור אמת נהדרת לכבוד ולתפארת. רבים אומרים כי עיר מולדתו היא כספיה בארץ ארגון, אשר על כן יכנה בשם כספי, אך אין בפיהם נכונה, יען כי בספרו את מסעיו, ידבר על ארגון כעל אחת הארצות הנכריות אשר לא דרכו בהן רגליו מעולם, גם אין נכונה בפי החכם די רומי כי ברצילונא היא עיר מולדתו, כי אין זכר לזה בכל ספרי הכספי, אך באמת עיר מולדתו היא

(*) כונתו על השכר והעונש גם בעוה"ז -- וכן אמרו חז"ל שבה מצוה מצוה ושכר עברה עברה —.

היא אָרגענטיערע בצרפת הרומית ; ועל שמה יכנה את שמו בשם כספי , כי ארגענט הוא "כסף" בלשון צרפת . אך הוא לא ישב בעיר ההיא רק בעיר טראסקאן אשר במדינת פרובינצא 1) , ולא ידענו אם ישב בה מעט או הרבה , כי רגלו אָהבה לנוע בארצות רחוקות כהראב"ע , גם לעשות ספרים רבים כמוהו אך נופל הוא ממנו ברוח בינה ושכל עמוק גם בלשון למודים וחריצות , ולעומת זה היה עשיר ובעל נכסים ולא נודד ללחם ותלוי בדעת אחרים כמוהו 2) . בהיותו בן שבע עשרה שנה היה כבר חכם לבב ובעל ידיעות רבות ושונות עד כי היתה לאל ידו לְהַפֵּר באור יקר לפירוש הראב"ע על התורה ולספר הרקמה לר"י בן נאנח . בהיותו כבן שלשים שנה התעוררה בו תשוקה עזה להתחקות על שרשי הפילוסופיא העייניית , ומה גם על דרכי הפילוסופיא הדתית אשר הרמב"ם ז"ל העלה לשמים שְׁיֵאָה , והתשוקה ההיא לא עזבתהו כל ימי חייו . הוא התאונן במר רוחו על אשר לא נולד בדור הרמב"ם ז"ל או על אשר לא נולד הרמב"ם בדורו 3) . ובתקותו כי נכדי הרמב"ם היושבים במצרים ירשו גם את חכמתו , הרים פעמיו ארצה מצרים (בערך שנת ה"א ע"ב 1312) לקחת לקח טוב מפיהם בהליכות

החכמה

1) בעיר ההיא כתב את באורו לספר משלי ויאמר כי היא עיר מגוריו ולא עיר מולדתו , ובספרו קבוצת כסף יאמר "אם אבא באהל ביתי פרובינציא" , ואל העיר ההיא שלח את ספר המוסר לשלמה בנו .

2) בספרו קבוצת כסף .

3) בספרו מנורת כסף יכתוב : יום אשר ילדתי אמי אל יחי ברוך , כי לא קדמוני ברכים והייתי בוסן המורה (הרמב"ם) ז"ל או (היה הוא) אחר זמנו עד זמני . ואם עתה ראיתי אור באורו אף כי הייתי בזמנו ויצקתי מים על ידיו , ואני זה לי עשרים שנה הרגזתי לרדת מצרימה אל בניו , כי חשבתי היות מעלה מאב לבן נוסעת , וכבר כבתה נרו בעונותינו .

החכמה. אך תוחלתו נכזבה, כי ר' אברהם מיימון השני, בן נכד הרמב"ם, גם כל יוצאי חלצי הרמב"ם היו רק רבנים תמימים וישרים אך לא פילוסופים ותופשי חכמות חיצוניות, וגם ביריעות התלמוד לא הגדילו לעשות כאבותיהם נשיאי התורה המסורה. אז קרא מנהמת לבו: הוי היורדים מצרים לעזרה! ואחרי היותו שם חמשה חדשים, שב בפחי נפש לארץ צרפת וישקוד שם על ספרי החכמה לשבור צָמְאוֹ וּלְהַרְוֹת את נפשו השוקקה לחכמה. ובעת ההיא השתובבו הָרָעִים הָרָעִים ויתמכרו להרוג ולהשמיר את כל היהודים, גם עוד צוררי יהודה אחרים השתובבו אז משובה נצחת ויעלילו על היהודים האומללים כי הם משליכים סם המות בבארות המים, ובגלל השגעון הזה עשו הרג נורא וַרְצַח איום בכל בית ישראל, כאשר מודעת זאת לכל יודעי דברי הימים הרעים ההם. ואז היה כפֶשַׁע בין החכם הזה ובין המות, כי עדת מרצחים ההם השיבו צור הרבם אל לבו אם לא ימיר את דתו, אך הוא בחר במות ויסגר לחרב נפשו, ורק בדרך נס נמלט מיד המות (*). ומאז והלאה הקדיש ימיו ושנותיו להגות בספרי הקדש ולבאר את דברי קדשם על פי דרכי ההגיון והפילוסופיא ככל אשר עשו חכמי היהודים בדורות ההם. אך נפשו צמאה עוד לחכמת התורה וּלְמִסְתָּרֵי קדשה, וישא את רגליו לארצות רחוקות, לארץ קַאֶסְטִילִיא, מַאֲלַאֲרֵקָה, אַרְאָגֶאנִיא ווּוֹאֲלֶענֶציא (ה"א פ"ז—צ"ב) (32—1327) להתאבק שם בַּעֲפֶר רגלי חכמי התורה ולקחת תורה מפיהם, גם היה את לבבו לנסוע לממלכת פֶּעֶץ, כי שמע כי נמצאים בה חכמים גדולים אשר ידם רב להם בהליכות הפילוסופיא הדתית (**). בהיותו כבן חמשים שנה ויהי מלא תורה וחכמה

כאחד

(*) בספרו קבוצת כסף הנדפס בס' דברים עתיקים ח"ב צד ב'.

(**) בספר המוסר יכתוב לשלמה בנו: אם יחייני ה' אז אעבור

נאחד הגדולים אנשי השם, שנה גם אז את נפשו כאחד התלמידים ויבקש לו רב לבקש תורה ספיהו, או חבר משכיל או תלמיד מבין אשר יוכל לדבר עמהם דברי תורה וחכמה ככל אות נפשו (*). כי בארץ מולדתו לא מצא אנשים כערכו להמתיק אתם סוד בתורה וחכמה, ולפי הנראה לא ידע את הרלב"ג בן דורו. בשנת ה'א צ' 1330 נסע עוד הפעם לארצות רחוקות ויגמר שם את רוב ספריו, להקים את נדרו אשר נדר לבל ישוב לארץ מולדתו עד אשר יגמור את מלאכת ספריו, להוריש לבנו גם לדורות הבאים את עשר כבוד ידיעותיו אשר יצפון בספרים ההם. דרך עיר פירפיניאן נסע לברצילונא לפקוד את שלום שלמה בנו ושלום בתו אשר בעיר ההיא. מברצילונא עבר באניה למצ'אָרקה, וישב שם ששה חדשים ויתעלם בדברי תורה וחכמה עם הרופא החכם דון אליעזר אבן אדריט. שם כתב את ספרו גילי כסף בשנת ה'א צ'א 1331, לעשות בזה זכר לחסדי אלופי הקהל אשר עשו עמו בשבתו עמהם, ומשם היתה מגמתו לשוב לברצילונא (**).

מוואלענציא שלח (בשנת ה'א צ'ד 1334) את ספר המוסר לשלמה בנו אשר הניח בעיר מאראסקאן, עלם בן י"ב שנה, ויצוהו לשמור ארחות ה' ולתמוך אֲשָׁריו במעגלי הצדק, כי אמר מי יודע אם לא יסערהו סערת הזמן לארצות רחוקות או פן יפריד המות ביניהם במרם יצוה את בנו יחידו. אמנם לא רק את ספר המוסר אך גם את כל ספריו כתב לשם הבן החכם ההוא, ואנשי דורו נחרו בו בהאמינם כי בגדל לבבו הוא קורא את כל היהודים בשם יבני, ועל

כן

שנית בארץ ארגון ומרטונאל ומשם אסע לממלכת פֶּעֶץ, כי לפי הנשמע נמצאים שם אנשים רבים בעלי חכמה ודעת.

(*) קבוצת כסף. (**) בספרו גילי כסף בראשיתו.

בן הודיע בפירושו לספר משלי כי לבבו לא כן יחשוב, כי רק את שלמה בָּנוּ יקרא בשם הזה (*). בכל עת מצוא דבר החכם הזה קשות את בני דורו ומה גם את תופשי התלמוד אשר השליכו את כל החכמות והידיעות החיצונות אחרי גֹּם ודעת דרכיהן לא חפצו, ובזה הָעִיר עליו את חמת האנשים ההם וישטמוהו ויתנוהו לפני בן מָמָר לְדַת קדשנו, ומה גם כי באמת שלח פעמים רבות את לשונו חפשי וַיְגַל דברים רבים אשר על כל איש חכם להסתירם מעיני ההמון לבל יבֹלַע להם. בספרו מנורת כסף הצמדק על תלונות בני דורו, ויכתוב כדברים האלה: דע בני שלמה כי אני כותב לך אלו הבאורים שאסדר בזה הספר לתקותי בך שתצליח בלמוד — ואני יודע כי רבים מן היהודים האומללים יגנו אותי על כתבי אלו הבאורים מאשר יאמרו כי אני עובר על דברי החכמים שהחמירו בהעלמתם, וכן יאמרו בהרחיבי באורים על דברי המורה שאני עובר על שבועתו, ואלו העניים בדעת על חייהם לא חסו בהיותם ריקים מזאת החכמה שהיא ידיעת סידות התורה, ועל חיי חסו! אוי לנפשם כי לא יחושו כי הם כופרים ובלתי מקיימים חמש מצות הראשיות כאשר סדרם הרב המורה כהלכות יסודי התורה בד' פרקים כו' ולרוב חמלתם ואהבתם אותי יחושו כו' ואני ידעתי כי אם רצחתי וירשתי עשרה זהובים ואתנה להם כי יאמרו אין כמוני בכל הארץ איש תם וישר! ! — .

הוא

(*) בפירושו לס' משלי יכתוב כדברים האלה: "הנה רבים מבני עמנו המדקדקים דקדוקי עניות הגדילו עלי כי כתבתי תמיד בספר הסוד בני בני, כאלו כל העולם בני הם אשר נתן לי אלהים, אך באמת לא בני הם חלילה, והנה המה בני רשף בני מות, אמנם חי ה' כי לא כונתי רק לך בני בכורי, ולדעתי כוון כן גם שלמה כונה ראשונה אל רחבעם בנו, כי כן דרך כל אב מצוה לבנו. גם במקום אחר יכתוב, ה' עדי כי רק למענך אני כותב את ספרי."

הוא יִפְלַג את בני דורו לשתי פלגות : למשכילים ולבוזי השכלה , ובשתיים יחד חרה אפו וידבר אֶתָּן משפטים בתיבות תָּמָה . את המשכילים ידַבֵּר קשות על אשר הם מלעיבים בדברי חז"ל ואינם עושים את מצות התורה , ועל בוזי ההשכלה ישפוך כמים עברתו , כי בהיותם נבערים מדעת לא ידעו את ה' , ואת קדוש ישראל יתּוּ בְּתוֹם גשמיים ויטפלו עליו תארים חמרים — . ודעת לנבון נקל כי איש ריב ואיש מרון כזה היה שָׁנוּא נפש וְעוֹם שתי הפלגות ההן יחד , והצב מטרה לְחֻצֵי המשכילים גם לרשפי קשת ההמון בוזי החכמה — .

הספרים הרבים אשר כתב החכם הכביר הזה , יקיפו את גבול כל הידיעות הַיְּהוּדִיּוֹת וכל חכמות ישראל כי הוא חֵבֵר ספרים בדקדוק שפת עברית ובשרשיה לכל מפלגותיהם והליכותיהם , בבאורים לספרי התורה הנביאים והכתובים , בפילוסופיא הדתית ובסודות התורה ועוד רבות כאלה . וספריו הלא הם :

(1) ספר רתוקות כסף , והוא תלמוד לשון עברי לכל משפטיה כיר חכמת הדקדוק הטובה עליו * , ובספרו מנורת כסף ידַבֵּר אודות הספר הזה ברחבה , ובמרוצת דבריו יאמר : כי מיסדי לשון עברי היו בלי ספק חכמים בטבעי הרברים כלם מה שלא היו כן מיסדי לשון רומי , ולכן כאשר הניחו שם לכל אחד מהדברים , הניחו לו מצד אחד ממקרה המשיגים אותו , ולבאר כל זה יחדתי ספר קראתיו ירתוקות כסף .

(2) העתקת ספר הרקמה לר' יונה גאנח בהרחבת דברים .

(3) שרשרות כסף , אוצר שרשי לשון עברית , יכיל

שני ספרים גדולים , ונזכר מאת המחבר בספרו עמודי כסף ,

צרור

* קבוצת כסף , צרור הכסף בהקדמה , ועיין בליצ'ראטור בלאש

דעם אריענטס 1847 צר 328 .

צרור הכסף וגביע הכסף, והוא יקר במציאות ויקר גם כן בחין ערכו, וכנראה היה יקר במציאות גם בימים קדמונים כי לא בא זכרו רק מעט מעט. הרב דון יצחק אברבנאל בפירושו על התורה יזכיר את הספר הזה (בפרשה בראשית), ור' אלישע בספרו מגן דוד (אשר גם הוא יקר במציאות) יזכירוהו גם כן. הראשון אשר הוציא לאור דברים אחרים מהספר הזה היה החכם וואלף בספרו Bib. heb., ואחריו החכם ר"ל דיקעס בלשׁ-בל המזרחי לשנת 1848, ובאו"מ מחברת שניה (1857) צד 105. בספר הזה יזכיר את ר"י גאנח (בשורש אוץ), את ספר יוסיפון (שורש נטף ופנג), את בעל הערוך (שורש פקע) את רב סעדיה גאון (שורש עלם), ואת ר' שמואל בן תבון (בשורש עלה), את ר' יהודה חיוג יזכיר פעמים רבות, גם את הראב"ע, הרמב"ם והרד"ק. הוא היה הראשון אשר החל לדרוש בתולדות עניני השרשים למיניהם, ונתן אל לבו להעמיק בהליכותיהם על דרך הפילוסופיא גם על דרך סודות בעלי הקבלה, ורבות פעמים ילחום עם ר' יהודה חיוג והרד"ק.

(4) מצרף לכסף, פירוש על התורה (בשם הזה יקרא את פירושו בספרו קבוצת כסף, אך בפירושו לספר משלי ולספר המורה יזכיר אותו בלא כל שם).

(5) באור לספר ישעיה (נזכר בס' עמודי כסף צד 108).

(6) מזמרות כסף, באור לספר תהלים (קבוצת כסף).

(7) מטות כסף, באור לשמנה נביאים (נזכר בס' הנ"ל).

(8) חצוצרות כסף, פי' לספר שיר השירים, משלי

וקהלת (נזכר ג"כ בס' ק"כ).

(9) שלחן כסף, באור לספר איוב (*).

כפות

(*) כן קרא את שם הבאור הזה בס' ק"כ, אך הבאור הזה הנמצא בבית אוצר הספרים בעיר מינכען, הוא בלי שם, ובבית אוצר

(10) כַּפֹּת כֶּסֶף, באור למגלות רות ואיכה (והחכם ישׁר הוציא את באור מגלת איכה לאור בספרו אנרות ישׁר ח״ב).

(11) גלילי כֶּסֶף, באור למגלת אסתר.

(12) קֶעֶרֶת כֶּסֶף, באור לכפר דניאל.

(13) חֲגוּרֵת כֶּסֶף, באור לספר עזרא ודברי הימים.

(14) פֶּרֶשֶׁת כֶּסֶף, באור להראב״ע על התורה.

(15) כְּפֻרֵת כֶּסֶף קְבוּצַת באורים לתורה אשר נטה

בהם מבאורי הרמב״ם והראב״ע (ק״כ). והנה מכל באוריו לספרי הקדש, יתר שאת לבאורו על ספר משלי, כי בו יודיע דעתו על באורי ספרי הקדש ויוכיח במישור כי על המבאר החובה לבאר אותם כפי משפט הדקדוק וההגיון וכפי פשוטם ומשמעם, הלא כה דבריו: וכבר הודעתך בספר הסוד כי כל דברי התורה הם אצלי כפשוטם, ורק במקומות אשר פשוטי הדברים הם מתנגדים למופתי ההגיון ומשפטי השכל, עלינו להכניס בדברים ההם כונה אחרת המסכמת עם השכל וההגיון. כי אם נואיל לבאר את פשטות הפסוקים בדרך משל וחידה, הלא אז יוכל האדם לעשות את כל התורה רק משל —. ובסוף באורו ההוא יכתוב עוד: אמנם זה הספר (משלי) הוא ספר מוסר כספר המדות לאריסטו ויתו ספרי הפילוסופים (אך בזה לא דבר נכונה, כי ספר משל נאמר ברוח הקדש ומאד נעלה הוא על כל ספרי המדות

אשר

הספרים בעיר טורין נמצא ספר אחד לר״י הכספי בשם הזה, ובו יבאר את היתרון אשר לספח״ק בלשון עבר על כל ההעתקות, תחלתו הוא: אמר יוסף אבן כספי הכונה בזה הספר לבאר דרוש אחד והוא יתרון תורתנו ויתר ספרי המקרא מצד סדור הלשון וסדור המכתב, רצוני הלשון העברי וסדר הכתיבה שבו על המועתק מלשוננו אל לשון אחרת עד שיתבאר שמוזה הצד יש יתרון גדול להבנת הענינים במליצות ההם על הבנת זולתנו מיתר האומות המעיינים באלו הספרים במועתק אל לשון אחרת.

אשר כתבו הפילוסופים בחכמתם), ולמה כל הצער הזה (להכניס בו רמזים וחידות), ולא די זה בקודמים רק שגם בתורה עשו כן, וגם בבני יעקב שנים עשר אשר אמרו כי אם היותם כפשוטם רומזים גם כן לענינים אחרים יותר טובים עד שיש בהם נגלה ונסתר. חי ה' לא אשער למה זה? והנביאים איה הם (אשר) הודיעום זה כי כן היתה כונת משה ושלמה? ולמה זה לא יאמרו כן באחשוורוש ומרדכי ואסתר ועשרת בני המן — ? גם לא נטה מדרך המסורה בכל באוריו, הלא כה דבריו: "וכבר הודעתוך בפירוש התורה איך אני עושה עיקר גדול מטעמי בעלי המסורות, כי אין לנו אחריהם כלום". הוא לא אבה ולא שמע לכל המפרשים אשר הסכימו פה אחד כי יִשְׁנֶם תיבות חסרות בספרי הקדש ומובנות מהענין, כמו לא יחרוך רמיה צידו (משלי י"ב, כ"ז) תחת איש רמיה, וז"ל: "וכבר הודעתוך עניני שאינני סובל ליחס חסרון בספרים, כי אם כן אין לנו לא תורה ולא ספר", גם לא קבל את הדעה "כי איוב לא היה ולא נברא רק משל היה" באמרו שאם נעשה ככה אז יוכל איש לומר על כל ספורי התורה והנביאים כי לא היו ולא נבראו רק משלים היו, אולם ברברים אשר הם מתנגדים לפי פשוטם לשכל האדם, רק בהם עלינו החובה לבאר אותם בדרך הרמז והחידה והסוד או לומר שהיו רק במראה הנבואה — .

(16) ספר צרור הכסף, קצור חכמת ההגיון.

(17) טירת כסף או ספר הסוד, בו יבאר את סודות התורה ואת הספורים הנראים כמיותרים. את הספר הזה יזכיר בכל ספריו כמעט, וזה לנו לעד כי היה נכבד בעיניו.

(18) אדני כסף, יבאר על פי פילוסופיא את הסודות והספורים אשר בספרי הנביאים.

(19) מנורת כסף, יבאר סודות מעשה מרכבה, ובי

הקרמה גדולה אשר פיו יקבנו בשם נר ה'. מעשה המרכבה יחלק לפי גֵּעוֹ לארבעה חלקים, החלק הראשון הוא בתורה, והוא הסלם אשר ראה יעקב בחלום חזיון לילה, גם תבנית המשכן וכל כליו. החלק השני הוא בחזון ישעיהו הנביא אשר חזה בשנת מות המלך עזיהו. החלק השלישי הוא המרכבה אשר ראה יחזקאל על נהר כבר, והחלק הרביעי הוא בספר זכריה, ואת ארבעתם יחד יבאר על פי דרכו — ולאחרונה יביע אָמַר לבאר את סוד השמות הקדושים אשר יכונה בהם ה' בתורה ובנביאים וכתובים.

(20) גביע הכסף, באור על התורה עד ספר שמות, ובהקדמתו יאמר כי מטרת הספר הזה לפרש את הסודות הממוסים בדברי התורה, אך בספרו ק"כ יכנה את הספר הזה בשם אוצר ה', ויאמר כי בו יבאר את הנסים ואת הנפלאות אשר בספרי הקדש.

(21, 22) עמודי כסף ומשכיות כסף, והם שני באורים על ספר מורה נבוכים להרמב"ם ז"ל, בבאור הראשון (אשר בס' ק"כ יכנהו בשם נקודות הכסף) לא הכניס את סודותיו על התורה והנביאים כי אותם הביא בבאורו השני הנקרא גם אוצר נחמד ואוצר ה'. הבאורים ההם הם מן הבאורים היותר קדומים אשר חבירו חכמי ישראל על ספר המורה במאה הראשונה לאלף הששי, וזולתם לא ידענו כי אם עוד שנים מהזמן ההוא והם ספר מורה המורה לרש"ט פלקיירו אשר חביר בשנת ה'א"מ 1280, וסודות המורה לר' אברהם אבולעפיא אשר היה גם הוא בזמן ההוא ואשר כנה את שמו בשם רזיאל בן שמואל אבולעפיא מעיר מודילא, ושני הבאורים ההם היו לפני הכספי בכתבו את שני באוריו הנזכרים. מס' מורה המורה העתיק את מאמרי הפילוסופים אשר אסף הרש"ט בספרו ההוא, פעם כצורתם וכלשונם ופעם יקצר את דבריהם, אך מס' סודות המורה לאבולעפיא לא יכול

(תח"י ח"ג) יא

יכול לקחת מאומה, כי הוא לא יבאר על פי רוב את דברי המורה, גם אין לסודותיו דבר אל דברי המורה, רק הוא ספר בפני עצמו, ואך הסימן ג'ן עד'ן על מספר פרקי המורה אשר הביא הכספי בהקדמתו, לקח ממנו, כי זה כחו ודרכו ברמזים וגימטריאות. אולם מפרשי המורה אשר היו ימים רבים אחר הכספי, הלא הם הנרבוני, האפורי, הרש"ט, קרשקש ואברבנאל, כלם לקחו דברים מבאורי הכספי, פעם הזכירו את שם אומרם ופעם העלימו. והאברבנאל אף כי השיג על דבריו גם כתב עליו מורות, בכל זאת הואיל הלוך פעמים רבות בדרכיו מבלי להזכירו, וכן עשו גם הרש"ט והאפורי אשר שאבו מים מבאר חכמתו במקומות רבים ואת שמו לא נשאו על שפתם (*). והנה שני באורים ההם על ספר המורה, הם הנכבדים בכל ספרי הכספי, כי הם חשף את זרוע עוז בפילוסופיא הדתית ונרא לעיני כל ישראל כי כל דו לא אנים לו בידיעה ההיא. אפס כי רבות פעמים הולכתהו רוח הפילוסופיא בארחות עקלקלות עד כי חזה משאות שוא ויבטא בשפתיו דברים זרים אשר דעת כל טאמין סולרת בהם. הוא ידע גם הודיע נאמנה כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, גם אין ליחס דעות אחרות לחכמינו ז"ל אשר לא עלו על לבם, ובבאוריו ההם היתה רוח אחרת אתו ויפרוץ עליו פרץ להוציא את מקראי קדש מפשוטם ולהכניס בהם כונות זרות ביד חזקה, גם לפרש את דברי המורה בדרכים רחוקים וליחס לו דעות מזוזות אשר לא כדת להוכיח בזה כי גם מחשבות המורה כמחשבותיו — ובגלל זאת נקדחו בו חכמי דורו ויהי לזעוה בעיני הרבנים התמימים אשר באמונתם יחיו, גם בדורות הבאים שפכו עליו

(*) הרה"ח ר' רפאל קירכהיים במבואו לספר עמודי כסף ומשכית
כסף (פ"ס א' ט' 1848).

עליו רבנים רבים כמים עברתם, מראשיהם הם הרשב"ץ והאברבנאל, אשר נתנו עליו בקולם ויתנוהו לבן לא אמן בו, הראשון התמרמר עליו בפירושו על התורה גם בפירושו על ספר המורה, והשני בתשובותיו (ח"ג, נ"ג), ועוד רבנים רבים הרשיעוהו על דעותיו ועל חלומותיו —. אולם אף כי צדקו הרבנים והחכמים ההם בדבריהם, בכל זאת חלילה לנו להרשיע גם את הכספי, כי הוא היה באמת משכיל דורש אלהים וכל מעשהו באמונה כאחד משלומי אמוני ישראל, ואם עלו על לבו דעות אהדות אשר לא כדת, היה אנוס על פי הפילוסופיא האריסטוטילית אשר מלכה אז בַּכְּפָה ואשר גם חכמי ישראל האמינו אז כי הנוטה מדרכיה נִמְוֵטוּ פְעָמָיו מִדֶּרֶךְ האמת, ושקר בְּיָמֵינוּ, והוא בְּאִתּוֹ רוב אמונתו להוכיח לְכָל אֲמִתַּת תורתו, תתר בכל עֵז להכנים דעות הפילוסופיא ההיא בתוך חדרי התורה לבעבור הוציא כְּאוֹר צִדְקָתָהּ וְאֲמִתָּהּ כזהרים. אך בכל זאת לא הִכְפִּיר ידו על קוראי דבריו לקבל את דעותיו ולחשוב כמחשבותיו, ונהפוך הוא כי בפה מלא יאמר (בספר המוסר פרק י"ג) כי אם ח"ו ימצא איש אחד דבר קשה בספריו, ישליך אותו ארצה ויִבֹר רק את הדברים הטובים אשר בהם, כי כן נאמר על רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל וקליפתו זרק. ובאמת הדברים אשר לא — טובים הנספחים אל שני באוריו ההם בטלים הם באלף דברים טובים וישרים, ועלינו לעשות כאשר יעץ הוא אותנו לזרוק את הקליפה, ואז נאכל מפרי עץ הדעת אשר נטעה ימינו בכרם בית ישראל וְתִשְׁקַחְנָה עֵינֵינוּ.

הזמן אשר בו חבר הכספי את הבאורים ההם, לא ידענו, כי הוא לא הודיע אותו בספריו, אך לפי הנראה היו הם האחרונים לכל ספריו, יען כי בהם יזכיר את רוב ספריו אשר כתב לפניהם, והכותב ר' לוי בן ר' אברהם לוניל השלים

השלים את הבאור עמודי כסף בשנת ה"א קכ"ג 1363 ואת משכיות כסף בשנת ה"א קכ"ד 1364, ושניהם יחד היו בכתובים עד שנת תר"ח 1848 אשר אז נדפסו בפר"ט ע"י ר' שלמה זלמן ווערבלונער ז"ל.

(23) ספר תרומת הכסף, קצור עם באור ספר המדות לאריסטו וספר ההנהגה לאפלטון, ואת הספר הזה השלים בעיר טערעסקאן בשנת ה"א צ' 1330, והוא נמצא ביואטיקאן (קאָר. 294) ובבית אוצר ספרי המלך בוויין (קאד. 119).

(24) ספר המוסר המכונה גם בשם יורה דעה. את הספר הזה שלח מוואלענציא (שנת ה"א צ"ד 1334) לשלמה בן בנו שתיים עשרה שנה אשר הניח בעיר טערעסקאן. ומגמת פניו לצות אותו לשמור ארחות ה' ולתמוך אִשְׁרֵיוּ במעגלי תורתו, גם ללמד אותו את הליכות האמונות והדעות אשר הוא מאמין בהן אמונה שלמה ואשר הן נשענות גם על מופתי ההגיון והפילוסופיא. יסודי דת ישראל או האמונה אשר הודיע אברהם אבינו לראשונה ליושבי תבל, הם לפי דעת הכספי בספר ההוא ארבע מצות האלה: יחוד ה', הרחקת הגשמיות מאתו ית"ש, אהבתו ויראתו. המצות האלה ארבעתן הן הן מוסדות התורה הנאמנה אשר נתן לנו ה' ביד משה, וכל המצות זולתן אף כי קדושות גם הן כמוהן, הן רק לעורר אותנו לזכור תמיד את ארבע מצות ההן ולהשכיל אל אִמְתָּן. כי הן אשר לפי ההשקפה הראשונה נראות כדברים קלים ופשוטים, דורשות ידיעות רמות ונשנובות עד אשר ישיג אותן האדם באמת ובתמים, ויען כי רוב בני אדם קצרי יד הם להעפיל עלות על מרומי הידיעות הרמות ההן, גם לא בכל עת תִּגְלֶה לפניהם האמת לאִמְתָּהּ, על כן נתן לנו ה' ט"ע ומצות ל"ת אשר סגלה נפלאה שפונה בהן להעיר ולעורר את רוחנו לזכור תמיד את ארבעת מצות ההן ולהשיג על ידיהן את אִמְתָּן ואת קדושתן — בספר ההוא

ההוא חפץ להוכיח כי ככל אשר יוסיף היהודי הנאמן לאלהיו
לדעת את דרכי הפילוסופיא הטהורה, כן יוסיף לדעת גם
אמפת דרכי התורה הקדושה וקדושת חקיה ומצותיה — .
בספר ההוא התעבר עם האנשים המואסים בחכמות ויריעות
חיצוניות בגלל אשר תלמידים אחדים ההוגים בהן סרו מדרך
האמונה, כי באמץ לא יד החכמה היתה במעל הזה רק ידי
התלמידים ההם אשר אינם לומדים אותה לשמה ואשר לא
הביאו אותה בלבם — והאנשים ההם הבוים חכמה
ופילוסופיא יחטאו ויאשמו, כי מבלי דעת דרכיהן ישפלו על
ה' תארים שפלים ויתוו את קדוש ישראל בתוים גשמיים
ודמיונות כוזבות — . ספר המוסר נחלק לכ"א פרקים. מפרק
א' עד פרק ט' ילמד את בנו יסודי דת ישראל כאשר הודענו
בזה, גם את האמונה בהשגחת ה', בנבואה, בשכר
וענש. בפרק עשירי יצוהו לעלות בסלם התורה והחכמה
בסדר הזה: עד י"ד שנה ילמוד רק תורה נביאים וכתובים,
משנה ותלמוד. מ"ד עד ט"ז שנה יחזור על הלמודים ההם
גם ישקוד על למודי חכמת המספר, בתחלה ילמוד את ספר
המספר להראב"ע, ואח"כ ביסודי החכמה הזאת לאייקלודוס
ובספרי אלפערגאני, אח"כ ילמוד ספרי מוסר, משלי שלמה,
ספר קהלת, מסכת אבות עם פירוש הרמב"ם, הלכות דעות
וספר המדות לאריסטו. מבן ט"ז שנה והלאה ילמוד הלכות
רב אלפס, משנה תורה להרמב"ם, סמ"ג, וחלק גדול בחכמת
ההגיון. על הלמודים האלה ישקוד המש שנים, ואז יוכל
ללמוד גם פילוסופיא, חכמת מה שאחר הטבע לאריסטו,
ספר מורה נבוכים ועוד ספרים רבים כאלה. מפרק י"א עד
י"ז ילחום עם אנשים אחדים מתופשי התורה בימים ההם
אשר מאסו בפילוסופיא, וימסור ביד בנו כלי נשק להלחם
באנשים כמוהם, ובתוך דבריו הנמרצים אשר ידבר עם
האנשים ההם, יקרא: אוי נא לנו כי חטאנו! היהודים
מואסים

מואסים היום את ספר המורה אשר מטרתו להביא מופתים על מציאות אלהינו ב"ה ואחדותו וקדמותו, והנצרים יכבדוהו וינשאווהו והעתיקוהו, וכ"ש הישמעאלים בפאם ובשאר ארצות קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה מפי סופרים יהודים". אך בכל זאת יצוה את בנו בחזקה לבל ילמוד את ספר המורה עד מלאת לו עשרים שנה — . מפרק י"ז עד כ"א ילמד את בנו סוד התארים הגשמיים הבאים בספרי הקדש על השי"ת, וכונת חז"ל באגדותיהם הנראות כזרות בהשקפה ראשונה, ודבריו מיוסדים על שטת הרמב"ם בספר המורה. ובסוף הספר ידבר בדברים האלה: "סוף דבר הכל נשמע את אלהים ירא ואת מצותיו שמור, ובכלל מצותיו הן המצות המעשיות ומצות העיוניות, וישראל הקדימו נעשה לנשמע, כי מצות המעשיות קודמות בזמן למצות העיוניות. ואתה בני תקדים גם אתה לקיים את המעשיות ואחרי כן את העיוניות שהן המצות התלויות בלב וידיעתן והבנתן על פי למודי המופתים ההגיוניים, וזה יהיה לך בני אחר עשרים שנה ברצון השי"ת ולזולתך אולי אחר מ' או נ' שנה... ואתה תנוה ותעמוד לגורלך לקץ הימין, והשי"ת יזכך בני לחיים טובים בעולם הזה ובעולם הבא אמן".

(25) כסף סיגים כולל מאה ועשר שאלות בספרי הקדש ונזכר בספר ק"כ וכפות כסף, וזולת זה לא ידענו ממנו מאומה.

אלה הם הספרים אשר כתב החכם הגדול הזה, ומי יודע אם לא כתב עוד ספרים רבים אשר נשכחו שמים וזכרם ברבות השנים. אחרית החכם הזה ומקום קבורתו נעלמו ממנו, ולפי הנראה מת בדרך מסעו בארץ נכריה אשר יושביה לא הכירו חין ערכו ולא חשבוהו להודיע לדורות הבאים דברים אחרים

אחרים על אדותיו. תהי נפשו צרורה בצרור החיים וְזָכְרוּ לברכה פה תחת השמים.

גדול ממנו בתורה ובחכמה היה הרלב"ג (ר' לוי בן גרשום) בן דורו ובן ארצו אשר נולד בסוף המאה ה' בעיר באַנגנאַל אשר נחשבה לאחת מערי פרובינציא. ואם אמנם כי במדינת פרובינציא התמוטטה אז חכמת חכמינו בתגרת ידי הקנאים הקאטולים (*), בכל זאת נשארו עוד בה עוללות מפרי עץ הדעת, והנולד בה, אם תִּקְנֶנוּ ה' בַּשָּׁכַל טוב, השיגה ידו לקחת משרידי פרי חמד ההם לאכיל לשָׂבֵעָה וְלֵאָדוּר באור הדעת. שנת הולדתו היא לפי דעת סופרים רבים שנת ה'א מ"ח 1288, אך עוד לא ידענו אם נכון הדבר (**). אבותיו היו למודי ה' ותופשי תורה וחכמה, כאשר יעידו הפירושים על כתבי הקדש אשר יכתוב הרלב"ג בשם אביו גם בשם אביו זקנו. והנה לפי דעת היוחסין היה אביו החכם הכולל בעל המחבר של ספר שער השמים, ספר פילוסופי (כאשר הודיענו החכם וואלף בספרו הנודע). ואחרי אשר ידענו כי מחבר ספר שער השמים נקרא בשם ר' גרשון בן שלמה, נודע לנו כי שם אָבִי אביו של הרלב"ג היה ר' שלמה. אמנם מש"כ עוד היוחסין כי אָבִי אָמֹו של הרלב"ג היה הרמב"ן ז"ל, לא יתִּבְּן לפי ראות עינינו, כי אם כדבריו כן הוא הלא אז לא העלים עיניו מפירושו על התורה והזכירם בשמו כאשר הזכיר את פירוש אביו וְאָבִי אביו הנופלים מפירוש הנאון הנפלא הזה, ועינינו הרואות כי הוא לא נשא

את

(*) ע"ד חכמי היהודים בפרובינציא עי' דברי הרה"ח דר' צונץ בספרו צור געשיכטע אונד ליטעראטור מצד 459 והלאה, גם במ"ע ה"א גייגער ח"ב וח"ד.

(**) עי' בספר מעלאנו להרה"ח מונק ז"ל צד 497 נאטע ב', והרה"ח גראטץ בס' גד"י חלק ז' הוכיח במישור כי שנת הולדתו היא באחת ה'א מ"ח 1288 ושנת פטירתו אחרי שנת ה'א ק"י 1340.

את שם פירושו על שפתיו גם פעם אחת, ואף גם זאת כי לפי הנראה לא ראה בעיניו את ספרי הרמב"ן, יען כי בפירושו לספר דניאל חשב את הקץ ומצא כי בשנת ה'א ק'יה יבוא משיח צדקנו, שנה אשר גם הרמב"ן חשב אותה לשנת המשיח, והוא (הרלב"ג) יאמר "כי לא עמדו הקודמים על זה הקץ עם קלות ההעמדה וכו'" אות הוא כי הוא לא ראה את ספרי הרמב"ן, אשר לא יתכן הדבר אם היה אבי אמו — .
 'הנה נפלאות היא בעינינו איך לא ראו כל חוקרי קדמוניותינו כי הרלב"ג בעצמו יזכיר את שם אבי אמו, והוא ר' לוי בעל לויית חן, כי בפירושו על התורה פרשה כי תצא כתב, "קבלתי פירוש זה הפסוק מהרב אדוני זקני ר' לוי הכהן", ואם נחליט כי אבי אביו היה ר' שלמה בעל ספר שער השמים, אז היה ר' לוי בעל לויית חן אבי אמו. ולפי זה צדקו דברי מהר"ם אלמושנינו שכתב בספרו מאמץ פ"ח כי הרב הגדול בעל לויית חן היה אביו של הרלב"ג ז"ל, אך תחת "אביו" צ"ל "אביו זקנו" (ולא "קרובו" כהגהת ר"א גייגער), כי מהר"ם אלמושנינו ידע רק כי בעל לויית חן היה אביו זקנו של הרלב"ג, אך לא ידע אם אבי אביו או אבי אמו. ור' לוי הזה הוא האיש החכם ר' לוי מפילאפראנשע אשר נדח בו הרשב"א ז"ל ועוזריו, אשר היה נסבה אל החרם אשר פרש הרשב"א וחביריו על כל ההוגים בחכמות חיצוניות כאשר דברנו כבר על אדות הדבר הזה. ואם נתבונן בדברי החכם הזה אשר העתיק הרא"ג מס' לויית חן כ"י נראה כי בדברים אחדים הואיל הרלב"ג ללכת אחרי אביו זקנו הזה — .
 'הנה בימים ההם רבצה עוד גורת החרם על בני הנעורים לבל ילמדו חכמות וידיעות חיצוניות, בכל זאת הקדיש אבי הרלב"ג את בנו הנעלה לשרת בהיכל החכמה והמדע בהיותו עוד צעיר לימים, ובטרם נמלאו לו עוד שלשים שנה החל כבר

לכתוב

(תחילת היג)

לכתוב ספר עמוק בהליכות הפילוסופיא הרתית (*). כי החונן
לאדם דעת חֲנֵנו ברוח דעה בינה והשכל עד כי היה מופת
הדור ופֶּלֶאז, וברוח חכמתו התחקה על שרשי המדעים
הנודעים בימיו, וילך מחיל אל חיל ויהי לנס. בפלפול
התלמוד הנדיל לעשות כאחד מהתלמודים הגדולים אנשי השם,
ובאהבתו את הסדרים הישרים בכל חכמה ומדע, כתב ספר
יקר הנקרא בשם יסוד המשנה להורות את בני ישראל
סדר נכון בלמוד המשנה, גם חבר פירוש על מסכת ברכות
(עי' בפירושו לספר דברים דפוס ווינ. צר 270), ובגלל זאת
כבדו בני דורו ויבזרו לו מלוא חפנים תהלה ותפארת.
יריו רב לו בחכמת ההנדסה, בחכמת הטבע (פִּיזיק) ומה
שאחר הטבע (מַטֵּא־פִּיזיק), בחכמת הרפואה ובחכמת
התכונה, ועל כל החכמות ההן כתב ספרים רבים בשכל
פֶּבֶר ועיון נמרץ מאד. גם בבאוריו לספרי הקדש הפליא
עֲשׂוֹת, ויבאר אותם באופן נפלא כיד חכמתו הטובה עליו.
הוא לא ישב תחת ממשלת פִּילִיפ היפה צורר היהודים, רק
בערי אֶרֶצָנו (אזוב), פירפיניאן ואוויניון אשר משלו בהן
הנשיאים הפרוכניצים אוהבי חכמה אשר היו גם מלכים
בנעאפעל, ועל כן לא הגיע אליו שטף המים הזידונים אשר
צפו אז על ראשי בני עמנו יושבי צרפת, אך לבו נשבר
בקרב בראותו גם מרחוק את צרות אחיו המגורשים והנדרים
מארץ צרפת על לא חטם עשו ונפשם זפה ואף כי הוא היה
איש מנוחות ובכל ספריו שזורת מנוחה וְשִׁקָּמ, הסתער רוחו
בקרב על שֶׁבֶר בת עמו. ויקונן במר נפשו על גְּרוֹשׁ היהודים
מצרפת בשנת ה'א ס'ו 1306 ובפירושו על התורה (במדבר
כ"ג) כתב "ומה שאמר ואברתם בגוים ואכלה אתכם ארץ
אויביכם מורה על הצרות הגדולות שעברו על עמנו שמתו
מהם

(* עי' בספרו מלחמות ה' בסוף המאמר החמישי.

מהם רבים, מכללם הרג קצת הקהלות הקדשות וגרוש היהודים מארץ צרפת שמתו בסבתו כפלים כיוצאי מצרים ברעב ובדברי. גם רעת הרעים הרעים אשר רעו אז את היהודים בחרב רעה לא הדביקה אותו, כי הפלה לו ה' את האיש הנפלא הזה אשר עתדו לעשות נפלאות גדולות בתורה ובחכמה.

הספרים אשר כתב הרלב"ג רבו הם מלספור לפי עדות היוחסין, ובלי שפק נאבדו ממנו ספרים רבים מספריו, אך גם הנשארים בירינו רבים הם. הראשון לכל ספריו הוא "ספר ההקש הישר" אשר קלה את מלאכתו בשנת ה'א קנ"א 1391, כאשר הודיע בסיף הספר. בו התאמץ לבאר באר היטב את דברי הפילוסוף הערבי אַפְּרָאָעַס (אבן רשד *) , ופעמים רבות הוא גם חולק עליו וסותר את דבריו. ובעת אשר כתב את הספר הזה, שקד גם על מלאכת חלק אחר מחלקי ספר מלחמות ה' המדבר אדות חרוש העולם, אך יען כי ספר המלחמות לא יצא לאור עד שנת ה'א פ"ט 1329, ע"כ ההלטנו כי ספר "הקש הישר" הוא ספרו הראשון. והנה בכתבו את הספר הזה היה לבו חרד פן יתחשב לו לעזות מצח בהלחמו פעמים רבות עם הפילוסוף ההוא, או פן יאמר עליו כי לא הבין את דברי הפילוסוף. אך בכל זאת לא חדל מהוציא את הספר ההוא לאור, בגלל תקותו כי כמנו תצא תועלת למעיינים בו מקץ שנתיים ימים כתב את ספרו השני הנקרא בשם "ספר המספר" ללמד את בני עמו את חכמת המספרים בסדר ישר ובשפה ברורה, ויגמור אותו בשנת ה'א פ"א 1321. אתרי כן כתב את ספרו השלישי לצרף וללבן את באורי

(*) הפילוסוף הזה נולד בקארדאווא בשנת ד"א תתק"ט 1149, וימת בעיר מעקא בשנת ד"א תתקנ"ח 1198 או תתקס"ו 1206, והוא המהולל והנעלה בכל הפילוסופים הערביים.

באורי אַפֿעראַעס על ספרי אריסטו, ואת הספר הזה העתיק
 החכם יעקב מאַנטינא ללשון רומית, ויספח אליו גם ההעתקה
 הרומית מס' אריסטו ומבאורי אַפֿעראַעס ויוציאן יחד לאור (1).
 אהרי כן כתב ספרים רבים בחכמת הטבע ומה שאחר
 הטבע (2) ועוד ספרים אחרים אשר נסחפו בשטף הזמן ואָבְדוּ.
 הנכבד בכל ספריו הכתובים הוא ספר מלחמות ה' (3),
 ספר עמוק מאד בפילוסופיא דתית על דברים העומדים ברום
 עולם, ובכל הספר ההוא יודיע דעותיו החפשויות מבלי
 פְּנֹת אֶל ההמון הרב ואֶל זַעַם לשונם וְהַתְרַגְּזָם, גם מבלי
 הַתְּנִיחַ עִמָּהֶם בדברים להוכיח צדקת דעותיו, רק הַתְּעַלָּה
 עַל רוֹם הררי החכמה ומשם לָמַשׁ להם עֵין בּוֹז ויתן עליהם
 בקול גאונו: דָּבָר אֵין לִי עִמָּכֶם! כִּי אֵין לָכֶם חֵלֶק בְּבִינָה,
 וְרִי לָכֶם שֶׁתֵּאֱמִינוּ וְלֹא תִּבְיִנוּ (4). הוא לא הֶעֱתִיר
 אֲמִרֵי שֹׁפָר וְלֹא הִלְבִּישׁ דְּבָרָיו בִּמְחַלְצוֹת המליצה לַיְפוֹת את
 חֲקָרֵי לִבּוֹ ורעיוני חכמתו, וַיִּבֶן את הסופרים העושים
 תחבולה כזאת אשר יסתירו לפעמים תחת פֶּאֶר ההיצוני את
 המגרעות והפחתת אשר בְּמַחֲקֵיהֶם פְּנִימָה (5). גם לא הִלִּישׁ
 את דעותיו במעטה הסודות והרוזים כאשר עשו הראב"ע
 והרמב"ם, כִּי הֵם הֵאֱמִינוּ כִּי בְּהִנָּלוֹת נגלות אור האמת להמון
 העם יִבְלַע לֵהֶם, אֲךֹּ הוּא החליט כִּי אִם הֵאֱמַת לֹא יִרְעֶה וְהָאֵל
 יִזְקֶה לְאִישׁ אֲךֹּ עוֹד יֵאִיר עֵינָיו וַיִּמָּלֵא חֲדָרֵי לִבּוֹ נְגִהוּת.
 ובהיותו חפשי בדעותיו ולא נשֹׂא פָנִים לְכָל אָדָם, לֹא הָיָה
 עֹבֵד נִרְצָע לְדַעוֹת אֲרִיסְטוֹ ויתר הפילוסופים האדירים אשר
 בָּל

-
- (1) מונק בספר מעלאנים.
 - (2) כִּכֹּ בַּהֲקִדְמוֹת ל'ס' אִיּוֹב וּבִפְי' עַל הַתּוֹרָה בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים.
 - (3) נדפס לראשונה בעיר ריווא דרמינא בשנת ש"כ 1560 על ידי הרופא החכם ר' יעקב מרקריאה.
 - (4) בַּהֲקִדְמוֹת ס' הַמִּלְחָמוֹת.
 - (5) שֶׁשׁ דָּף ג' ע"א.

כל חכמי התבל האמינו אז כי אין לנמות מדבריהם כמלוא השערה, רק לחם נלחם בם פעמים רבות להוכיח לעיני כל כי שגו ברואה וסרו מדרך האמת (*), ואף כי הרמב"ם היה נכבד מאד בעיניו ודברי המורה כדברי האורים נחשבו לו, לא שעה אל משפטו אשר שפט כי שכל אריסטו הוא תכלית השכל האנושי מלבד מי ששפע עליו השפע האלהי והיו נביאים (**), כי הוא חשב גם את אריסטו כאחד האדם אשר השניאה לפתחו רובצת ומשונה תלן אתו, ובכל מקום אשר לא ישרו דבריו בעיניו, השליך אותם ארצה. הוא נטל עליו בספר המלחמות משא כבד מהמשא אשר נטל עליו הרמב"ם בספר המורה, כי בימיו רחבה הפילוסופיא ונסבה יתר הרבה מבימי הרמב"ם על ידי אפערצאעם ותלמידיו ועל ידי השאלאסטיקים הנוצרים, ושאלות חדשות נולדו אז אשר לא שערון חכמי הדורות הקודמים, שאלות אשר בהן התננפו רגלי בעלי האמונה המתחקים על שרשי אמונתם ברוח חקירתם, והוא (הרלב"ג) העמים עליו על להשיב על השאלות הקשות ההן אמרים כיד החכמה הטובה עליו ולסקל את דרך האמונה מכל אבני נגף. וה' אלהים נתן לו לשון למודים להביע אמר בשפה ברורה ולהלביש דעות רמות ונשגבות בדברים פשוטים ומובנים אשר ירוץ כל קורא בם, ושכלו השנן על ידי הפלפול התלמודי ועמקי הגיוניו, היה לו לישועה לרדת עד קצבי הרי הפילוסופיא ולחשוף את מסתריה — .

אחת מהשאלות אשר התחדשו בימים ההם על ידי הפילוסוף אפערצאעם היא אם העולם קדמון או מחדש, והרלב"ג התר בכל עז להקיר את אגדת השאלה הזאת כיד הפילוסופיא הטובה עליו. אפס כי גם הוא בכל תקף בינתו לא

(*) במקומות רבים בס' המלחמות אשר ימצאם הקורא בו.

(**) מורה נבוכים ח"ב פרק כ"ז.

לא יכול להתרומם מעל לבית נבונים בדורות ההם אשר גזרו
אמר כי שוא הוא שימצא ה' דבר מלא דבר, כי לא יתכן
לפי דעם שיתהוו איזה נמצא בעל צורה וחומר, מהעדר
אותה הצורה העדר גמור (1), ועל כן התהפך ברוב תחבולותיו
ויתן צדק לדעת הפילוסופים המחליטים כי יש חומר קדמון
אשר הוא החומר ביד היוצר ויברא ממנו מה שירצה, אך
לפי דעו החומר ההוא דק על דק בלי כל תואר וצורה ובלי
כל דמות ותמונה עד כי נדמה כמעט כאפס וכאין, וכשעלה
ברצון הבורא ית'ש לברוא את העולם, נתן בחומר ההוא
צורה ותבנית גם היכולת להוציא מן הכח אל הפועל עוד
צורות ותמונות רבות ושונות לאין תכלית ולאין חקר, וזה
הוא סוד מעשה בראשית. ועל פי הדברים האלה המאמין
לא יחוש אם יאמין כי העולם נברא מאין המוחלט או מחומר
קדמון ההוא אשר באמת כמוהו כאין גם הוא, אחרי כי אם
כה או כה יהי, הלא יאמין כי העולם הוא נברא וה' ברא
אותו כרצונו וכחכמתו הקדושה (2). אחרי אשר הוכיח לעיני
כל כי ה' ברא את העולם, הוציא משפט צדק כי בהכרח
הוא גם יודע את כל הנעשה בעולמו ואת כל אשר יעשה
האדם בבחירתו החפשית, אך ידיעת ה' אינה
מבטלת את הבחירה, כי הכל צפוי והרשות
נתונה (3) —. השגחת ה' היא לפי דעו רק על המינים והסוגים
אך לא על הפרטים, אך האיש ההוגה בחכמת אלהים
ותוכך אשריו במעגלי צדק, הוא יתעלה למעלת הסוגים
והמינים וכמוהם הוא תחת ההשגחה העליונה
והאיש ההוא אם יוסיף עוד אמץ בחכמה ובמעשים טובים,

יש

(1) ע' מו"ז ח"ב פ"א.

(2) מלהמות מאמר ששי דף ס' ע"ב, וע' בס' נוה השלום לתחבם

ר' אברהם שלום ז"ל מאמר א' מחלת פרק ה' עד סוף פרק י"ז.

(3) שם מאמר ג' פ"ד.

יש לאל ידו להתחבר עם השכל הפועל עד כי ידע עתידות ורוי עולם, וכל הרעות המתרגשות תחת השמש אליו לא יגיעו (1) — הוא החליט כי בנפש האדם שפונה סגולה נלהות להיות צופה ומבטת את האתיות לאחור, רק התאזות הנמקנות וחמדות הקשר קיר ברזל הן בין הנפש ובין הסגולה ההיא, אך אם יתבודד האדם ויטהר חררי לבבו מכל שמץ דפי גם יקדש את בתי נפשו וידבק מחשבותיו באלהי עולם, אז יערה עליו רוח מקרום ועיניו תצפינה מראשית אחרית ויתעל למעלת הנביאים — הוא האמין גם בחלומות ככל אשר האמינו חכמינו ז"ל, והעיד "כי פעמים רבות, ובפרט בעת אשר התבודד לחקור ולדרוש ענינים גדולים ועיונים עמוקים, נדמה לו בחלומי כי נשאל נשאל להגיד פשר דבר במושכלות העמוקות ההן, והוא השיב תשובות אמתיות אשר לא ידען תחלה ולא שערון מחשבותיו עד העת ההיא" (2) — הוא נתן יד להאמונה בחזיון הלב ובקסמים וכשפים — הוא לא אץ לקרב את הנסים והנפלאות אשר עשה ה' לאבותינו, אל דרכי הטבע והליכות העולם כאשר עשה הכספי ועוד חכמים רבים מבני עמנו אשר בילדי הפילוסופיא הדתית השפיקו, רק ישפט משפט צדק כי אמתתם ברורה כשמש על פי עדות נביאי האמת והצדק (3) — באמונת השארת הנפש סר מדעת הפילוסופים בימים ההם אשר גזרו אמר כי הנפש אחרי צאתה מבית חמרה תתלכד עם שכל הפועל ותכלה כליל בתוכו כניצוץ אור בתוך אבוקה, רק הראה לדעת כי הנפש תתיה לעד לבדר לבטח ותעל במעלות קדושים וטהורים כפי ערך מעלתה אשר השיגה פה בעולם

(1) שם מאמר רביעי.

(2) שם מאמר שני פרק ד' דף י"ח ע"א.

(3) שם מאמר ששי, חלק שני, ע"ש.

בעולם השפל *) — תכלית התורה היא ללמד לאנוש בינה ולהודיעהו דעת עליון לבעבור הצליחהו הצלחה נצחת, ועל פי הדברים האלה הואיל החכם הנעלה הזה לבאר את דברי התורה והנביאים —

ספר מלחמות ה' העיר סער גדול בין תופשי התלמוד בימי הרלב"ג ויותר עוד בימים הבאים, גם כל יודעי הרלב"ג ובני דורו אשר קבדוהו מאד בגלל היותו גאון תלמודי וזהיר במצוה קלה כבחמורה, גם הם רעמו פנים על הספר ההוא והתקצפו על דעותיו החפשיות אשר לא נועזו עוד כל פילוסוף דתי לפניו להזות דעות כאלה קבל עם בלי כל מעטה מליצות חידות ומסתרי הקזמו והסוד — . אפס כי בני דורו לא נלחמו רק בספר המלחמות ולא במחבר הספר, ורק בדורות הבאים ערכו קנאים רבים מלחמות תנופה גם על המחבר. הראשון אשר התאונן על הרלב"ג, היה הריב"ש בתשובותיו (סי' מ"ה), אולם הוא דבר דבריו בנחת ובכבוד כראוי לאדם גדול בתורה ובמעשים טובים כהרלב"ג, רק הזהיר את העם מלקת אחרי דעותיו בדבר השגחת ה' ועוד דברים אחרים אשר כתב בספר המלחמות, כי החכמות ההיצוניות הומו לפעמים את אנשינו מדרך האמת והאמונה. השני היה ר' חסדאי קרשקש מסאראגאז, איש חכם ונבון ורבו של הגאון הפילוסוף ר' יוסף אלבו בעל ספר העקרים. כי הוא בספרו המחכם "אור ה' התאמץ לסתור דעות הרלב"ג ויצו על כל שלומי אמוני ישראל במפגיע מלקת אחריהן, אך גם הוא לא דבר קשות עם הרלב"ג, ופעמים אהדות לא הצליח בדרכיו, עד כי הרדי"א אוהבו ומכבדו התפלא עליו כי בלחמו עם דעות הרלב"ג אדות ידיעת ה', נפל גם הוא בשגיאות האיש אשר הוא נלחם בו (**).

אמנם

(*) שם מאמר א', וצאטט מפרק י"א עד י"ג.

(**) אברבנאל על התורה דפוס וויניצא צד 98.

אמנם הגאון האדיר ר' שמעון בר צמח דוראן הנודע למשגב על פי תשובותיו הנכבדות (תשב"ץ), בהיותו בן שבעים ושש שנה כתב ספר יקר להציל את הרלב"ג קרובו ושאר בשרו מהשגות ר' חסדאי בספר ההוא. ובהיותו בן שבעים ושבע שנים כתב ספר שני להצדיק את ספר המלחמות להרלב"ג ז"ל (*). השלישי היה הפילוסוף והמקובל רש"ט בעל ספר האמונות, והוא היה הראשון אשר קרא את ספר מלחמות ה' בשם "מלחמות עם ה'" ושפך מרורות על הרלב"ג, אך כבר ידענו את האיש הזה ואת שיטתו, כי הוא נתן גם את הרמב"ם דל ראש המאמינים לפני בן לא אמן בו, ואת

ספר

(*) הרשב"ץ בתשובותיו (ח"א סי' קל"ד) יודיע כי היה קרוב ושאר בשר להרלב"ג, הלא כה דבריו: "ואע"פ שר' לוי ז"ל אדם גדול וחשוב וקרוב לנו האיש, כי זקנו הרב ר' לוי הכהן ז"ל היה זקנו של אדוני זקני ז"ל ר' יהודה דלישפילש וכו', וגם הרב ר' לוי ז"ל היה בעל אחותו של אדוני זקני ז"ל, אעפ"כ איני נושא פנים בתורה, והאמת יותר קרובנו". ומוזה נדע כי אין נכונה בפי האומרים כי הרשב"ץ היה נכד הרלב"ג. וע"ד שני טפרינו אשר הציל בהם את הרלב"ג מהשגות ר' חסדאי, יודיענו בסוף ח"ג מתשובותיו, כי בזכרו את הספרים אשר חבר, יכתוב ע"ד ספר הי"א כדברים האלה: "וחברתי ספר אחד וקראתיו 'אור החיים' מלא תשובות על ספר אחד שחבר הרב ר' חסדאי בר יהודה ז"ל בסרקסתא אשר בארגון כו', וכשחברתי זה הספר נכנסתי בשנת ע"ו יותר מששה חדשים כו'". ואודות ספרו הי"ב יכתוב: עוד זכיתי והאריך ה' ימי עד היום שאני בן שבעים ושבע שנים קרוב לסוף שנת השבע, וחברתי ספר אחד וקראתיו לזית חן, והוא הנהגות על פי' התורה להחכם הגדול ר' לוי בן גרשום ז"ל, וכתבתי זה בשני ימים לירח כסליו שנת דורי צ"ח וא"דום ד"גול מרכבה בפרשה כי שרית עם וגו', עוד הוספתי על זה הספר שתי אנרות וקראתין ענקים, האחת סתירות לספר אור ה' שחבר הרב ר' חסדאי ז"ל והאגרת השניה קראתיה מאמר היחוד לשמעון אבן צמח, סתירות גם כן לספר אור ה', ושתי אנרות אחרות על ענין זה.

ספר המורה לספר מינות ואפיקורסות, עד כי התמרמר עליו מהר"ם אלשקר ודן את ספרו לשרפה ביוה"כ שחל להיות בשבת —. הרביעי הוא הרדי"א אשר במקומות רבים הוא לוחם עם הרלב"ג ומדבר אתו קשות על סברותיו ודעותיו בס' המלחמות, אך בבאוריו לספרי הקדש הוא כסכים עמו פעמים רבות וחולק לו כבוד כראוי לו. במאה הט"ו התקוממו עוד שני חכמים על הרלב"ג ועל ספרו מלחמות ה', הלא הם: ר' שבתאי הכהן בן מלכיאל ור' אליהו דיל מעדינא (1), ועוד לוחמים רבים כמו על הרלב"ג בדורות רבים ולא נזכיר מהם רק את ר' מנשה בן ישראל אשר הטיה דברים קשים על דעותיו ארות השארת הנפש (2), ואת הגאון יעב"ץ אשר כתב עליו מרורות. ויקרא את ספרו בשם "מלחמות עם ה'" כאשר קראו אותו הקנאים בדורות הראשונים. והנה הרלב"ג ידע מאד כי רבים ילחמו בו על דעותיו בספר מלחמותיו, ועל כן הודיע לכל קוראי ספרו "שאם יראה אחד מבעלי האמונה כי דברי הקירותיו מתנגדים להאמונה, ראוי שיעזוב את דבריו אף כי לפי העיון הפילוסופי אמתים הם, וידבק באמונה, וייחס ההתנגדות הזאת לקוצר דעתנו" (3), ועל פי ההודעה הזאת אשר הודיע נאמנה כאחד משלומי אמוני ישראל, האמין כי בעלי האמונה לא ישיאו עליו עין אשמה על דעותיו לפי העיון הפילוסופי — אך לא כאשר האמין

כן

(1) ע' במאמר "לישעראטור היהודית" בעניקלאפערדיע ערש עט גרובער להרה"ח מהר"ם שטיינשניידער נ"י צד 367.

(2) בספר נשמת חיים (ח"א פרק י"א) יאמר: ואל תשמע לדברי הרלב"ג שגזר במלחמותיו עם ה' שאי אפשר לאדם אחר המות להשיג מושכל חדש כו', ואחרי כן יאמר עוד כי כבר השיג עליו הרב אלבילדה כו' ע"ש.

(3) מלחמות ה' בפרק האחרון מהמאמר הראשון דף ט"ז ע"א.

(תח"י ח"ג) יב

בן היה, כי קנאים רבים פגעו בו ויתנו לחרם סָאָרוּ וְשָׂם לשמצה, ודק מתי מעט התעוררו להצדיקו ולנקותו מפשע רב, ומהם הרב השלם בעל גֵּנֶה שלום.

אולם אם כי בני עַמּוֹ הָקִירוּ כבודו בקלון, נתנו לו חכמי הנוצרים כבוד והדר כיאות לחכמתו הגדולה ובפרם בחכמת התכונה, כי בחכמה הזאת (אשר היא חכמתנו ובינתנו לעיני העמים) — העביר את חכמי התכונה אשר היו לפניו, והשקפותיו הנכונות במהלך הכוכבים היו לעינים להתוכנים בני דורו גם בני הדורות הבאים. הוא המציא כלי מחזה להתבונן על ידו בהליכות הכוכבים למען דעת חֲקֵת השמים וּמִשְׁמְרֵי צבאיהם אל נכון. והחכמים המהללים פיקאָ די מיראַנדאָלאַ ויוחנן רייכלין כבדוהו מאד על ידיעתו הגדולה בחכמה הזאת, ויותר עוד התוכן הנפלא קעפלער אשר עמל להשיג את ספרו על חכמת התכונה, והפאפסט קלעמענס הששי צוה להעתיק מלשון עברית ללשון רומית את הפרקים ההם אשר בספר מלחמות ה' המדברים על חכמת התכונה ועל כלי המחזה אשר המציא לתועלת תווי כוכבים*), ולפי הנראה היה אז עוד הרלבֶצ' בחיים חיתו, ואף אם אין נכונה בפי הסופרים המאחרים את מותו עד שנת ה'א קל 1370, יוכל היות כי בשנת ה'א ק"ב 1342, אשר אז נעתקו הפרקים ההם במצות הפאפסט הזה היה עוד בחיים — גם על דבר ידיעתו הַרְבֵּה בחכמת הרפואה כבדוהו — חכמי העמים

(*) הפרקים אשר צוה הפאפסט להעתיקם ללשון רומית, מקומם בחלק הראשון מספר החמישי בס' המלחמות, אך הרופא ר' יעקב מרקריאה אשר הוציא את הספר ההוא לאור בפעם הראשונה, השמיט אותם מתוך הספר מסבה לא ידענו, והחכם הנעלה מונק ז"ל יודיענו בספרו מעלאנו כי מהפרקים ההם נמצאות העתקות באוצר כפרי המלך בפאריז, גם יודיענו בקצרה את תוכן הפרקים ההם ויעיר את רוח התוכנים לשום לבם אליהם.

העמים, כי הוא כתב ספרים רבים גם בתכמה הזאת (1), וזה שמו אשר יקראו לו חכמי העמים מאייספרו ליאן די באַנגנאַלס.

נכבדים מכל הספרים אשר כתב הרלב'ג, הם באוריו על דברי התורה הנביאים והכתובים (2). הראשון לכלם הוא פירושו לשיר השירים אשר כלה אותו בשנת ה'א פ"ו 1326, האדרון הוא פירושו לספר משלי אשר נמר אותו בשנת ה'א צ"ח 1338, ובתוך הזמן ההוא כתב את פירושו לספר איוב, לפרשה הראשונה מספר בראשית, פירוש לספר קהלת, למגלות רות ואסתר, פירוש על התורה ונביאים הראשונים, פירוש לדניאל, עזרא נחמיה ודברי הימים. ובהקדמתו לספר התורה הודיע כי יש את נפשו לכתוב עוד שני ספרים ולחברם במתכרת אחת עם פירושו על התורה. הוא התעבר עם החכמים ההם אשר יפרשו את דברי תורתנו בדרך משל חידה (3), וחתם דבריו: וראוי שתדע שאין ראוי שיעשה ציור בדברי תורה אם לא במקומות אשר יחויב שיהיו משל, שאם היה השיעור מסור ביד האנשים, או תפול התורה בכללה ולא יגיע ממנה התועלת המכון ממנה, וזה מבואר מאד עד שהאריכות בבאורו אך למותר. אפס כי גם הוא שגה באחת כרוב מבארי ספרי הקדש בימים ההם אשר האמינו כי דעות התורה נושאות בד בבד עם דעות אריסטו או למצער אינן מתנגדות להן, ויתאמץ גם הוא להכניס

(1) שטיינשניידער בענציק' ערש וגרובער צו 644 נאטע 45.

(2) הגאון הפילוסוף ר' יש'ר מקאנריא הלל מאד את פירוש הרלב'ג על ספרי הקדש, הלא כה דבריו: באורי רלב'ג בן כתו של הרמב"ן מכל חכמה כלולים, והרבה מועילים, ויש לו פירוש על התורה, מפנינים ומס' יקרה, ובנביאים ראשונים וחמש מגלות וכאיוב ובמשלי, ואולי בכל הכ"ד ספרים, והוא כמס ואינו נגלה.

(3) בפירוש על התורה פרשה בראשית.

להכניס את הדעות החיצוניות ההן בתוך חדרי התורה אשר לא כָּרַח, כי כגבוה שמים מארץ כן גבוה דעות תורת ה' מדעות אנושיות.

יתר תולדות הרלב"ג וכל העתים אשר עברו עליו נעלמו ממנו, ורק את הדברים המעטים אשר נודע לנו על פי מגידי אמת, הצגנו פה לעיני הקוראים (*).

הצעיר בין שלשה פילוסופי היהודים הפרובינציאליים בימי ההם, היה ר' משה בן ר' יהושע נרבוני המכונה בשם מאיוסטר ווידאל (נולד בערך ה'א ס' 1300 ונפטר ה'א קכ"ב 1362). ר' יהושע אביו היה מעיר נרבוני ומקום מושבו בעיר פירפיניאן, ויאהב מאד את הפילוסופיא הדתית, וספר המורה היה לו למורה דרך, וילמד אותה גם את משה בנו בהיותו עוד צעיר לימים כבן שלש עשרה שנה, מבלי פנות אל חרם הרשב"א אשר מצודתו היתה פרושה עוד בעת ההיא, ובנו הצעיר הצליח מאד בפילוסופיא וישנה תמיד באהבתה גם באהבת החכמה שאחר הטבע. הרמב"ם ואפֿערָאָעס היו בעיניו כשני חזיונות נפלאים תחת כל השמים, וישקוד על ספריהם גם חבר כאורים עליהם כיר חכמתו הטובה עליו. ובתשוקתו הנמרצה לאסוף עוד בחפזו מדעים רבים ושונים, נשא את רגליו מרגלי הרי הפירנאים לעיר טולידה, ומשם שב ללכת עד סֶאָרִיא (ה'א ק"ה—קכ"ב 62—1345), ובכל מקום אשר דרכה כף רגליו בו, השכיל מכל מלמדיו ויקח לקח טוב בתורה ובחכמה עד כי היה מעין נובע חכמה ויעש לו שם גדול בארץ. צרות רבות ועצומות מצאוהו וירכאו לעפר חיתו, אך בכל זאת לא

(*) בתולדות הרלב"ג וספריו יצאנו בעקבות הרה"ח ר' יוסף פערלעס (במ"ע הרו"ט לשנת 1860 ע"ד 212) ובעקבות הרה"ח רצ"ה גראטץ בס' גר"י ח"ז.

לא יכלו לכלוא את רוח תשוקתו לחכמות ומדעים ולא השיבו ידו מאחזו בסנסני עץ הרעת. בני בליעל מני אש הרצח ולחמי רשף קנאת הדת התנפלו על היהודים היושבים בעיר צערווערא בחרב מלאה דם ויטילו אותם לטבח ורק שרידים יחידים נסו ותהי להם נפשם לשלל, ובתוכם היה נס זה האיש משה נרבוני, אך כל הונו ורכושו גם כל ספריו היקרים היו לבז ולמשסה. ובכל הרעות אשר מצאוהו לא חדל משקור על דלתות התורה והחכמה, ויעש ספרים הרבה ופירושים על ספרי הפילוסופים האדירים אשר נחשבו לאנשי מופת בימים ההם. הנכבד בכל ספריו הוא באורו לספר המורה (*) אשר עמל בו שבע שנים עד קרוב ליום מותו (משנת ה'א צ"ה 1335 עד קכ"ב 1362), בו התאמץ לבאר את דברי הרמב"ם ז"ל על פי משפטי למודי הפילוסוף אפֿערָאָעס, ולהתאים את דעות התורה עם דעות הפילוסופיא, גם החליט כי שני פנים לתורה, פנים נגלים ופנים נסתרים, הנגלים הם לבושי התורה כפי אשר ישיגום המון העם בשכלם הגם, והנסתרים הם וסודות מה שאחר הטבע אשר לא ישיגום רק חכמי לב. הוא מאהבתו העזה להפילוסופיא נָטַע גם זמורות זר בכרם בית ישראל אשר רבים וכן שלמים משלומי אמוני ישראל התמרמרו עליו על ככה. אדות הנסים והמופתים פסח גם הוא על שתי השעיפים ולא ידע מה לעשות עמהם. אולם על דבר הבחירה דבר נכוחות, וברוח בינה הוכיח את משונת אבנר—אלפונז אשר כחש בבחירה החפשית וגזר אָמַר כי כל מעשה האדם הם על פי גזרה קדומה אשר אין להשיבה ולשנותה

(*) נגמר בשנת ה'א קכ"ב 1362 בחדש אייר ונרפס בשלמות ע"י החכם גאלדענמהאל (יוני 1852), ויתר פירושו על ספרי הפילוסופים עורם בכתובים.

ולשנותה כמלוא השערה *). לעת זקנתו עזב את עיר סַאֲרִיא וישם לדרך פעמיו לשוב אל ארצו ואל מולדתו אשר מעבר להרי הפיריניים, אך בהיותו בדרך הבהילו המות ולא ראה עוד את ארץ מולדתו.

בארץ אשכנז התחוללו על היהודים סערות עצומות וצרות רבות ורעות עד אין חקר. חסם, הָרֶג, רָצַח ואבדן כתמס באו עליהם, והנשארים היו חייהם תלואים להם מננר ופחדו לילה ויום ולא האמינו בחייהם. ובימי רעה כאלה הלא תפוג תורה וְהַבּוֹק תַּבּוֹק כל חכמה ומדע, ובכל זאת נמצאו גם אז תופשי תורה ואנשי חכמה, ושנים בהם עשו להם עוד שם גדול בישראל, הלא הם: ר' יצחק דוראן תלמיד ר' מאיר מרוטנבורג בעל המחבר ספר שערי דורא, ור' אלכסנדר זיסקינד מעיר ערפורט בעל המחבר ספר אנודה אשר ישב על כסא הרבנות בפראנקפורט (לפני שנת ה'א ק"ח 1348).

אך בארץ קאסטיליא זרחה ליהודים שמש ההצלחה בימי המלך דון פידרו (משנת ה'א ק"י 1350 עד ה'א קכ"ט 1369), ויתעלו למעלה גבוהה אשר לא הגיעו עוד אליה עד הימים ההם. אפס כי הכבוד ההוא היה האחרון לגלות ירושלים אשר בספרד, כי אחרי ימים לא כבירים גלה כבוד מישראל גם בארץ ההיא וַעֲנַן צלמות כסה את בני עמנו בכל ארצות הבל. בימי המלך דון פידרו ההוא התנוסס בקרב בית ישראל איש חכם ונבון, מליץ נמרץ ומשורר נעים בלשון ספרדית ושמו ר' שם טוב (סאַנטאַב) די קאַריון, מילדי עיר קאריון אשר בספרד הצפונית (בערך ה'א ס' 1300 עד ה'א ק"י 1350). שם האיש החכם הזה נשכח מפי בני עמנו ולא

בא

*) מאמר הבחירה (כס' רברי חכמים מצד 41 והלאה) נגמר בשנת ה'א קכ"א בחדש טבת, שלשה חדשים לפני מותו.

בא זכרו בספרות העברית, ורק סופרי הנוצרים אצרו את שמו בספריהם גם כתבו: את שיריו בספרי זכרונותיהם. המשורר הזה שלח להמלך דון פידרו שירים רבים כתובים בלשון ספרדית, שירים אשר תוכם רצוץ למודים יקרים ואמרי בינה. כל שירי המשורר הגדול הזה יולו ויפוזו לאט ובנעימות קמעין גנים על ערונות שושנים, וצלצלי תרזיהם ינעמו לאזן שומעת כהר צלצלי פעמוני זהב. הוא הוציא מאוצרות התלמוד משלי חכמה ומוסר השכל וילבישם מחלצות המליצה והשיר, גם מלבו הוציא משלים יקרים ויריחם ברוח דעת ויראת אלהים. אולם לא הלך דבש לבד מלהלך בנן מליצותיו, אך גם קול תוכחות מוסר ונערת חכם ילך שם, כי לפעמים ישחר המשורר הנעים הזה גם מוסר עז את אצילי בני עמו אשר המלך חפץ ביקרם והם מלאו בתיהם עשר לא בצדק וישר, גם את הנוצרים יביא במשפט ויוכיחם תוכחת מגלה על אשר ישנאו את היהודים שנאת חנם ויתעבו כל מעשיהם אף אם צדק ילין בם. בשירו הגדול, בעל שש מאות בתים, אשר שר לכבוד המלך דון פידרו, שכל את ידיו לפזר שושני חמד לפני הדרום כסא מלכותו, אך בין השושנים ההם המפיצים ריח עדנים, צפונים גם למודי מוסר ותוכחות חיים — ולאתרוגה ישא רנה ותפלה לאל חי כי יאריך את ימי המלך השומר אמת ודורש כשפט. יתן פחדו ומוראו בלבבות העמים החוסים בצלו, ויסיר סארץ ספרד כל רעה וכל חלי ומרדה, מלחמה, מרד ומעל וכל דבר בליעל. תולדות המשורר הנעים הזה נעלמו ממנו, וזולת שירי חסרתו אשר נשארו עד היום, לא ירענו עד מה מדרכי חייו והעתים אשר עברו עליו תחת השמש.

המלך דון פידרו קרב בימץ צדקו את היהודים היושבים

בארצו

בארצו וינחילם כבוד והדר. החכם דון שמואל בן מאיר אבולעפיא הלוי, היה שר וכוכן על אוצרות המלך, ואף כי שרי המלוכה רעמו פנים על המלך אדות הדבר הזה, לא אבה המלך ולא שמע להם באהבתו את החכם ההוא ובראותו כי רק לו יאתה המשרה הגדולה ההיא. אחרי ימים מעטים נִשְׂאוּ המלך ביתר שאת עוד וישימחו ליועצו ואיש כודו, ויתעץ אתו על צפונותיו ועל הליכות מלכותו. שתי כחבות (אינשריפטען) נשארו עד היום הזה המעירות על יקר תפארת השר המפאָר הזה, האחת חרותה על קיר בית התפלה אשר בנה השר הזה מכספו (*), והשניה חצובה בעט ברזל ועופרת על אבן מצבת קבורתו (**). ושתיהן מעידות כי הוא היה איש יקר, יפה תאר, צדיק באמונתו וחסיד בכל מעשיו, עֵלֹב ואֵינוֹ עֹלֵב ומרבה להיטיב לכל אדם.

זולת השר המרומם הזה, גדל המלך עוד איש יהודי ושמו ר' אברהם אבן צארצאל, וישימחו לרופא ולחווה כוכבים וְנִשְׂאוּ וְנִמְלְאוּ כִיד המלך. גם עוד יהודים רבים היו כרואי פני המלך, כי המלך נתן להם מְהֻלָּכִים בחצרותיו ובהיכלי כבודו ויפקד בידם פקודות גבוהות, ויהיו יקרים מאד בעיניו מבלי פְּנוֹת אל תלונות שרים רבים אשר התלוננו עליו בגלל הדבר הזה. ויהי היום ויתנכלו עליו אויבי נפשו, ובערמתם ומזמתם הִרְבָּה הביאו את המלך במצודת טָאָרָא, אותה ואת כל השרים הנלוים אליו, ובתוכם היה גם השר דון שמואל אבולעפיא, ואז סגרו את שערי המצודה וישימו על המלך מִשְׁמַר כַּעַל בן השבי, ואת שריו הנצודים במצודה הִגִּירוּ על ידי הרב, אך ברון שמואל לא שלחו את ידם

אף

(*) בית התפלה ההוא נהפכה אחרי כן לבית תפלת הנוצרים.
 (**) גרמסקה בכפר אבני זכרון צר 19.

אף כי שגאו אותו מאד. אחרי כן הצליח דון שמואל לנוס מתוך המצודה עם המלך יחד. והמלך הוסיף עוד לאהוב אותו, כי הוא התענה אתו יחד וימלט אותו בחכמתו. ודון שמואל חגר בעז מתניו ויגדל את אוצר המלך ויעצימהו מאד וימלאהו כסף וזהב מפה לפה. ויגדל האיש שמואל, וילך מחיל אל חיל, ויתעל על כל שרי המלך, ויהי לו גם עשר ונכסים והון עתק ושמונים עבדים מבני הבושים היו משרתים בביתו ובהצרותיו. ויעש צדקות וחסדים טובים לבני עמו, חומה היה עליהם ומגדל עז מפני אויביהם העצומים, ואחרים כהם הפקיר לפקידים ושרים, ולאנשי המסחור פתח שערים רבים להרויח כסף ולהניב חילם, גם בנה בתי כנסיות ובתי תפלה בערים רבות, והעולה על כלם הוא בית התפלה אשר בנה בעיר טולידא. כי הבית ההוא היה עליון על כל בתי התפלות אשר בכפרד, חציו נבנה בתבנית בניני הגאסים וחציו בתבנית בניני הערביאים (המויערים). בו אולמים רבים עם עמודי חמר וכפות יפות. קירות הבית למעלה היו כפארים בפטורי צצים ומעשה צעצועים סביב סביב, וביניהם כתוב בכתב עברית המזמור השמנים מספר תהלים בשפת קדש. בצד הצפוני והדרומי נכתבו צדקת השר דון שמואל בונה הבית, ורב טובו וחסדו לבית ישראל, וזה תכן הדברים ההם: היהודים קהל טולידא יודו את שם ה' אשר לא הכיר חסדו מישראל ויקם להם מושיעים אשר יושיעום תמיד מידי אויביהם, ואף כי אין עוד מלך מישראל, המה לאיש אחר מהם הן בעיני המלך דון פידרו עד כי הרים את כסאו מעל כסאות כל השרים וישבם ליועצו ולאיש סודו וכבוד והדר עמדהו. אחרי כן יכפרו מעללי השר דון שמואל וחין ערפו ורום מעלתו ותהלתו, ושם המלך דון פידרו כתוב באותיות גדולות ומוזהרות, ולאחרונה יברכו היהודים את דון שמואל כי יחיהו

יִצְחָק ה' ויראהו בבנין בית מקדשו, והוא ובניו יהיו שרי קדש בתוכו כל הימים. בנין הבית הגדול והמפאָר הָהוּא נשלם בשנת ה'א קמ"ז (1356 *). מקץ שנתיים ימים להשלמת בית תפלה ההוא, היתה ליהודים אורה ושמחה, כי השנה תהיא היתה שנת גאולה וישועה בעיני רוב היהודים, ויאמינו באמונה שלמה כי קץ הימין בא. כי ר' אברהם בן חייא התוכן הגדול אשר ישב על כסא הרבנות בעיר ברצילונא, ומאה שנים לפניו גם הרמב"ם, וכשלושים שנה לפניו גם הרלב"ג בקשו חשבונות רבים בחזון דניאל וימצאו כי מלך המשיח יִגָּלָה ויופיע בשנה ההיא (ה'א קי"ח 1358) ויוליך את ישראל קוממיות לארץ קדשנו. אך בראותם כי ה' לא חשב את הקץ כאשר חשבו החכמים ההם, כי בן דוד לא בא בשנה ההיא, חשבו למשפט כי נשיאות דון שמואל אבולעפיא היא למַצָּעֵר אות נאמן כי פקד ה' את עמו וכי עוד מעט ישלח להם גם את מלך המשיח, ולא הדלו לרחוק עוד את הקץ וליחל כי העת ההיא עקבות המשיח היא, ובוא יבוא הגואל ולא יאַחֵר —.

וכראות ר' נסים גירונדו בן ראובן רב בברצילונא כי בעקב האמונה ההיא כרוך נזק רב, כי כאשר יעבור המועד והמשיח לא יבוא, יתיאשו רבים מן הגאולה. עמר וידרוש בתוך קהל ועדה כי אין נכונה בפי החכמים ההם אשר חשבו את הקץ על פי ספר חזון דניאל, ובתוך יתר דבריו המחכמים דבר כדברים האלה: הן גלות מצרים אשר מספר שנותיה חֲצֵצּוֹ • ארבע מאות שנה. חשבו בני אפרים את הקץ (וטעו **), גם גלות בבל אשר ידעו כל ישראל על פי נבואות ירמיהו כי לא תמשך רק שבעים שנה, ובכל זאת חשב דניאל וטעה

(*) ע' גראמץ גר"י ח"ז צד 416 בהערה.

(**) כנהדרין צ"ב ע"א.

וטעה, אף כי קץ האחרון אשר המלאך הדובר עם דניאל צוהו לסתום ולחתום אותו ולהעלימו מעיני כל חי *! —

ר' נסים גירונדי (אשר זרח אורו משנת ה'א ק' 1340 עד ה'א ק"מ 1380) היה גדול מכל הרבנים ברור ההוא, בעל שכל זך ובהיר ההולך במישור ואין לו עסק בנסתרות כמצוה עלינו מפי חז"ל, ויהי איש אמת אשר לא נשא פנים לכל אדם, ויתלונן על הרמב"ן על אשר השפיק בסודות הקבלה יותר מדי **). הוא היה גם רופא ויודע חכמת התכונה, אך כחזו וגבורתו היו רק בחכמת התורה, בדבר הזה נדמה לאחר הגאונים הקדמונים אבירי התלמוד. הוא כתב פירושים וחדושים רבים לתלמוד, גם חבר פירוש יקר על הלכות רב אלפס ודרשות נחמדות מלאות מוסר השכל ויראת ה', ותהלתו עומדת לעד בין תופשי התורה.

ודון שמואל אבולעפיא הלך עוד מחיל אל חי ויהי איש מצליח מאד, אך יקר תפארת גדולתו ועשר כבוד ביתו, העירו קנאה עזה בלבות שרי המלוכה, ויתמכרו להדית אותו משאתו ולהביא רעה גם על כל היהודים אשר בספרד. גם יהודים אחדים מתושבי טולידא קנאו מאד בהצלחת הנשיא הזה, וקנאתם הועומה המריצה אותם להכות אותו בלשון לפני המלך, ושרי המלוכה באו אתריהם וימלאו את דבריהם, ויוציאו עליו דבה כי הוא דלל את אוצר המלך ויעש לו חיל וימלא ביתו כסף תועפות והון עתק. לדבר הזה חרה אף המלך בדון שמואל אוהבו ויועצו, וישלח בו חרון אפו עד להשחית, ויקח ממנו את כל הונו ורכושו וינצל את עריו.

גם

* דרשות רבינו נסים (תרץ) סי' ז' בסופו.

** בתשובות הריב"ש סי' קס"ז כתוב: וכן הודעתוך מה שאמר

לי ביחוד מורי דרכ רבינו ניסים ז"ל כי הרבה יותר פרי תקע עצמו תרמב"ן ז"ל להאמין בענין הקבלה ההיא.

גם את כל הון בני משפחתו וכל רכושם לקח באפו ובחמתו .
ולפי עדות סופרים רבים לקח מרדן שמואל 170,900 דובלאנים ,
4000 מארק כסף , 125 תיבות מלאות כלי כסף וכלי זהב
ומאת בני משפחתו לקח 60,000 דובלאנים , וזלת עבדים
ושפחות ועדי עדדים , ואחרי כן אסר המלך את דון שמואל
בנהשתים וישליכוהו אל בור השבי בעיר מולידא , ומשם הובא
במצות המלך לעיר סעווילא ושם ענו אותו שומרי המלך בכלי
מענים עד אשר מת תחת ידי מעניו בשנת ה"א ק"ב 1330
בהדש אקטאבער או נאוועמבער) , על אבן מצבת קברו תרותים
בדברים פשוטים פָּרַשְׁת גְּדוּלְתוֹ בִּימֵי הַצִּלְתּוֹ , גם אסונו הנורא
בִּימֵי רַעְתּוֹ ודְּבַר מוֹתוֹ בִּידֵי קוֹבְעֵי נַפְשׁוֹ , תִּהְיֶה נַפְשׁוֹ הַמְּהוּרָה
צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים

צְרוּרָה בַּצֵּרוּר הַחַיִּים

22

מִלְאִים

לספר תולדות חכמי ישראל ח"א
מאת הרב הסופר הנעלה קצין על לשון בני
עבר הר"ר קלמן שולמאן הי"ו.

(מכתב להמחבר)

ידיד יקר ונכבד! בנפש שמחה הנני מגיש לך את
תודתי וברכתי הכפולה בעד המנה הטובה והיפה, הבעילה
והנעימה שהקרכת לי שי, הוא ספרך החדש תולדות חכמי
ישראל ב' חלקים*) ; ואם כי בארגוני ספונים ועל שלחני
צבורים מבחרי ספרי החכמים החוקרים ודורשים תולדות חכמי
עמנו, וחבוריהם כתובים בשפות חיות, אמנם ח"י נפשי
כי בעוד ספרך בכפי בלעתי את הפרי החדש הזה ויהי בפי
כדבש למתוק, גם ברך ברכתך מקרב לבי כי יצאת לדאוג
בדבר אחינו בארצנו הרחוקים מהידיעות הנחוצות והנוגעות
לדברי ימי חייהם בירחי קדם ולמעשי חכמיהם בדרות עברו,
ואחרי אשר הגדלת עשות בספריך היקרים: דברי ימי
עולם, מחקרי ארץ רוססיא, מוסדי ארץ ודומיהם,
שלחך אלהי הדעת למחיה לבני עמנו להאירם ולהעירם
בחבוריך המועילים: מלחמות היהודים, קדמוניות
היהודים

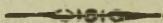
(*) דפוס ווילנא תרל"ג, תרל"ד.

היהודים וספר תולדות חכמי ישראל המהנוכס
לפני היום ! —

אולם במקום שאני טועא תכמתך, שם ענות־רוחך
מצאתי ; הן כבר בהקדמתך לספרך זה קראת לקוראים : יאם
ימצאו מעות ומשנה בדבריך כי יואילו להודיעך. ובמכתבך
אלי הטפת חין מלים לאמר : ידירי, שים נא עיניך על ספרי
תולדות חכמי ישראל, ואני אודך עוד בכפלים אם תודיעני
ותורני את המקומות אשר שניתי ברואה, כי בביתי יחסרו
רוב הספרים הדרושים לחפצי, והמעט מן המעט אשר בירי
ואשר אשאל מידי אחרים, קצרי יד המה להפיק זממי, ומה
גם כי לבי סחרחר תמיד ועיני כלות כל הימים מאין אביא
לחמי וחק לב'ב, ונוסף על כל אלה חלי ומדוה ועת הוקנה
ועוד ועוד, עד כי רק בארח פלא אוציא ספר אחד לאור, כי
על כל אלה לא יקלט ספר אחד מספרי ממנרעות, והאיש אשר
חננו אלהים במנות לבב ובספרי חכמה ועט סופר, אם
יורני את החסרונות אברכהו ואודהו עכ"ל. לכן אמרתי אבוא
היום — ימי חפש בבית מדרשנו לחנוך המורים בישראל —
בקצת הערות והארות לחלק א' מספרך החדש, אך לא בתור
מבקר או מגלה טומין, כי לא כן אנכי עמדי, רק בתור מלקט
אתרי הקוצרים. והיה אם המלואים האלה ימצאו חן
בעיניך ובעיני קוראיד, אוסיף להטיף מעט דברים גם על
החלק השני, אך מקצר הזמן נאלצתי לקצר במקום שראוי
להאריך, ועמד הסליחה !

והנה תחלת דברי אשאל את פיד : מדוע הקלות לדרוש
מתקופת הרבנות ופסחת על תקופת הגאונים ? ואם לא הרהבת
בנפשך עז להחל במלאכת התלמודים ההם ותולדות חייהם,
מדוע לא יצאת בעקבות הסופר הנפלא גראטץ בחלק החמישי
מספרו הנעלה יגעשיכטע דער יורעני, אשר בו הפליא עשות
להציב

להציב ולהעריך מול עינינו תולדות חכמינו ונאונינו מימי הסבוראים עד ימי תקופת הרבנות ו ומדוע מנעת המוב מהמון קוראיך בכתרך תחת לשון עטך דברים נעלים ונשגבים על דבר ישראל בַּעֲרֵב בכלל ומשורריו הנפלאים — אשר הי' שמואל בן עדיה כֹּזֵר והב בראשם יתנוסס — בפרט, עַד דת מחמד ויחוסה אל תורתנו הכתובה והמסורה, עַד ראשי גלותא וגדולי הנאונים. ובאמת, מה מעטה ומצערה ידיעת בני עמנו בארצנו על-אדות זקני הלשון והשיר בישראל, הן רק אחד מאלף יגיד לנו פשר דבר על ר' סעדיה גאון. רב האי גאון וספריהם, ועל ר' שרירא גאון ואגרתו היקרה; ושנים בעיר ידעו לכלכל דבר על ר' חסדאי בן שפרוט ומכתביו למלכי כור, על המדקדקים הראשונים: מנחם בן סרוק, דונש בן לברט, ר' יהודה היוג, ר' יהודה בן קירוש ודומיהם. ומדוע החרלת המתק הזה טבני עמנו הצמאים לידיעות נחוצות כאלה הכתובות בלשונות חיות החתומות וסתומות בעיני מרבית בני עמנו בארצנו? צר לנו מאד כי בהענין הנשגב הזה לא יצאת לישע המון בני עמנו, ומי יתן כי עוד תקום ותתעורר למלא את החסרון הזה — וגורך ונברכך כפלים. אחרי הדברים והאמת האלה, אבוא אל פרטי הענינים אחד הנה ואחד הנה אשר מצאתי בספרך ואעיר עליהם בחפזון ובקצרה כדברים האלה:

הלך א

(1) לרף 12. ס' בן משלי. לדוגמא היה לך להביא למצער משל אחד אי שנים מהספר היקר הזה, ואני אמלא אחריו, (כפי שהזכירם הר"ל דוקים בספרו: ראבבנישע בלומענלסוע רף 56) לתועלת הקורא:

(א) על המקנא

אחי קנאה ידבר בקביתך

ואם יחריש ידבר בקבלתך,

עשה נפשך בשמך את דבר איש

מקנא בק, פאלו לא שמעתו.

(ב) על הבלוי

אשר יגע וקנה הון וסמן,

כמטיל נזלים מבור אל בור.

ומה בצע באיש יגע וקנה

ומנע מאשר יצבור ויקבור.

(2) לרף 21. מדרש מלים עורנו בכתובים בר. לא כן הדבר, הן ראש המדקדקים ר' יונה אבן גאנה (בעל הכנפים) חבר בשפת ערבית ספר גדול הבטית והאיכות אדקדוק הלשון (כתאב אלתנפיה) אשר יפרד והיה לשני ראשים: כתאב אל-למעה, הוא ספר הרקמה שיצא לאור ע"י הר קורכהיים בשנת תרט"ז, וכתאב אל-אצול, הוא ספר השרשים (ולא מדרש מלים), אשר ימים רבים התגולל בין כ"י באוקספורד, ובשנה העברה ראה אור השמש בעצמ לשון המחבר, ע"י ידידנו הנכבד הר"א

הר"א נאיבואיר, וחכמי הלשון ישמחו עליו כעל אוצר
נוזמר מאד *).

(3) לרף 41. ספרי רשב"ג. השמטת ספר נכבד
סעשה ר' שלמה, הוא: מבחר הפנינים (בערבית:
מכתאר אלנואהר) שנעתק לעברית ע"י ר' יהודה אבן תבון;
ובכלל יש להוסיף על דבריך כמה וכמה ענינים נשגבים
ויקרים הנוגעים לתולדות הרשב"ג, בני שירתו הנאדרה ושטת
פילוסופתו העמוקה לפי החקירות האחרונות של החכמים מונק
(בספרו: מעלאנו עמ"ץ), גייגער (גבירול אונד זיינע דיכטונגען)
הר"ש זקש (התחיה, שירי שלמה, דברי שלמה וכו') — אשר
כלהם כאחד מנו וגמרו, ענו ואמרו כי הפילוסוף הנודע
Avicbron מחבר הספר Fonsvifre, הוא רבנו שלמה בעל
מקור חיים, שנעתק מערבית לעברית ע"י ר' שם טוב
פלקירא ויצא לאור היום ע"י החכם מונק בספרו הטכר (1857);
ועד ההכם אלקוטי אשר ממשלי מוסרו הביא הרשב"ג דברים
רבים בספרו תקון מדות הנפש, העיר הר"ם שטיינ-
שניידער כי שמו העצם הוא תפס אבן אל-ביר, וספרו בלשון
ערבית הכולל ס' תהלים בשירים חרוזים, נמצא בכ"ז בעיר
מאילאנד באיטאליא עד היום הזה (עיין המזכיר, 26, X).

(4) לרף 52. חובות הלבבות. ראוי ונכון להעיר
כי כמו שר' שמואל אבן תבון לא הוציא מתחת ידו דבר
מתוקן בהעתקת סורה נבוכים להרמב"ם, כן לא יצא
ידי חובתו גם אביהו ר' יהודה אבן תבון בהעתקות חובות
הלבבות לרבנו בחי; וכמו שהפליא החכם מונק להראות
לעיני

(*) ס' השרשים נעתק גם לעברית ונמצא בוואטיקאן (אות 54),
ועיין בראש ס' מאזנים להראב"ע ותמצא ותקרא שם שמות כל החבורים
— שבעה במספרם — של זקן לשוננו הנעלה הזה. ומי יתן כי גם
ההעתקה העברית תצא לאור היום — ח"י.

(תח"י ח"ג) ינ

לעיני כל את שגגות המעתיק הראשון כידוע למבינים, כן הטיב להעיר על שגיאות המעתיק השני איש משכיל ר' יחיאל יהודה שמו, בספרו החדש חיי הלבבות (וויזן תרל"ב) לפי הכ"ז הערבי הנמצא בפארים, ולשוא יעמלו וייגעו המפרשים לבאר ע"פ השערה בעלמא כמה וכמה מאברים קשים בשני הספרים הנשגבים הנ"ל, ר"ל במורה נבוכים וחובות הלבבות בלי שום לב אל עצם הלשון — אריגנאל — של מחבריהם ז"ל.

(5) לרף 59. ר' מנחם חלבו ור' שמעון קרא. על דבר שני המבארים האלה ידענו אך מעט מזער, ותורה רבה לחכמי זמננו כי הופיעו אור על באוריהם ויגלו לנו נצורות מני קדם, הלא הם: צונץ (בספרו: צור געשיכטע), הרשד"ל (בכרם חמד ו'), גייגער (בנטעי נעמנים ופרשנדתא), דוקים (בעלי המזרח), פראנקעל (במכ"ע שלו), א. וואלף (בשחר תרל"א ותרל"ב) ור' אברהם בערלינר (בספרו פליטת סופרים) עיי"ש ותמצא חדשות.

(6) לרף 69. ר' יצחק בן גיאת וספריו. מדוע לא הזכרת את הלכות פסחים לרבנו זה שיצאו לאור ע"י הרב צאמבער (בערלין תרכ"ד), ועיין מה שכתב על הספר הקדמון הזה הח' גייגער במכ"ע שלו (הלק נ' 157).

(7) לרף 77, בהזכיר באורי רש"י ז"ל על התורה היה לך להזכיר לשם ולברכה את הרב בערלינר בעד עמלו העצום להוציא לאור את פירושו של רבנו יצחק על חמשה חומשי תורה ע"פ כ"י קדמונים ודפוסים ישנים עם באור יקר הנודע בשם זכור לאברהם (בערלין תרכ"ז); ויש להוסיף כי הפ"ד זיעגפריד הראה לדעת (בארכיוו של סערקס חלק א') כי חכמי העמים ניקאלאוס פאן לירא והמתקן הנודע לוטהר יצאו בעקבות רבנו בכמה וכמה מקומות מהעתקותיהם ובאוריהם ומידיו קרנים להם, וזה דבר חשוב מאד.

לרף

(8) לרף 81. אבן נקאטיל ללא העתיק ספר ר"י חיונ. כן הוא, אך יש להוסיף כי ההעתקה ההיא אשר לא שופתה עין החוקרים והמדקקים עד עתה, יצאה זה מקרוב לאור ע"י החכם האנגלי יוחנן וויליאם נוט (לאנדאן 1870), וכוללת ספרו הנוח והכפל על הפעלים הנחים והכפולים אשר העתיקם שנית גם הראב"ע ז"ל (עיין מאמרי לקט ושכחה בשחר תרל"ג).

(9) לרף הנ"ל. ר' יהודה אבן באלאם (י). קצרת מאד במקום שיש להאריך מעט, ולא כנית בשם את ספרו המדקק הקדמון שלפנינו, הוא ר' יהודה בן בלעם (כצ"ל) הספרדי ממדינת טולטילה, הלא הם: א' ס' הפעלים שנמצאו מגזרות השמות (כ"י בליירען); ב' ס' הענינים (על מלות הטעם); ג' ס' התגנים על שמות המשותפים; ד' ספר טעמי המקרא* הכולל גם שער טעמי ג' ספרי אמ"ת (י"ל ע"י ר' גבריאל פאלאק בשנת תרי"ט); וה' פירוש על התורה בלשון ערבית, אשר על מהותו ואיכותו כבר הודיע החכם שטיינשניידר (בחלוץ חלק ב' דף 60), והחכם נאביויאר (במכ"ע של גייגער) הביא לנו כמה וכמה דוגמאות והעתקות שאסף כעמיר גורנה מהכ"י בעקד ספרי אקספורד, עיי"ש.

(10) לרף 96. ספר ר' אברהם ב"ר חייא. ראיתי להוסיף על ספריו שהזכרת ס' משנת המדות (געאמעטריע) וחיבור המשיחה והתשפוט שהוציאם לאור היום הרמ"ש בשנת תרכ"ד לכבוד חג השבעים של זקן החכמים דר' צונץ, וגם ס' יסודי התבונה ומגדל האמונה — ענציקלאפדיע דער וויססענשאַפֿטען — שנעתק ע"י הנשיא

ר

(*) אשר הוא אחד עם ספרו הורית הקורא כפי דברי הרג"ף בהקדמתו לשער טעמי ג' ספרי אמת. — ג'.

ר' אברהם מערבית לעברית. עיין המזכיר (שנה שביעית, דף 85) ותמצא ותקרא שם ע"ד הספר היקר הזה חדשות אשר אינן עוד נפרצות בין חוקרי עמנו בארצנו. —

11) לרף 108. ר' יעקב בן אליעזר. תשואות חן להחכם שטיינשניידר כי הופיע נהרה על המשורר והמרקק העברי הזה אשר סופרי עמנו לא ידעו דבר על זמן חייו ופרשת ספריו, ואך לפי החקירות העמוקות של החוקר הנל יתברר לנו כי ר' יעקב בן אליעזר חי במשך הזמן משנת 1170 עד שנת 1220, ומתחת עטו יצאו להתפאר הספרים האלה: א) פירס רמוני החכמה וערוגת בשם המזומה (כ"י בעסקוריאלי) ע"ד השירה והזמרה בישראל; ב) ספר גן תעודות וערוגת חקות חמורות (כ"י בירי שהו"ה בביעליץ) ע"ד הנפש וחקותיה; ג) ס' משלים כעין התחכמי של חריוי (כ"י במינכען); ד) ס' השלם על דקדוק (נובר בספרי קמחי, בלמס ואחרים); ו) ס' כלילה ודימנה (כ"י גירונדי, היום בירי הר"ש שאנבלום בלעמבערג) הוא ס' המשלים הנודע לחן בספרות הערבית והנעתק לכמה לשונות, ור' יעקב העתיקו לעברית, לזכרון לרוד אחרון (עיין מכה"ע צייטשריפט דער דייטשען מארגענלאַנדרישען געזעלשאַפֿט, חלק 27 דף 553). —

12) לרף 177 ספר התרשיש לר' משה בן עזרא. מצאתי נכון וגם לא למותר יחשב אם אציג פה שתיים או שלש דוגמאות מהספר היקר והנעלה הזה אשר איננו נפרץ בעמנו כפי שהביאם החכם דוקים בספרו: ראבבינישע בלוסענלעזע; וול: על היין.

נַפְשֵׁי בִּילְדֵת גִּפְנִים אֶתֶן וְנִיגִי כְרָמִים

רֵאשִׁים תִּגְבֵּר בְּרֵאשִׁים תִּשׁוּר שְׁפִלִים כְּרָמִים *

עוד

(*) תרומים כאלה ר"ל מלות דומות במבטא ושונות בהוראותיהן הם

עוד עליו

בְּכִידוֹד אִם אֶהֱי נִלְכֵּד וְאִם יֵאָחַז עֲקֵבִי נֹדֵד

מְרוּפָּתִי בְּתוֹךְ הַבֵּד וְכָל צִירִי בְּבֶטֶן נֹדֵד

על איש מרמה

אֶלֶן עָלֵי רַע בְּלֹב וְלֹב הוֹלֵךְ וְכֵן הִרְאָה וְהִבִּיעַ .

יֵרֵד עָלֵי שְׁמֵן יִדְרוֹתַי . כְּזָבוּב עָבִי הִבְאִישׁ וְהִבִּיעַ

על הבושה

אֲשֶׁר נָתַן לִשְׁכֹּנֵי בֵּין יוֹדְעָה וְשֵׁת חֲכָמָה וְגַם הַשֶּׁבֶל בְּמוֹחֹת

יִלְמֵד הַנֶּפֶשׁוֹת הַנִּבְאֹת בְּיוֹם צָרָה הֵיוּתָם בּוֹ בְּמוֹחֹת .

13 (132). שִׁירֵי ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי בִשְׁפוֹת חַיּוֹת

גם העמים טעמו פרי בת שירתו של המשורר הנשגב הזה ויהי למתק בפיהם, ואפריון נמטיה להחכמים ר' מיכל זקש זל ור' אברהם גייגער וה"ד בענדעדעטטי אשר קרשו שפת עבר ברבים וינהילו לה כבוד בלאמים, הראשון בספרו: רעליגיעזע פאעזיא, השני בספרו: דיוואן דעם קאסטילערס אבולחסאן, והשלישי בספרו שחבר בשפת איטאלית: קאנסיאנציערע סקרא די גיווידיא לעזויטא — כי כלם נסו את כחם ונבורת לשונם להעתיק שירי ר' יהודה הלוי להשפות המדברות בארץ ויצליחו במלאכתם עד להפליא; וגם המשורר היינע זכור לטוב כי כלו אמר כבוד ללוי. —

14 (14) לרף 204. ספרי הראב"ע. בכנותך את פירושי

ר' אברהם בן עזרא בשמותיהם, היה ראוי לך להזכיר גם את הפירושים הרבים הנמצאים בדפוס ובכתובים להבנת פירושי

הפרשנותא

חרוזי שירי ערב וידועים בשם תגנים או תעדשאנים. עיין מאזע בן עזרא להיחם דוקים ותמצא פשר דבר. — (תגנים שיר נצמד). —

הפרשנרתא הגדול הזה, וכבר מנחם וספרם הרמ"ש ב"ס' פליטת סופרים להר"א בערלינר (דף 41), אשר לפי חקירותיו ישנם יותר מארבעים ספרים שלמים וכמעט מאה כ"י שונים המכלילים באורים והערות חקירות ודרישות על באורי המבאר הנשגב הזה, וזה דבר יקר מאד. עוד ראוי להזכיר את ספר יסוד מספר שהוציא לאור החכם ר"ש פינסקער (בסוף ספרו: מבוא לנקוד אשורי, וויען תר"כ), את ס' כלי הנחשת (בעשרייבונג דעם אסטראלאבס) ש"ל בשנת 1845 בקענינסכערנ, את ס' המספר (דאס בוך איבער אריטהמעטיק) שנעתק לשפת גאללית ע"י טערקעס, ואת ספריו הקטנים אשר בחכמת אסטראלאגיה יסודם, הלא הם: ספר החכמה, ספר הטעמים, ס' המאורות, ס' העולם, ס' המזלות, ס' המבחרים, ס' בקדרות הלבנה וכו', אשר שם אחד לכלהם: חקות השמים או אצטגנינוס (*). — ובהטיפף מלים על ספר שפת יתר (י"ל ע"י דר' ליפמאן בשנת 1843) כולל השגות נגד דונש בן לברט, יש להוסיף כי זה לא כביר יצא לאור גם ס' תשובות דונש הלוי הזה על ר' סעדיה גאון (ע"י דר' ראבערט שראדער, ברעסלוי 1866), ועתה בהיות לפנינו ספרי המבקר והמבקר, ר"ל התשובות של דונש וההשגות של אבן עזרא, יש לאל ידינו להוציא משפט אמת: למי מהם הצדקה, מי הפריז על המרה ומי קלע אל מטרת היושר. ומה שאמרת: כי הראב"ע לא הלך בספרו הנ"ל במעגלי צדק כמו שחרץ משפטו גם החכם גראטץ (חלק ששי, 192) — עוד צריך עיון רב ושקידה נמרצה בספרי הגאון הראב"ע והרדב"ל ז"ל.

(15) לרף 208. לר' יעקב תם, היתה באמת יד

חוקה

(*) עיין ספרי: קורצע בעשרייבונג דער מאטעמאטישען, אסטראנאמישען אונד אסטראלאגישען האנדשריפטען א. ז. וו. זייטע 301. ג'.

חזקה בדקדוק לשון הקדש, כנראה מספרו: ההכרעות
(יצא לאור ע"י פהליפאווסקי, לונדון תרכ"ה) שבין זקני לשוננו
ר' מנחם אבן סרוק ור' דונש אבן לברט; ואת כחו לשיר
שירים הרוזים ושקולים הראה לנו בשירתו על הנגילות
והנקוד, שהופיע עליה נהרה הח' שחזה ביערון להר"י
קאבאק (שנה ה' קכ"ג), וארבעת הבתים הראשונים כבר העתיק
ממנה הרשד"ל בברם חמר ח"ג; ושגיאה מלפני השליש (פירסט)
ברשימתו: ביבליאמעהקא יודאיקא (חלק ב', 407) כי מחברת
רבנו יעקב על משפטי הטעמים נדפס בסוף ס' ההכרעות, וכמו
שהעיר החכם הנ"ל ביערון עיי"ש. —

16) לדרך 217 ספרי ר' יהודה אלחריזי. ראיתי
להעריך כי לא הוצאת דבר מתוקן בכנויי הספרים של המשורר
הנשגב הזה; הן אמרת כי ס' תחכמני נמצא בכ"י ובשער
השלישי (9) שלו יש שירים רבים אשר יחסרו בכל הוצאות
הספר הזה בדפוס, אבל לא כן הוא באמת, באשר השער החסר
בדפוס (היא המחברת החמשים ולא השלישית) כבר נדפס
בעצם תמו ובשלמות ע"י ידידנו הר"א נאיבואיר בספרו מלאכת
השיר (פ"פ א"מ, 1835) וזכרתיו לא אחת ושתים גם בספרי
פניני המליצות עיי"ש. עוד העירות כי ר' יהודה "נחם"
על העתקת מחברת המשורר הערבי חירי לשבת עברית, אך
לא כן הדבר, אחרי אשר המשורר בעצמו נשא משלו בהקדמתו
לתחכמני ויאמר: "וחשבו להפוך ספר הישמעאלי (מחברות
חירי) כלשון ערב ללשון הקדש, ובאו בבגדי חול לשבת
בקדש, ובצאתם למלחמת המליצות חמשים, לא שללו כי אם
אחד אחוז מן החמשים וכו', עד שקמתי ומחלצותיו רקמתי
והעתקתי כל הספר במלים נכונים, ושירים כבדולחים
טהורים וממלואים" עכ"ל. ואם ההעתקה היקרה הזאת היתה
נסתרה מעינינו משך כמה מאות שנה (אך שנים או שלש
ממחברותיה גלו לנו החוקרים (דעיראסי, דוקיס, ונאיבואיר),

הלא

הלא עתה עלינו לברך ולהלל את הכהן האנגלי, תאומא מְשֻנְרִי שמו, שהיטיב להעשיר את ספרותנו בס': מחברות אית יאל, העתיקו ללשון הקדש המליץ הגדול ר' יהודה בן שלמה אלחריזי מהספר המפורסם מקאמאת אשר חובר ע"י המשורר הערבי הנודע בשערים בשם אלחרירי הבצרי, יל מכ" הטמון באוצרות הספרים בעיר אקספורד (לונדן הרל"ב); וחבל כי יד הזמן נגעה בכ" ולא נשארו לפליטה אך כ" מחברות — כלהן יפות ונעימות, נעלות ונשגבות ואומרות כבוד למחברן זל.

(17) לרף 219. ר' יוסף אבן זברה חבר לכבוד הנשיא ר' ששת בנבנשת מברצלונה את ספר השעשועים אשר נרפס בקושטא שנת 1577 ע"י ר' יצחק עקריש, ובשנת תרכ"ז יצא לאור שנית ע"פ כ" הנמצא בבית הגבירים גינובורג ע"י מו"ל הלבנון עם הקדמה נכבדה בראשו מאת החכם הר"ש זק"ש בפאריס; הס' שעשועים כולל הרבה מוסר השכל ותוכחות חיים, משל ומליצה דברי חכמים וחידותם, גם טוביה בן טוביאל וספורי משלים של שלמה המלך (כאמור בהקדמה הנזכרה), והאיש אשר לכבודו נתחבר החבור הוא הנשיא ר' ששת, שר וגדול בישראל הנזכר לחן ולכבוד בפי הנוסע ר' בנימין מטולטילה (בראש מסעותיו) גבפי ר' יהודה אלחריזי בתחבטני (שער מ"ז), ואל כבוד מעלתו שר המחבר בראש ספרו כדברים האלה:

וּמֵרָאשׁ הָרָרִי שְׁכָל הַצְבָּתִי	רְאוּ סֵפֶר בְּעֵט צִהּוֹת כְּתָבְתִּי
וּמֵאֲמָרִי מְתִי חֲכָמָה אֶסְפָּתִי	וּמֵדַבְּרֵי בְנֵי בִינָה קִבְּצָתִי
לְבִלְתִּי יִהְיֶה בּוֹ סִיג צִרְפָּתִי	זֶהֱב מְלִים בְּאֵשׁ עֵבְרָתִי
לְמַעַן אֶהְבֵּת נַפְשִׁי אֶהְבָּתִי	לְרַב עֲשֵׂת נְשִׂיא עַמִּי שְׁלַחְתִּי

נָבִיר מְכַל בְּנֵי מִשְׁרָה בְּחֶרְתִּי וְלִהְיוֹת שָׂד וְאֶדוֹן לִי לְקַחְתִּי
וְנִפְקִי לְצִמִּיתוֹת לוֹ מִבְּרִיתִי לְכָל תֹּאמֶר שְׁנֵת יוֹבֵל נְאֻלְתִּי
וְכו' וְכו'

(18) לרף 220. ס' בן המלך והנזיר. ראוי להוסיף
כי הספר היקר הזה לא מלאכת מקורית (ארינינאל-ארבייט)
היא, אך נעשה בתכונת ובתכנית ספר אחד בשפת ערבית
(הנמצא עוד בכ"י) אשר גם הוא נעתק מהספר הידוע
בלשונות העמים בשם Josathot unb Barlaam והרמש"ש הוא
הראשון שמצא את החירה הזאת, ודעתו הפיקה חן בעיני
כל החכמים.

(19) לרף הנ"ל ספר מסעות ר' בנימין נעתק
כמעט לכל הלשונות המתהלכות בארץ, ויש
להעיר כי ההעתקה המובחרת והעולה על כלנה היא מעשה
חכם עמנו דר' אשר * עם תוספת הערות והארות יקרות
ומועילות מאת חכמי זמננו הר' צונץ, שטיינשניידר, הנאון
שי"ר וחבריהם, וראוי הספר הזה כי יעתק גם לשפת ארצנו
— שפת רוססית. —

(20) לרף 235. ר' משה קמחי חבר ספרים
בדקדוק לשון עבר ובבאורים לספרי התנ"ך; חשבתי
למשפט להודיע ברבים כי ס' שכל טוב בדקדוק המיוחס ככל
חכמי הדור לר' משה קמחי (כי כלם נטו הלכו אחרי דעתו של
ר' אברהם בלמס בעל מקנה אברהם) לא מתחת עטו יצא אך
מעשה ידי חכם אחר הוא אשר חי זמן מה אחרי ר' משה קמחי,
וראיה לדבר כי החכם האחרון הזה מובא בס' שכל טוב בין
יתר חכמי הדור ההוא, ורב תודות להד"ץ גיינער כי הושיב
העטרה

(*) בלשון אנגלית ושמה יקרא בעמים: The Jiueryary of
Rabbi Benimin dy Ascher. Loudon 1840.

העטרה ליושנה והציל את בעלי רשימות הספרים משניאה כזאת (עיין צייטשריפֿט דער מארגענלענדישען געזעלשאַפֿט חלק 27 דף 152) אחרי אשר בדק בבדיקה מובהקת את הכ"י שכל טוב הנמצא בעיר קארלסרוהע בקבוצת כ"י רייכלין ; ועוד כי הפירוש לספר משלי הנדפס עד היום (בטעות) על שם הראב"ע, איננו מהחכם הזה, אבל מלאכת מהשבת של ר' משה קמחי הוא, כאשר הראה לדעת בטוב טעם הראב"ע בערלינגר במכ"ע ישרון (כרך ששי, דף 102) וגם הפתיחה לפירושו הובאה שם לדוגמא כפי שנמצאה בכ"י אשר בירי הרמ"ש ודברי פי חכם חן. —

(21) לדף 248. הראב"ד ז"ל. מיום שהופיע בעולם החלק הששי של תולדות ישראל מאת החכם גראַטץ, הוסיפו החוקרים לחקור ולדרוש בתולדות האיש הגדול בזמנו, ר' אברהם בן דוד, אך על כלם יתנוסס לתפארת ד"ר גראַסס, שהאריך למעניתו על תולדות הראב"ד וספריו במאמר רחב ידים שנדפס במכ"ע מאנאטשריפֿט עמ"ץ לשנה עברה ובחבורות הראשונות לשנה, עיי"ש ותמצא חדשות הראויות להוסיף על דברי גראַטץ וגם על דבריו בסוף ספרך המדבר ממנו ; ופה המקום רק להעיר כי ר' אברהם חי ויף בגדלו במאה הי"ב (1198—1112) וחותנו היה אב בית דין בנארבאָנע, זה מעט נדפס בפעם הראשונה ספר האשכול להרב אב"ד הזה חותן הראב"ד ורבו, והוא ספר נכבד מאד ורבים מהקדמונים הביאו דבריו בספריהם כמו בספר תמים דעים, כל בו חידושי רשב"ג, הגמ"י, פסקי מהר"ם ריקאנטי, הרשב"א, המאירי, רבנו ירוחם, ומרן ב"י וכל הסתום וחתום בספר הזה מבואר היטב בהפ"י נחל אשכול הנלוה אליו מאת הרה"ג ר' צבי בנימין אויערבאך אב"ד בהאלברשטאט ובספר שה"ג מיבא בשם ס' האמונות שאליהו הנביא ז"ל נגלה לרבנו אברהם אב"ד בעל האשכול, וכ"כ ר"ח ויטאל. וע"ד השיר אשר שר

לכבוד הראב"ד חתנו כתב הגאון חיד"א בשה"ג וז"ל וכן מצאתי בסוף פירוש הראב"ד (ר"א אב ב"ד) למסכת קנים אשר בנה רבנו אברהם בר יצחק בתים בהרוזים מהודה ומשבח לה' אשר זָכְרוּ היות חותן לרבן להראב"ד הוא ר' אברהם ב"ר יצחק אשר ברב שמחתו כי אלהים חננו בחתן יקיר כזה, שר שיר נאה אשר אמרתי להעתיקו פה מפני יקרתו וז"ל :

תְּהַלֹּתַי לְאֵל סִלְעֵי וְצוּרֵי	נְגִינֹתַי לְצוּר יִשְׁעֵי וְאוּרֵי
אֲשֶׁר הִפְלִיא עֲשׂוֹת פֶּלֶא וְהִפְלִא	לְהַחְזִיק אֶת בְּלֵי גְדוּשׁ וּמִלֵּא
וְחִכְמָה לְחֻכְמֵי לֵב נְתוּנָה	וְהַמְדַּע לְיוֹדְעֵי הַתְּבוּנָה
וְלִי אֲבָרָם בָּנוּ יִצְחָק מְקוֹרָא	הַנְּנִי בְּכַת יִסְכָּה וְשָׂרָה
וְזַנְי הָיוּת חוֹתָנִי לְרַבָּן	וְהוּא מִלְמֵד וּמְרַבֵּעַ וּדְרָבָן
וְהַנְּנִי כְּחוֹבֵב בֶּן רַעוּאֵל	וְגַם הֵיא כְּשִׁמְעִי בֶן נְתַנְאֵל
אֲשֶׁר חוֹקֵר וּמְבִין בְּסִפְרִים	וְהוּא גְדוֹל לְבַעֲלֵי מַחְקָרִים
וְדוֹרֵשׁ טוֹב בְּמִשְׁנֵי־סְדוּרוֹת	כְּמוֹ קִנִּין וּפְתִיחֵי הָאֲסוּרוֹת
וְהוּא יוֹרֵד בְּעַמְקֵי הַתְּהוֹמוֹת	וְדוֹלָה אֶת הָלִי כְּתָם וְרֵאמוֹת
וְהוּא חוֹפֵשׁ בְּכַמְמוּנִים סְתוּמוֹת	וְלוֹ נִגְלוּ סְתוּרוֹת וְעֵלּוּמוֹת
בְּכֵן אוֹדָה בְּכַנּוֹר וְעֵלְמוֹת	לְאֵל בּוֹרֵא שְׁחָקִים וְהַדּוּמוֹת .

חכמי הדור היו מורי הראב"ד ומלמדיו, וגדולי הדור בין תלמידיו ושומעי לקחו יתחשבו, ור' יהודה אבן תבון היה אחד מידידיו הנכבדים; לראשונה הרביץ תורה בעיר לינעל, אח"כ במאנטפערלליער (מנטפשליר), נימס (היא קרית יערים) ולסוף תקע אהלו אהל של תורה בעיר פוסקיערעס (פסקיירי) מרחק שתי פרסאות מעיר לינעל, ואחר

ואחר שנצל מידי העריץ עלצעאר היה לאל ידו לחיות חיים
שקטים ושננים על התורה והעבודה בעיר האחרונה הנזכרת ,
ולהורות דעה בהלכות התלמוד להמון התלמידים אשר באו
לשמוע חכמתו מרחוק ומקרוב עד יום מותו , ופרי שקידתו
וחורתו היו ספרים רבים אשר יסודתם בשאלות ותשובות ,
בפרושים על התלמוד , בהלכה ודין , ובהשגות על ספרים
שונים בכלל ועל ספרי הרב אלפסי ור' זרחיה הלוי גירונדי
ורבנו משה בן מיימון בפרט . ובאשר הפריז על המדה , קטו
הכמים אחרים לדין דין אמת ולהציל כבוד הרמב"ם מחצי
מבקרו ומשיגו , הלא הם : ר' מנחם מלינעל בספרו מנחם . ר'
שם טוב בן אברהם בן גאון ספרדי בספרו מגדל עז , ר' וידאל
די טולושא בעל מגיד משנה ור' יוסף קארו בספרו כסף
משנה — ישכבו כלם על מנוחתם בכבוד . —

ובזה אמרתי כה לחי ואתה שלום
וביתך שלום , אני מוקירך וידיך
איש חי גורלאנד

ויטאמיר סוף ירח ניסן . תרל"ד